

RESSENYES
I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COLLECTIVES

Selecció d'edicions i d'estudis lul·lians (2011-2014)

MARIBEL RIPOLL PERELLÓ

Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana
ripollmaribel@gmail.com

1. LLULL (2011): Ramon Llull, *Disputa entre la fe i l'enteniment*, ed. Josep Bata-lla i Alexander Fidora, Turnhout – Santa Coloma de Queralt: Brepols – Obrador Edendum – Publicacions URV; «Traducció de l'Obra Llatina de Ramon Llull» 3.
2. LLULL (2011): Ramon Llull, *Blaquerna*, trad. Jana Balaciu Matei; pr. Joan Santanach i Suñol, Bucarest: Editura Meronia; «Biblioteca de Cultură Catalană», 379 p.
3. LLULL (2011): Ramon Llull, *Arte de Derecho*, trad. Pedro Ramis Serra i Rafael Ramis Barceló; intr. Rafael Ramis Barceló, Universidad Carlos III de Madrid, 178 p.
4. LLULL (2011): Ramon Llull, *Ramon Llull: From the Ars Magna to Artificial Intelligence*, ed. Alexander Fidora i Carles Sierra, Barcelona: IIIA-CSIC.
5. HAMES (2011): Harvey Hames, «Com i per què l'*Ars brevis* de Ramon Llull es va traduir a l'hebreu», *Studia Lulliana* 51, p. 3-23.
6. FRIEDLEIN (2011): Roger Friedlein, *El diàleg en Ramon Llull: l'expressió literària com a estratègia apologètica*, trad. Raül Garrigasait, Barcelona – Palma: Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears; «Col·lecció Blaquerna» 8, 412 p.
7. CABRÉ (2011): Miriam Cabré, *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*, Barcelona – Palma: Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears; «Col·lecció Blaquerna» 7, p. 422.
8. LLULL (2011 i 2014): Ramon Llull, *Llibre de meravelles. Volum I: llibres I-VII. Volum II: llibres VIII-X.*, ed. Lola Badia, Xavier Bonillo, Eugènia Gisbert, Anna Fernández Clot i Montserrat Lluch, Palma: Patronat Ramon Llull; «Nova Edició de les Obres de Ramon Llull» X i XIII, 275 p. i 341 p.
9. LLULL (2012): Ramon Llull, *Ha-Melacha Ha-Ketzara: A Hebrew Translation of Ramon Llull's Ars brevis*, ed. Harvey Hames, Brepols: Turnholt; «Corpus

- Christianorum, Continuatio Mediaevalis, 247. Raimundi Lulli Opera Latina. Supplementum Lullianum» III, liii + 195 p.
10. LLULL (2012): Ramon Llull, *Hores de nostra dona santa Maria. Desconhort de Nostra Dona*, ed. Simone Sari, Palma: Patronat Ramon Llull; «Nova Edició de les Obres de Ramon Llull» XI, 213 p.
 11. BONNER (2012): Antoni Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull. Manual d'ús*, trad. Helena Lamuela, Barcelona – Palma: Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears; «Col·lecció Blaquerna» 9, p. xxvi + 373.
 12. D. A. (2012): Diversos autors, *Ramon Llull i el lul·lisme: pensament i llenguatge. Actes de les jornades en homenatge a J.N. Hillgarth i A. Bonner*, ed. Maria Isabel Ripoll i Margalida Tortella, Palma – Barcelona: Universitat de les Illes Balears – Universitat de Barcelona; «Col·lecció Blaquerna» 10, 406 p.
 13. LLULL (2013): Ramon Llull, *La Disputa des cinq sages*, trad. Patrick Gifreu, Perpinyà: Éditions de la Merci, 208 p.
 14. LLULL (2013): Ramon Llull, *Llibre d'intenció*, ed. Maria Isabel Ripoll Perelló, Palma: Patronat Ramon Llull; «Nova edició de les obres de Ramon Llull» XII, 334 p.
 15. LLULL (2013): Ramon Llull, *Vida de mestre Ramon*, ed. Anthony Bonner, Barcelona: Editorial Barcino; «Biblioteca Barcino» 8, 109 p.
 16. BARCELÓ & ENSENYAT (2014): Maria Barceló i Crespi i Gabriel Ensenyat Pujol, *Clergues il·lustrats. Un cercle humanista a l'entorn de la Seu de Mallorca (1450-1550)*, Palma: Publicacions de la Catedral de Mallorca; «Col·lecció Seu de Mallorca» 6, 204 p.

Ressenyar quatre anys de producció lul·liana (2011-2014) significa haver de fer front a una bibliografia que abraça, en conjunt, prop de quatre-cents títols, entre edicions crítiques i traduccions, monogràfics i estudis específics. Intentarem fer, per tant, una síntesi orientativa a manera de notícia d'aquelles aportacions que poden resultar atractives per a un públic no expert, *a priori*, en l'obra de Ramon Llull.

Un capítol important en la producció d'aquests anys ha estat la traducció de diverses obres al català. Algunes, perquè foren escrites en llatí i Llull no en va preveure la corresponent traducció al català, com és el cas de la *Disputa entre la fe i l'enteniment* (1). D'altres, perquè la versió catalana és molt posterior a la llatina, per tant no controlada per l'autor, com és el cas de la *Vida de mestre Ramon*. En relació amb la primera obra, l'edició bilingüe llatí-català de la *Disputa entre la fe i l'enteniment* continua la línia establerta per l'Obrador Edendum de fer arribar en català aquelles obres de les quals només existeix la versió llatina. El text s'ha establert, amb algunes modificacions, a partir del ja publicat a les ROL.¹ Amb la introducció i les notes es pretén explicar i resoldre la concepció lul·liana

1. *Raimundi Lulli Opera Latina*

en el debat entre fe i enteniment, és a dir, la possibilitat de demostrar les veritats de la fe mitjançant raons necessàries, a partir de la demostració *per aequiparantiam*.

Si a la revisió bibliogràfica anterior (*Llengua & Literatura* 2011-2012, 75-78) ens referirem a la versió anglesa de la *Vida coetània* que Anthony Bonner havia bellament preparat en una edició bilingüe llatí/anglès (*A Contemporary Life*, Barcino-Tamesis 2012), cal celebrar l'aparició de la corresponent versió catalana (15), a partir de la versió llatina més antiga d'aquesta obra. La traducció catalana, precisa i desimbolta, acarada amb el text original llatí, permet seguir puntualment el relat biogràfic de mestre Ramon, imprescindible per copsar la magnitud de l'empresa literària que va dur a terme al llarg d'una quarantena d'anys, però sobretot per contextualitzar-la correctament. No ha de resultar estrany, emperò, que la traducció catalana s'hagi fet a partir de l'original llatí: Ramon Llull va dictar aquesta autobiografia als monjos de la cartoixa de Vauvert (París) l'any 1311. La versió catalana més antiga que es conserva actualment és una còpia manuscrita de finals del segle xv, de possible procedència mallorquina, distorsionada en alguns passatges per la intervenció de qui la va elaborar. Acompanyat d'una introducció i d'unes notes clarificadorres sobre el context històric, i il·lustrat amb les dotze làmines del *Breviculum* de Karlsruhe, amb el volum que inclou aquesta *Vida de mestre Ramon* s'aconsegueix l'objectiu de la Biblioteca Barcino de fer accessible els textos lul·lians al públic general.

Mestre Ramon sempre va maldar per fer avinent la seva Art a tots els públics possibles, per la qual cosa també va contemplar la traducció de les seves obres a altres variants romàniques, com ocorre amb el *Romanç d'Evast e Blaquerna*, obra de la qual ja en va preveure una versió occitana i que el 2011 va ser traduïda al romanès per Jana Balacci Matei, prologada per Joan Santanach (2). Des d'aquesta perspectiva, tampoc es pot menystenir la traducció que Rafael Ramis Barceló i Pedro Ramis Serra van fer de *l'Ars juris* a l'*Arte del Derecho* en castellà (3). Així mateix, cal posar en relleu la troballa que va fer Harvey Hames, professor de la Universitat Ben Gurion d'Israel, que va localitzar, estudiar i editar la traducció hebrea de *l'Ars brevis* de 1474, procedent de Senigallia (9). A banda de l'excel·lent edició —que inclou l'edició de la versió hebrea però també la versió llatina a peu de pàgina amb la versió anglesa acarada—, cal tenir present l'anàlisi que en va fer a *Studia Lulliana* (5), en la qual es resumeix de manera concisa i minuciosa el funcionament de l'Art lul·liana, les causes i l'evolució de la traducció de *l'Ars brevis* a l'hebreu i com aquesta obra s'incorporà al misticisme jueu.

Encara en el capítol dedicat a les traduccions, cal fer esment de la nova entrega de Patrick Gifreu, la *Dispute des cinq sages*, aparegut a Perpinyà el 2013, que incrementa així les aportacions de l'autor a la difusió en llengua francesa de l'obra lul·liana (13).

Un altre dels camps fressats durant aquests quatre anys ha estat el de l'edició crítica del corpus lul·lià. En aquest sentit, la col·lecció «Nova Edició de les Obres de Ramon Llull» s'ha vist incrementada amb l'aparició de quatre volums: el *Lli-*

bre de meravelles (dividit en dos volums), a cura de Lola Badia, Xavier Bonillo, Eugènia Gisbert, Anna Fernández Clot i Montserrat Lluch (8); el volum poètic que inclou les *Hores de nostra dona santa Maria* i el *Desconhort de Nostra Dona*, a cura de Simone Sari (10); i el *Llibre d'intenció*, a cura de la sotasignat (14). Com és marca de la casa, es fa la contextualització corresponent de l'obra en qüestió, se n'estudia la tradició transmissora, s'analitzen aquells trets necessaris per entendre cada títol en el conjunt de la producció lul·liana i s'apliquen els criteris filològics fixats per establir-ne l'edició crítica.

És obligada la referència als volums publicats en la Col·lecció Blaquerna, que compta, des de l'any 2001, amb un total de deu volums editats conjuntament per les Universitats de Barcelona i de les Illes Balears. Des de 2011 ençà han aparegut els estudis respectius de Roger Friedlein (6), de Miriam Cabré (7) i d'Anthony Bonner (11), ressenyats a *Llengua i Literatura* 24 (2014) respectivament per J.E. Rubio (p. 227-230), Gabriel Ensenyat (p. 223-226) i Roger Friedlein (p. 231-232). El darrer volum publicat en la col·lecció «Blaquerna» (12) correspon al recull de les ponències i comunicacions presentades en les jornades d'homenatge als lul·listes J.N. Hillgarth i Anthony Bonner, celebrades a Palma el febrer de 2010. És un volum miscel·lani, amb aportacions sobre diferents aspectes del lul·lisme i sobre l'Edat Mitjana. Així, Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler hi perfilaren la producció lul·liana en el context de creixent vernacularització que es produí al llarg del segle XIII, provocat especialment per l'accés dels laics als camps científics, teològics i filosòfics que els eren vedats fins aleshores. El panorama lingüístic fou completat per Elena Pistolessi, que analitzà especialment l'estratègia de Ramon Llull de traduir les obres segons les necessitats específiques de difusió geogràfica. Simone Sari desenvolupà un estudi acurat sobre les estratègies literàries de la rima que mestre Ramon feia servir com a recurs mnemotècnic per tal que l'Art fos apresat. Així mateix, Harvey Hames va tractar-hi sobre el concepte de missió dominicana durant el s. XIII i les relacions amb Llull. Antoni Ignasi Aloma va relacionar els glotònims de la llengua catalana amb el moment de consolidació de la literatura lul·liana i del desenvolupament dels termes per anomenar la llengua. Maria Barceló eixamplà els horitzons quant al lul·lisme mallorquí amb un estudi sobre el canonge i humanista Gregori Genovard i Espanyol. Per la seva banda, Gabriel Ensenyat proposà la hipòtesi que és possible observar indicis subtils de la persistència lul·lística en la Mallorca immediatament posterior a la mort de Llull. Antoni Riera Melis lligà l'argument del *Romanç d'Evast e Blaquerna* amb la carestia frumentària històrica que patí la Mediterrània entre 1276 i 1282, dates, altrament, que es postulen per a la redacció de la novel·la lul·liana. Rosa Planas versà sobre el certamen poètic de 1502 i Àlvar Maduella tractà sobre la traducció errònia d'un vers, atribuït llegendàriament a Duns Scott, que féu el poeta de Folgueroles i la conseqüent relació amb el dogma de la Immaculada Concepció en Llull i en Verdager mateix. Les qüestions jurídiques i antropològiques en matèria lul·liana foren tractades pels especialistes en el tema, amb sengles articles de Guillem Alexandre Amengual per una banda i, per l'altra, de Pedro Ramis i Ra-

fael Ramis Barceló. La part estrictament filosòfica fou tractada amb les aportacions de Robert Hughes, Antoni Bordoy i José M. Sevilla.

En l'apartat sobre estudis monogràfics, cal destacar especialment *Ramon Llull: From the Ars Magna to Artificial Intelligence* (4), un conjunt també d'aportacions diferents que fan avançar i clarifiquen tots aquells temes indispensables per entendre els mecanismes de l'Art lul·liana, la difusió posterior i la recepció en la història moderna i contemporània, que ha permès la creació del mite que Llull fos considerat com un dels «inventors» de la moderna informàtica.

Per acabar aquest esbós global sobre els avenços en matèria lul·lista, farem esment a la proposta sobre l'humanisme illenc: amb les dades arrellegades al llarg de tres dècades d'investigació sobre l'humanisme a les Illes Balears, Maria Barceló i Gabriel Ensenyat (Universitat de les Illes Balears) bastiren un complex cercle humanista i lul·lista que tenia com a centre neuràlgic la Catedral de Mallorca (16). Sens dubte, l'aportació rellevant al camp del lul·lisme va ser la nòmina de canonges i de clergues que es relacionaven bé per la possessió de manuscrits lul·lians o bé per l'estudi de l'obra lul·liana.

Ramon Llull és un dels autors clàssics catalans que generen un major nombre d'estudis i edicions, cosa que en garanteix la pervivència, com ho demostren la munió de títols acumulats en quatre anys i dels quals només n'hem fet un breu tast.

Això era i no era

JOAN BORJA I SANZ

Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana

joan.borja@ua.es

1. ORIOL, Carme i SAMPER, Emili (ed.): *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*, Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2013.
2. PUJOL, Josep Maria: *Three Selected papers on Catalan Folklore*, Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2013.

En un cèlebre aforisme, entre existencialista i irònic, Joan Fuster advertia: «La meva posteritat serà de paper». I no li faltava raó: en ple segle XXI les idees, les erudicions i les reflexions de Joan Fuster continuen vives i vigents en els llibres, els articles, les cartes i els textos inèdits que va lligar i llegir. Això és el que s'esdevé amb els pensadors brillants i lúcids, rigorosos, clarividents i racionals: que tendeixen a perdurar en una posteritat feta de papers i paraules.

Aquest és, precisament, el cas que ens ocupa: el del professor Josep Maria Pujol, pare de l'etnopoètica catalana contemporània. Conjuntament amb

l'admirable (i admirada) Carme Oriol, Josep Maria Pujol ha estat —permeten que ho formule així, sense embuts— el promotor responsable de l'actual efervescència dels estudis sobre etnopoètica en l'àmbit cultural català; el catalitzador d'un veritable canvi de paradigma en la investigació del folklore. Fet i fet, la *família acadèmica* que Carme Oriol i Josep Maria Pujol han *pujat* dins i fora de la Universitat Rovira i Virgili ha estat tan fèrtil i productiva com ric i profitós és el patrimoni dels resultats acadèmics acumulats.

Hi hauria prou a sospesar, en aquest sentit, el paper nuclear de la bibliografia que tots dos han generat. Però fóra imperdonable no afegir-hi de seguida, a les respectives publicacions, el ciclopè projecte de catalogació de les rondalles catalanes que va donar lloc a l'espectacular base de dades en línia Rondcat (una plataforma que ofereix informació bibliogràfica i catalogràfica sobre 5.979 rondalles catalanes recopilades des de l'any 1853); el no menys monumental repertori bibliogràfic Bibliofolk (una base de dades en línia, amb informació sobre 4.233 publicacions impreses referides a la literatura oral popular i al folklore, des del 1788 fins a l'actualitat); la constant activitat ordinària i extraordinària generada al si de l'Arxiu de Folklore; o l'impuls decisiu que van donar a la creació i la consolidació del Grup d'Estudis Etnopoètics. I tot això sense comptar, encara, amb el luxe de treballs d'investigació, deixebles i projectes de recerca que han pogut proliferar a l'empena de la seua activitat acadèmica rigorosa, brillant i infatigable. Servisquen per a il·lustrar-ho noms de primeríssim ordre en l'etnopoètica catalana actual, com el del doctor Emili Samper, la doctora Mònica Sales o la doctora Laura Villalba, tots ells de cap de peça en les respectives parcel·les d'especialització.

No cal insistir-hi: el protagonisme de Josep Maria Pujol i Carme Oriol ha estat decisiu en un dels fenòmens més dignes de remarcar en les últimes dècades pel que fa a la tradició i les tendències de la filologia catalana: la reivindicació, la dignificació, la modernització, la sistematització, la planificació, la institucionalització, la coordinació, la producció, la difusió, la internacionalització i —en definitiva— la vivificació d'estudis que paren l'atenció en el folklore verbal o, com diria Josep Maria, «la comunicació artística interactiva». Per això, quan el 26 d'agost de 2012 va faltar Josep Maria Pujol, de seguida va planar sobre els membres del Grup d'Estudis Etnopoètics, i sobre tot el gremi de la filologia catalana en general (com se sap, Josep Maria també era un erudit de referència en ortotipografia, en la vida i l'obra del rei Jaume I o, en general, en literatura catalana medieval), una estranyíssima i sentida sensació d'orfandat intel·lectual.

Tanmateix, en el cas de les grans intel·ligències, quan s'hi conjuga de més a més una extraordinària generositat personal i una inusual capacitat de treball, la vida sol anar una mica més enllà de la vida. I l'ànima de la persona es perllonga amb el prodigi de les paraules. Clarament formulat: de Josep Maria Pujol —amb la seua agudesca mental, l'admirable precisió verbal i la prodigiosa facilitat per a simplificar i racionalitzar els problemes teòrics més complexos— sempre en quedarà l'obra. I això, els qui vam tenir la sort de conèixer-lo, escoltar-lo, admirar-lo i tractar-lo en una major o menor freqüència, no ens ho acabem. Vull dir: no ens

acabem de fer a la inefable sensació de continuar festejant la seua privilegiada sagacitat, sense ell. Llegim els seus textos, i no podem evitar escoltar-ne la veu inconfusible: segura, clara, vellutada, de magnífic tenor de la raó, el seny i el coneixement. En aquest precís instant em sembla estar escoltar-lo: fent classe, pronunciant una ponència, dirigint una reunió, debatent un punt polèmic en una taula redona, aportant llum en el punt encallat d'una assemblea. I igualment n'evoque la veu neta, ferma i reposada, resseguint la seua prosa acadèmica, per exemple, en la citació que Carme Oriol i Emili Samper han elegit per a encapçalar el llibre en què compendien les seues principals aportacions a l'etnopoètica: *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*.

La naturalesa humana és fràgil i imperfecta: el coneixement de les coses —d'aquí, d'enllà i del més enllà—, insegur; les relacions entre les persones de vegades són limitades o difícils; la vida pot ser dura, i el futur pot presentar perspectives incertes o descoratjadores. Per a tots aquests casos, la mateixa naturalesa humana —la naturalesa d'aquests entranyables primats desproveïts de pèl, gregaris i dotats de la meravellosa facultat de parlar— ha previst un remei econòmic, eficaç i, sobretot, immediatament disponible amb una mica d'aptitud, capacitat d'improvisació i bona voluntat: l'art, i dintre de l'art, l'art de la paraula; i, dintre de l'art de la paraula, el de la paraula directa, sigui en simple conversa o en els ateneus de cafè, pedrís o cantonada.

Ja en aquest paratext es demostra un dels elements que més ens semblen dignes de remarcar amb motiu de la reedició dels treballs de Josep Maria Pujol que ací ressenyem: el fet que més enllà de l'anàlisi, la perspicàcia i l'erudició, el grandíssim seductor que el doctor Pujol era mai no perdia l'oportunitat de cultivar —també ell— «l'art de la paraula»: ja fóra «la paraula directa [...] en simple conversa o en els ateneus de cafè» o la de les convencions acadèmiques, per més subordinada que aquesta fóra a la recerca metòdica, l'anàlisi contrastiva o la reificació d'un paradigma teòric.

Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol és el volum que aplega, amb voluntat exhaustiva, la pràctica totalitat de les publicacions sobre folklore que Josep Maria Pujol va arribar a signar. I els editors, Carme Oriol i Emili Samper —ningú com ells per a responsabilitzar-se'n!—, han estimat oportú, amb bon criteri, estructurar les aportacions en quatre grans apartats: «Teoria de la comunicació artística interactiva», «Història dels estudis sobre el folklore i la literatura oral popular», «Estudis introductoris als índexs tipològics» i «Narrativa folklòrica». Excepte el tercer, afegit pels mateixos curadors per donar cabuda a la «Presentació» a la «Contribució a l'índex de tipus de la rondalla catalana» (treball introductor i a la seua tesi de llicenciatura de 1982 que, en paraules de Carme Oriol va ser «mítica», «una obra fonamental», «tot un treball de referència per als estudiosos de la rondallística catalana») i la «Introducció» a l'*Índex of Catalan Folktales* (el treball icònic de projecció internacional de la rondallística catalana, elaborat conjuntament amb Carme Oriol i publicat en anglès en la prestigiosa

Suomalaine Tiedeakademia, d'Hèlsinki), els altres tres es corresponen amb la proposta de divisió temàtica que el mateix Josep Maria establia per a la pròpia producció: la teoria del folklore, la història dels folklores (del folklore en el sentit estricte, referit a la literatura popular; i del folklore en el sentit ampli, que inclou també costums, creences, arts populars, etc.) i la narrativa folklòrica (particularment, les rondalles i les llegendes).

Dins de cadascun dels quatre blocs definits, és el criteri cronològic el que justifica l'ordre de les aportacions reunides. Així, en el primer gran bloc, el lector troba els treballs «Literatura tradicional i etnopoètica: balanç d'un folklorista» (1985), «La crisi del folklore» (1989), «L'estudi del folklore: del text al context» (1990); «Actes etnopoètics, actes de paraula» (2003) i «Del(s) folklore(s) al folklore de la comunicació interactiva» (2007). En el segon, el d'història dels estudis sobre folklore i literatura oral popular, els treballs compilats són «Pau Bertran i Bros (1853-1891), una cruïlla del folklore català» (introducció per a la reedició, el 1989, del *Rondallari* català de Bertran i Bros), «Josep Romeu i Figueras, folklorista» (pròleg al llibre de Romeu i Figueras *Materials i estudis de folklore*, 1993), «Introducció a una història dels folklores» (originàriament publicat en *La Cultura*, el 1999), «Un episodi preliminar de la història de la rondallística catalana: Milà i Fontanals, 1853» (recuperat del llibre *literatura i identitats*, del 2004), Francesc de S. Maspons en la rondallística del seu temps» (treball introductori de l'edició de *Lo rondallaire* de Maspons i Labrós, 2010) i «L'arca santa de nostres riques tradicions»: Poesia popular i rondallística a Catalunya (1841-1866)» (l'últim article publicat per Pujol, l'any 2012). Finalment, després del tercer (constituït pels dos estudis introductoris als índex tipològics, ja referits), el quart dels blocs, el de «Narrativa folklòrica», ens permet recuperar, tots ara per fi junts i accessibles, els treballs de Pujol sobre «Històries extraordinàries, llegendes urbanes» (1986), «Folklore narratiu: la rondalla i la llegenda» (1991-1992), «Variacions sobre el diable» (1994), «Ogres: quan el folklore ens dóna la mà» (1994), «Variacions sobre un tema narratiu: El llop cerca esmorzar (AaTh 122A) a les terres catalanes» (1999), «Reflexions sobre el folklore a propòsit dels rumors» (signat conjuntament amb Ignasi Roviró com a introducció al llibre «*Benvingut/da al club de la sida*» i altres rumors d'actualitat, 2002), «El mite de l'heroi a la casa de Barcelona: Guifred I i Jaume I» (2002), «L'ocellet es va fer un vestit nou» (ATU 235C*) en la tradició oral i en la literatura» (2006) i «La rondalla (o com voldríem que fos la vida» (2009).

Ja s'entén, doncs: es tracta d'un extensíssim llibre (416 pàgines, d'una lletra tan menuda que posa a prova l'òptima graduació de les ulleres) que recupera i permet consultar, en un únic volum, tota una vida de preclara intel·ligència projectada a l'anàlisi, l'estudi i la reflexió de l'art oral de la paraula compartida. Els treballs reunits tenen, a més de les presentacions institucionals del rector de la Universitat Rovira i Virgili, Francesc Xavier Grau Vidal, i del director del Departament de Filologia Catalana, Jordi Ginebra, una «Introducció» de Carme Oriol, amb una sintètica i aclaridora aproximació —marca de la casa— a la mateixa obra

folklorica de Josep Maria Pujol; i una no menys clara justificació i explicació dels criteris d'edició que s'hi fan servir, a càrrec de l'altre coeditor: l'omnipresent, inlassable i imprescindible doctor Emili Samper. El volum, per fi, ofereix també, al final, la bibliografia completa de les aportacions fetes per Josep M. Pujol a l'àmbit del folklore, un índex de tipus i motius, i un índex onomàstic.

Comptat i debatut, es tracta d'una iniciativa «justa i necessària» que permet evidenciar la importància decisiva de l'irrepetible Josep Maria Pujol per a la construcció d'un nou paradigma en l'etnopoètica catalana i, de retruc, en els estudis filològics catalans, en general: una iniciativa oportunament complementada amb l'edició, també per part de Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, de l'opuscle *Three Selected Papers on Catalan Folklore*, amb la traducció a l'anglès —pensant, com cal, en la projecció internacional de la figura i l'obra de Josep Maria Pujol— dels articles «Literatura tradicional i etnopoètica: balanç d'un folklorista», «Introducció a una història dels folklores» i «Històries extraordinàries, llegendes urbanes». Acaben d'adobar el llibre la traducció de la mateixa «Introducció» de Carme Oriol, i una «Note about the Edition» d'Emili Samper que no pot ser més explícita sobre la finalitat del producte: «The three articles give a taste of the important contributions made by Josep M. Pujol to the study of folklore».

Tenia efectivament raó l'enyorat Josep Maria Pujol quan sentenciava que la naturalesa humana és fràgil i imperfecta. I també en tenia quan s'admirava de «la meravellosa facultat de parlar» i de «l'art de la paraula». Amb els seus dos nou llibres encara oberts damunt l'escriptori, no podem evitar pensar que és precisament pel prodigi de la paraula que en una certa mesura conservem i assaborim la seua privilegiada intel·ligència; i també —si se'm permet d'expressar-ho així— l'*ànima* del seu verb inefable. Com la de Joan Fuster, la posteritat de Josep Maria és i serà —efectivament— de paper. Cal felicitar i agrair, doncs, una universitat com la Rovira i Virgili i uns investigadors tan admirables com Carme Oriol i Emili Samper per la contribució a la difusió i la preservació de la posteritat de Josep Maria. No solament proveeixen així l'etnopoètica catalana d'un instrument utilíssim per a la consulta i la projecció d'una de les obres més determinants en la concepció del folklore i dels estudis etnopoètics contemporanis: també apunten —ahora— al cor sensible del reconeixement, l'afecte i la memòria. I sospitem que d'aquesta manera és com es construeixen i se soliden les escoles acadèmiques, els prestígis institucionals i les tradicions culturals.

*Simposi del Centenari de la Mancomunitat de Catalunya***JOAN MARTÍ I CASTELL**

Universitat Rovira i Virgili / Institut d'Estudis Catalans

jmartí@iec.cat

BALCELLS, Albert (ed.) (2015): *La mancomunitat de Catalunya (1914), Simposi del Centenari* Barcelona: IEC, Diputació de Barcelona; «Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica» 14.

Si l'any 1714 ens dugué al desastre de la desaparició del nostre govern i a la repressió contra tot el que era representatiu de la identitat catalana, el 1914, exactament dos segles després, amb la creació de la Mancomunitat, ens situà en el camí de la recuperació i de la construcció de la Catalunya contemporània. S'inicià un desenvolupament extraordinari en tots els àmbits del quefer humà: infraestructures, convivència social, món laboral, formació escolar, cultura, llengua... El país es dotà d'instruments d'estat i féu un salt qualitatiu excel·lent, malgrat que no comptava amb grans recursos. La Mancomunitat esdevingué un punt de referència bàsic i en el context actual especialment singular.

Que la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i la Diputació de Barcelona hagin volgut celebrar un simposi en què es commemorés la seva instauració ha estat un homenatge obligat a qui en fou el fundador i primer president, Enric Prat de la Riba.

L'organització i l'edició de les actes han estat liderades per Albert Balcells, un historiador que ha excel·lit en l'anàlisi d'aquest període des de les diverses perspectives que el fan principal en la història recent. Ell mateix en fa la «Introducció» i hi publica una ponència.

L'obra que ressenyem té l'interès de dibuixar un panorama general del que suposà la tasca de la Mancomunitat en tots els fronts, un govern especialment avançat i innovador. S'hi tracten els aspectes polítics, administratius, econòmics, del món de la sanitat, de l'agricultura, de la formació dels ciutadans, de la cultura, de la llengua, de les relacions exteriors i de les vinculacions amb el moviment noucentista.

Tot i que farem un repàs inevitablement molt sintètic de cadascuna de les aportacions, tenint en compte els interessos principals dels lectors habituals de *Llengua & Literatura*, centrarem l'atenció particularment en la ponència de Josep Massot i Muntaner, president de la Secció Històrico-Arqueològica, perquè tracta específicament del procés de normalització lingüística.

La «Introducció» d'Albert Balcells explica la constitució de la Mancomunitat com a federació de les quatre diputacions catalanes. Remarca la vinculació que hi té la història de l'Institut d'Estudis Catalans i la diversitat de tendències políti-

ques que s'apleguen fent pinya per a tirar endavant l'ambiciós projecte, que sabé guanyar-se la confiança de Catalunya. Balcells subratlla la importància de la funció de capitalitat de Barcelona; les dificultats pressupostàries i d'autonomia d'acció per què hagué de passar la Mancomunitat; la voluntat i l'assumpció real d'un nivell de planificació i d'execució europeu: féu el que mai no havia fet l'Estat espanyol. Destaca com oportunament allisonadora la voluntat del progrés, per damunt de les ideologies polítiques. I ens recorda que aquest govern inèdit emergeix enmig d'una Europa tremendament convulsa. Balcells conclou que la Mancomunitat és el preàmbul de la Generalitat, que no hauria estat possible sense l'herència que li llegà en tots els terrenys; avui, diu Balcells, amb anhels renovats la Mancomunitat és un exemple en què fonamentar les nostres accions com a poble, és el substrat que reïeix en les aspiracions actuals.

Les actes recullen les paraules que obriren el simposi del president de l'Institut d'Estudis Catalans, Joandomènec Ros, que incideixen en el deute de la corporació a Enric Prat de la Riba. Les del president de la Secció Històrico-Arqueològica, qui es congratula d'haver organitzat el simposi com a tasca de didàctica social. Del president de la Diputació de Barcelona, Salvador Esteve, qui exalta la tasca de la Mancomunitat i la relaciona amb les circumstàncies polítiques d'avui, sobretot pel que fa a la necessitat d'estructures d'estat i a la preeminència d'una gestió general en què els poders locals són essencials. I del conseller de la Presidència de la Generalitat de Catalunya, Francesc Homs, qui es refereix a les similituds i diferències entre els inicis del segle xx i els del xxi, a partir del concepte de continuïtat de la idiosincràsia de Catalunya.

La primera ponència és la d'Albert Balcells: «Els dos presidents: Enric Prat de la Riba i Josep Puig i Cadafalch», dos homes de la mateixa generació, militants ambdós de la Lliga Regionalista. Destaca Prat de la Riba com el qui formulà els principis del nacionalisme amb l'obra *La nacionalitat catalana* (1906), president fundador de la Mancomunitat i president de la Diputació de Barcelona. La seva mort prematura l'any 1917 donà pas a la presidència de l'arquitecte i historiador de l'art Josep Puig i Cadafalch, col·laborar directe de Prat sobretot en allò que afecta la tasca cultural. Fou president fins al 1923. Aconseguí agrupar els màxims recursos de les quatre diputacions catalanes. Balcells, amb voluntat de no obviar aspectes considerats discutibles o negatius, es refereix a la convicció que tingué Puig que havia de ser positiu per a Catalunya el regionalisme que proposava el dictador Primo de Rivera; li facilità, doncs, l'accés al poder, que aprofità per liquidar la Mancomunitat l'any 1925.

Santiago Izquierdo Ballester escriu sobre «La campanya proMancomunitat (1911-1913) i els seus antecedents». Hi explica les fatigues àrdues del procés que dugué a la constitució de la Mancomunitat; fa especial esment al projecte de llei d'Administració local de 1907 d'Antoni Maura. Fa esment de l'impuls de la Diputació de Barcelona en favor del nou govern, que l'any 1911 assolí l'acord de les quatre diputacions. Assenyala els obstacles interminables que miraren de frenar que prosperés la iniciativa, respecte als quals la societat catalana reaccionà en

bloc. Vencé la tenacitat del poble. L'acció de les diputacions catalanes no serví d'exemple a la resta de l'estat, que no sabé aprofitar una solució política modelica.

Enric Pujol presenta la ponència «La relació amb l'Administració local i el projecte d'estatut de Catalunya de 1919». Recorda el paper capital que jugaren els poders locals catalans mitjançant els municipis i els ajuntaments, cabdals per al funcionament de la Mancomunitat, tant des del punt de vista de la cooperació política, com del de les aportacions de recursos de tota mena per al finançament necessari. Pujol ens parla de l'associació de l'autonomia catalana a l'autonomia municipal, amb vista a una autonomia política general, que fou capaç de mobilitzar la societat i de formar un front unitari entre partits, que, tanmateix, no reeixí en els seus propòsits. Però, com diu Pujol, serví perquè s'elaborés un projecte d'estatut l'any 1919, que analitza amb profunditat per tal d'evidenciar les aspiracions prioritàries que bategaven en la societat catalana. L'intent que incloïa de negociar amb el Govern espanyol es revelà impossible pel context complex i tens que es visqué en el moment de pactar.

Josep Muntaner i Pasqual ens parla de la «Reflexió sobre les finances de la Mancomunitat de Catalunya». Reconeix que l'obra ingent de la Mancomunitat implicava un endeutament públic, però remarca que era una oportunitat que Catalunya sabé entendre que no es podia deixar passar; a la resta d'Espanya el real decret que permetia la via política de les mancomunitats no s'aprofità enlloc. Muntaner apunta que solament la Diputació de Barcelona estava en condicions d'afrontar el repte financer. A cap país d'Europa no s'havia assajat un sistema polític com el de la Mancomunitat: integral, modern, racional i suficient, per la qual cosa Muntaner destaca Prat de la Riba com un polític capdavanter respecte la realitat espanyola i europea en general: valent, decidit, coherent, amb visió global del país. No s'aconseguien les aportacions suficients, sobretot per la negativa de la banca; malgrat tot, la Mancomunitat, amb una obra prevista incompleta, continua essent un referent com a projecte de desenvolupament de Catalunya.

Francesc Sabaté i Casellas és l'autor de la ponència «La política sanitària de la Mancomunitat de Catalunya». Ens hi explica que la Mancomunitat, sense capacitat legislativa ni, com hem vist, sense els mitjans imprescindibles, sabé transformar radicalment les estructures i la consciència social en un àmbit tan essencial com és el sanitari. Modernitzà tota una sèrie d'organitzacions benèfiques obsoletes; es preocupà especialment per l'assistència a la maternitat i als malalts mentals. Desplegà una política educativa mitjançant la informació i la formació sanitàries de la societat, i s'ocupà del reciclatge permanent del personal responsable en aquest terreny. Es crearen també obres magnes d'enginyeria sanitària. La lluita contra el paludisme, la tuberculosi, la febre tifoide, la mortalitat infantil foren objectius prioritaris que canviaren radicalment el funcionament de la sanitat. Sabaté afirma que la Mancomunitat fa el primer esforç modern que conduirà a la implantació de la seguretat social.

Andreu Mayayo planteja un aspecte també principal en el govern de Prat de la Riba i Puig i Cadafalch a la ponència «La política agrària de la Mancomunitat».

Ens hi recorda que Catalunya al segle XIX havia viscut una revolució industrial que la convertí en la «fàbrica d'Espanya», però el món agrari era de molt el més ampli i, doncs, el qui ocupava més població, per la qual cosa amb la industrialització es fa patent una crisi en el món rural entre els segles XIX i XX. Mayo exposa com es desfermaren conflictes entorn de la discussió de les solucions del món agrari. La Mancomunitat, davant un panorama tan inquietant, plantejà una modernització de l'agricultura i la ramaderia, i un cooperativisme societatari que implicava una reforma social notable. En el terreny de l'educació, es consolidà i s'ampliaren les tasques de l'Escola Superior d'Agricultura; es crearen els Serveis Tècnics Agraris, que preparaven els agricultors per a estar al dia de les innovacions més destacables. La nova política agrària de la Mancomunitat comptà amb el suport i les iniciatives de diverses personalitats polítiques expertes en la qüestió.

Santiago Riera i Tuéols és l'autor de la ponència «Serveis i ensenyaments tècnics, carreteres i telèfons», el títol de la qual ja ens desperta la imatge d'un disseny de Catalunya amb infraestructures de primer ordre en camps absolutament essencials per al creixement d'un país. Riera parla del catalanisme actiu com a impuls que afavorí la modernització que protagonitzà la Mancomunitat. En referir-se a l'enorme quantitat de creació de centres i organitzacions per al funcionament en la vida quotidiana, posa especial èmfasi en la creació d'una xarxa telefònica completament nova, en la construcció de carreteres i en la implantació d'una xarxa ferroviària com a complement de l'espanyola. Riera ens explica que la decisió de crear l'Institut d'Estudis Catalans respongué a la consciència que la universitat centralista de Catalunya era deplorable i calia trobar una alternativa en la formació superior. Ens reporta les paraules de Prat, tan expressives i eloqüents: «Tots els pobles de Catalunya amb una escola, una biblioteca, un telèfon i una carretera per arribar-hi».

Tal com he anticipat, d'acord amb el caràcter i els continguts habituals de *Llengua & Literatura*, m'aturaré una mica més en la ponència de Josep Massot i Muntaner «La Mancomunitat i la normalització lingüística». L'autor ens recorda la tasca duta a terme per Prat de la Riba des de la Diputació i indica que la creació de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1907 no és sinó una plasmació de les principals inquietuds que el movien. Primer establí la Secció Històrico-Arqueològica i quatre anys després hi afegí la Secció Filològica i la Secció de Ciències. Massot remarca que, encara que Prat fos jurista, sempre estigué interessat i preocupat per la capacitat, la solidesa, la unitat, la fortalesa de la llengua catalana, per tal que arribés a ser una llengua comparable amb les més importants d'Europa i amb capacitat per a poder produir textos en tots els registres, en tots els graus de formalitat i, sobretot, que s'hi pogués tractar sense traves o dèficits sobre qualsevol qüestió científica, de creació, tècnica: una llengua veritablement internacional. Tenia les idees clares entorn de com s'havia d'assolir aquesta fita, el primer objectiu de la qual era la codificació lingüística, que, com diu Massot, havia d'acabar amb l'anarquia regnant entre els escriptors. Prat, conscient de la seva autoritat i de la transcendència d'allò que perseguia, defensà personalment a *La Veu de Ca-*

talunya les polèmiques *Normes ortogràfiques*. Ens parla del lideratge de Pompeu Fabra en la tasca de normativització i de les animadversions que sorgiren en les relacions amb Antoni M. Alcover, qui acabà trencant amb l'Institut d'Estudis Catalans. També es refereix a les dificultats d'entesa amb un grup important de membres de l'Acadèmia de Bones Lletres, els quals proposaven una ortografia alternativa. Massot destaca la labor en l'extensió de l'ús social del català com a llengua de cultura, l'entrada en el món escolar i administratiu, gràcies a la Mancomunitat, a Prat de la Riba i a Puig i Cadafalch. Ens fa notar la peculiaritat que ni Prat ni Pompeu Fabra no eren lingüistes ni gramàtics, sinó jurista el primer i enginyer el segon, però que llur sentit de la realitat política del moment portà ambdós a dedicar esforços ingents per a la normalització de la llengua. I emfasitza que la finalitat que perseguia Prat era tant empènyer la investigació entorn del català, com fer-lo esdevenir llengua de la ciència i de la cultura, de la tècnica i de la creació: una llengua literària; cercava «la incorporació de la cultura universal al català». Massot ens fa veure com la confecció d'una codificació lingüística duu implícites discussions i polèmiques de vegades extremament dures i ens recorda alguns punts que foren especialment objecte d'enfrontaments importants. Enmig de les hostilitats, sobretot entre Fabra i Alcover, i de les dificultats que socialment la normativa establerta s'acceptés disciplinadament, Prat de la Riba actuà de mitjancer hàbil i tenaç, i acabà amb la intransigència que caracteritzava l'actitud d'alguns intel·lectuals.

Assumpció Estivill Rius exposa una ponència intitulada «Biblioteques i bibliotecàries: dels orígens a la consolidació del projecte de la Mancomunitat». S'ocupa, doncs, d'una voluntat que es traduí en fets molt lloables pel que fa a la difusió de la cultura, concretament mitjançant la creació de biblioteques i la formació de professionals que les poguessin atendre amb competència suficient. Analitza el sistema de biblioteques populars, que arribà a madurar, però que fou esclafat per la Guerra Civil. El projecte fou concebut per Eugeni d'Ors i té la culminació exemplar en la Biblioteca de Catalunya, que és la que es converteix en el centre nuclear d'una gran xarxa. Per a assolir professionals preparats adequadament es creà l'Escola de Bibliotecàries, amb uns resultats excel·lents.

Josep González-Agàpito és l'autor de «L'obra pedagògica de la Mancomunitat de Catalunya». L'àmbit de la pedagogia escolar fou un eix principal en les transformacions que la Mancomunitat es proposà dur a terme. Cercava, com ens diu González-Agàpito, la construcció d'una educació nova, en tots els nivells de formació: de la primària a la superior, sobre la qual havia de recolzar el creixement en la resta de camps d'una societat culta, oberta al món. Com que la Mancomunitat no tenia competències en aquest terreny, que depenia completament de l'Estat espanyol, Prat de la Riba i Puig i Cadafalch crearen les Escoles d'estiu, que es convertiren en un fòrum de discussió, on intercanviar d'experiències, formar i reciclar els mestres de Catalunya; els cursos Montessori i la programació dels Estudis Normals, que completava i millorava els coneixements adquirits en les escoles estatals. L'autor fa també referència a publicacions que servien per a l'extensió de la formació dels educadors.

Josep M. Roig Rosich presenta la ponència «La irradiació de la Mancomunitat fora de la província de Barcelona». És a dir, estudia els processos de descentralització de la Mancomunitat, amb la finalitat d'acostar la gestió als ciutadans de cada indret de Catalunya. Es veié la necessitat de pensar en clau municipal i de no fer excessiu el pes de Barcelona. Roig ens explica que planteja l'article en tres àmbits: el polític o de representació de províncies en els òrgans de govern; l'ideològic, el de la concepció de la planificació de la gestió del món rural; i, finalment, l'extensió de la cultura i de les infraestructures fora de la capital. Roig afirma que la Mancomunitat, en aquest sentit, no fou centralista, sinó, si de cas, dirigista, però molt curosa en la consideració de les classes més desfavorides i de les mitjanes, de manera que els recursos de tota mena es distribuïen igualitàriament entre Tarragona, Girona, Lleida i Barcelona. Es lamenta que, per la durada que tingué el govern de la Mancomunitat, moltes intencions hagueren de restar en projectes sense realitzar.

Clou el volum l'aportació de Jordi Casassas «La Mancomunitat, la intel·lectualitat i el Noucentisme. Assaig d'interpretació», en què s'ocupa de l'anàlisi del sector intel·lectual i el paper que va tenir en la política general de la Mancomunitat. Relaciona directament l'hegemonia del pensament amb el corrent del Noucentisme, el qual, al seu torn, afavorí el naixement i la consolidació del catalanisme polític. Casassas s'endinsa en la comparació de Catalunya amb altres territoris de la Mediterrània nord-occidental. Tanca el seu estudi amb la valoració del declinar en el context de la Gran Guerra i de les seves conseqüències, i amb la consideració de les raons del denominat *cas Ors*, de l'any 1920.

En suma, l'obra és una excel·lent panoràmica de la diversitat d'actuacions que suposà el Govern de la Mancomunitat de Catalunya. Ens il·lumina amb anàlisis que toquen els aspectes més importants de la vida social, política, econòmica, cultural, lingüística. Les aportacions són crítiques i clares. El conjunt de les ponències que es presentaren en el simposi organitzat per la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans amb la col·laboració de la Diputació de Barcelona és un peça utilíssima per a entendre amb prou profunditat un moment de la història de Catalunya dissortadament breu, massa breu, certament, però curull d'idees i de projectes que, si s'haguessin pogut desenvolupar sense les desgràcies de les guerres i les maltempsades en general, haurien conduït al renaiement d'un país d'una modernitat sorprenent, capaç de competir en tot amb els més avançats del món.

Epistolari Gaziell – Miquel Forteza

MANUEL LLANAS
 Universitat de Vic
 mllanas@uvic.cat

MARIA ANTÒNIA SEGURA BONNÍN i ALBERT BONNÍN FIOLE (eds.): *Agustí Calvet «Gaziell» i Miquel Forteza i Pinya. Epistolari (1909-1963)*, Palma de Mallorca, Leonard Muntaner Editor, 2014.

Cal saludar amb goig la publicació de la correspondència entre aquestes dues grans personalitats, amics íntims de tota la vida d'ençà que, pel desembre de 1908, van coincidir com a estudiants en una dispesa madrilenya. (Forteza és «l'estudiant mallorquí» esmentat al capítol XIV, «Aquell Madrid tibetà», de *Tots els camins duen a Roma*.) Tot i aquesta coneixença tan primerenca, dels inicis d'aquesta amistat només se n'ha conservat una carta, de 1909, la que obre el volum. Totes les altres (123 de Gaziell i 64 de Forteza, numerades independentment)¹ daten del període 1940-1963 i la gran majoria procedeixen de l'arxiu familiar de l'escriptor mallorquí.² Aquesta acusada desproporció de cartes impossibilita sovint de conèixer les opinions de Forteza sobre temes que el seu amic comenta o sobre els quals replica. De les cartes de Gaziell (amb diferència, les més interessants), *l'Obra*

1. La carta 35 de Forteza (p. 177-178) està mal situada cronològicament i ha d'anar després de la 81 de Gaziell (a la p. 180).

2. Per completar la recopilació, puc afegir-hi una carta de Gaziell, datada a Barcelona el 25 de maig de 1962. És tracta d'una còpia que he trobat, per atzar, dins les enviadures per l'escriptor guixolenc a Francesc de B. Moll que es conserven a l'Arxiu del Regne de Mallorca (signatura 221/865), on probablement va anar a parar perquè Moll n'és el tema principal. Diu així:

Estimat Miquel:

Ara mateix (3 tarda) acabo de rebre la teva carta d'abans-d'ahir.

És la primera nova que rebo de l'homenatge a Francesc de B. Moll. Ningú no me n'havia dit res fins ara. Dies passats, que es celebrà a Barcelona, segons em digueren, un acte semblant, tampoc no vaig saber-ne res fins que ja fou passat.

Ja comprendràs que em sigui materialment impossible, en aquestes condicions, de comparèixer demà mateix a Palma per participar dels actes preparats. Ho hauria fet amb molt de goig, però la meua absència no serà pas per culpa meua.

Moll és un dels homes nostres que jo estimo més, bé ho saps prou. La seva obra admirable és de les que honoren i ensems enforteixen una cultura. I ell és l'obrer eminent que ens ha dotat del més gran arsenal d'armes lluminoses i pures amb què defensar el nostre esperit: inesgotable correntia de paraules vivificadores, tant com ho pugui ser la sang que portem a les venes.

catalana completa (1970) en reproduïa 11 a Miquel Forteza (datades entre 1951 i 1963); però a partir d'ara caldrà remetre sempre al llibre que ressenyem, perquè el curador d'aquell volum de l'editorial Selecta (Tomàs Tebé) sovint les transcrivia mutilades, gairebé sempre per por de la censura.

Les explicacions mútues de les circumstàncies viscudes durant la Guerra Civil acaparen, lògicament, el contingut de les cartes de 1940, escrites en castellà per motius evidents de seguretat personal. Si Gaziel no entra gaire en detalls, Forteza, en canvi, amb llenguatge el·líptic, al·ludeix als problemes que va tenir pel fet d'haver format part dels 153 signants de la *Resposta al catalans* amb què, el 10 de juny de 1936, intel·lectuals de les Illes contestaven als catalans —entre els quals Gaziel— que, al seu torn, havien escrit poc abans un *Missatge als mallorquins*; a les represàlies desencadenades a Mallorca durant la guerra per aquella resposta —atiades pels germans Miquel i Llorenç Villalonga—, Forteza s'hi refereix amb una gràcia innegable: «Mientras tanto, mi ensaimada y la de Ferrá [Miquel Ferrà] habían estado a punto de ser metidas en el horno, a causa de la famosa invitación, que tú habías firmado junto con otros, para venir a comer un arroz, como tú decías, y a cuya invitación nosotros habíamos contestado, para corresponder a vuestra atención» (F3).³ Descobrim també (F5), que Forteza intercedeix davant Serrano Suñer, a mitjan 1941, per la resolució favorable del procés de responsabilitats polítiques instruït contra Gaziel.

Les cartes de 1946 les protagonitza la consulta recíproca de variants i propostes de la traducció conjunta de *El cementiri marí*, que tots dos havien començat pel seu compte sense saber-ho i que acaben publicant, en edició semiprivada, l'any següent.⁴ El 1948, per contrast, tant l'un com l'altre veuen com la censura els tomba dues traduccions, ara empreses per separat: Gaziel, la d'*Esbós d'un serpent*, del mateix Valéry, encara inèdita,⁵ alguns versos de la qual sotmet a la consideració de l'amic (G8; F25); i Forteza, per dos cops, la de la *Balada de la presó*

Et prego que facis constar la causa atzarosa de la meva involuntària absència, i donis a l'amic Moll, de part meva, una forta abraçada, penyora de l'estimació i admiració profundes del seu devot

Gaziel

P.S. Per a tu i els teus, els nuvis sobretot, el nostre vell afecte. Aquestes ratlles van precedides d'un telegrama, per si arribessin tard.

3. Amb aquesta abreviació (G en el cas de Gaziel) identifico el corresponçal i el número de la carta.

4. L'epistolari reprèn noves esmenes a aquesta traducció arran de la publicació el 1960, per part de Forteza, del recull de traduccions titulat *Rosa dels vents*, que incloïa la de *El cementiri marí* fent-hi constar la participació de Gaziel (cf. G103, G104 i G105 i F50, F51 i F52).

5. De fet, la vaig donar a conèixer en els apèndixs de la meva tesi doctoral, on continua enterrada. A banda d'aquestes dues, Gaziel enllesteix una tercera traducció de Valéry, la de *Palme*, que titula *El Platan* i que cal considerar perduda (l'epistolari s'hi refereix a G25, G26, G27 i G109).

de Reading, d'Oscar Wilde. Davant d'aquesta doble prohibició, Gaziel esclata amb acotacions tan desolades com les de les *Meditacions en el desert*: «[...] tu ja no pots fer res més que esperar. Esperar temps millors, que no es veuen venir per cap banda. Qui ens ho havia de dir, estimat Miquel, que cauríem més avall que els gossos!...» (G14). Amb la mateixa acritud, el Nadal de 1948 li escriu aquesta singular felicitació: «Que l'any nou ens porti tota mena de ventures!!! (Si vols que et sigui franc, jo no hi crec gens. Jo crec fermament que l'Occident, Europa o com vulguis anomenar-ho, és cosa que se'n va a rodar i que els vells o covards que no podem abandonar-la estem condemnats a no veure lluir mai més el sol de la bonança i a no sentir mai més bufar el vent de la prosperitat.)» (G15). El Gaziel aleshores amargat per les experiències viscudes des de 1936 s'hi fa present de forma descarnada. I la ronya del franquisme s'hi palesa en diferents moments, com ara en la negativa de l'escriptor català a participar en unes conferències a Mallorca per la imposició de fer-les en l'idioma oficial. L'explicació que dóna il·lustra a la perfecció la seva actitud lingüística abans i després de la guerra:

Quan érem gairebé amos de casa nostra, ja saps que jo era l'home més transigent del món. Fins creia que era un deure nostre escriure en castellà per influir, per enfortir-nos, però ara, després d'haver caigut tan avall i d'ésser com aquell que diu terra vençuda i ocupada, no podria pas jo donar cap conferència a Catalunya o a Mallorca com no fos en català. (G41)

Però, aixís com en temps de dignitat, vull dir de llibertat, mai no he tingut el més petit escrúpol (ja ho saps) en parlar i escriure en una llengua que no és la nostra, ara no vull passar per l'abjecció de veure'm privat de la meva. (G42)

Més endavant, Gaziel li escriu ara i adés sobre els llibres en curs d'elaboració o de publicació: el viatge a Portugal que dóna lloc al segon títol de la *Trilogia ibèrica* a G41 i G43; el volum de les memòries a G72 i G74; *Castella endins* a G76 (descobrim, per cert, que l'itinerari narrat en els capítols IX i XII d'aquell volum, Gaziel el va fer amb la seva filla i amb Forteza i la filla Feliça).

La confiança existent entre tots dos fa que les cartes abundin en qüestions anecdòtiques o familiars, que naturalment eludeixo, i alhora permet que s'expressin amb tota franquesa, es facin confidències o es demanin favors, de vegades enutjosos (com ara la publicació del llibre de Forteza sobre les carreteres de les Balears, duta a terme a Madrid sota la supervisió directa de Gaziel per encàrrec de l'autor; cf. les cartes de febrer i març de 1959). Gràcies a aquesta fluïdesa en el tracte, coneixem els motius reals de l'enuig públic de la filla de Miquel dels Sants Oliver contra el tracte dispensat al seu pare a les memòries de Gaziel (F41 i F44 i G93). Igualment, quan esclata a *La Vanguardia* el cas Galinsoga, retret per Forteza (F52), Gaziel el valora com la "primera vegada que el Madrid de la postguerra claudica i s'ajup davant dels catalans" i, a més a més, l'aprofita per vestir agraïment contra el comte de Godó d'aleshores, responsable únic, segons l'escriptor, del buit que li feia una part molt significativa de la premsa barcelonina (G105).

La franquesa recíproca fa aflorar també algunes discrepàncies. La més notòria la desencadena la diferent valoració de les figures de Nicolau d'Olwer i de Joan Estelrich, suscitada per la mort del segon i per la recepció, per part de Forteza, d'un exemplar de *Caliu*. No sabem què en va dir en un primer moment, del llibre i dels dos personatges, perquè la carta seva no es conserva, però en la següent de Gaziell (G80, del juliol de 1958), hi llegim una valoració comparativa ben contrastada:

És curiós el que dius del llibre d'en Nic, que no conec. Però trobo que tens dugues mesures: una per judicar-lo a ell, i altra per judicar aquell sàtrapa de l'Estelrich; rígida la primera i massa acomodàcia la segona.

Cert que el Nic actua com un pobre home il·lús i enlluernat, però amb una puresa immaculada sempre; tant, que del major disbarat que va fer o li imputen, o sia l'entrega de l'or d'Espanya a l'estranger, no n'hi quedà ni un xavo. Jo l'he vist, a París, malalt, tronadet i pobre. I un home que remena un riu d'or amb les mans i no n'hi queda enganxat ni el polsim, pot ser un ruc monumental, però és també la decència en persona.

L'Estelrich, mort i enterrat en honor i olor de santedat pels enemics més aferrissats del que havia semblat defensar tota la vida anterior a 1936, és tota una altra figura, que de puresa i de bona fe no en té res. Jo no sé pas si tenen raó els que l'acusen de traïció o els que el defensen. Jo només sé que era i fou sempre un aventurer [...]. Però em sap greu que tu, home pur si n'hi ha, et decantis més per la impuresa triomfant que per la puresa abatuda.

Forteza, però, no es dóna, i en la carta de resposta (F34) inverteix radicalment el judici moral sobre les dues figures:

Per molt sàtrapa que el mort hagués estat i «agent de viatges de la cultura», d'amos de tot color, ningú li podrà treure el mèrit d'haver-se jugat la vida a les Corts abans de la guerra i d'haver estat el promotor i el gestor de la Fundació Bernat Metge [...]. En canvi, a l'altre ningú no li podrà treure de sobre el crim d'haver-se emportat, perseguit per les baionetes, l'or d'una nació, com si hagués estat el del calaix de casa seva. I si ara està a la misèria, bé devia cobrar de l'or emportat, quan era ministre o ambaixador, després de la fugida.

I si en una tercera carta encara sobre la qüestió, Gaziell la liquida sense cedir gens en el seu punt de vista (G81),⁶ en una altra de posterior, comentant el llibre de Gaziell sobre Suïssa, Forteza dóna a conèixer el contingut d'una conversa seva amb Estelrich en què, «obrint-li el cor», li va explicar els motius reals de la seva trajectòria, especialment en la postguerra (F59).

6. El 1962, arran de la mort de Nicolau d'Olwer, els dos amics parlen de la seva figura i del ressò que se n'ha fet la premsa (G114 i G115 i F60).

Un altre desacord gira al voltant de les creences religioses. Al catolicisme practicant de Forteza, Gaziél hi replica amb comentaris sobre les bruixeries d'ultratomba del cristianisme (G88) o sobre el consol que els creients reben amb l'esperança d'una vida eterna: «per això mai no he entès l'odi i la persecució que tants dels vostres, durant tants de segles, han demostrat implacablement contra els dissortats que no fruïm d'un bé tan gran» (G99; observació comentada a F47); en un altre moment, Forteza discrepa de la visió cristiana de la mort que Gaziél ha descrit en un seu llibre (F65).

D'interès resulten els judicis creuats sobre lectures i escriptors: Rimbaud (F28 i F29 i G28 i G30), Joan Alcover (G29), Proust (G40), Sartre (G46) o Longfellow (G84 i 85, arran de la publicació de la traducció d'*Evangelina* per part de Forteza i de Guillem Colom); cal destacar sobretot, en aquesta línia, la valoració literària i biogràfica, no gens falaguera, que Forteza ofereix de Llorenç Villalonga (F54). Igualment, sobresurten les opinions sobre compositors i intèrprets, des del moment que tots dos eren melòmans consumats (cf., per exemple, G58, G69 i G74).

Forteza comenta amb elogis superlatius les obres successivament publicades per Gaziél, amb especial menció de les memòries; quan encara no les ha acabat de llegir, enlluernat, es vanta d'haver estat dels primers amics de Gaziél que, ja el 1926 (data de *Hores viatgeres*), l'empenyeren a publicar l'obra literària en català i, alhora, li reconeix una vocació frustrada de novel·lista (F36), cosa que Gaziél admet (G86). De vegades és un volum publicat per Forteza, com ara el recull de traduccions *Rosa dels vents*, el que suscita valoracions favorables de l'amic (G106).

L'epistolari reflecteix algunes incomprendions de Gaziél davant la realitat catalana de postguerra: el setembre de 1953, per exemple, denuncia amb injusta acritud, arran del congrés de poesia celebrat a Salamanca, un pretès col·laboracionisme de Riba amb intel·lectuals franquistes (G47); o el maig de 1960, quan, explicant a Forteza els Fets del Palau, només se li acut valorar-los afirmant que «tot torna a ser com abans, és a dir, una bogeria inguarible projectant-se damunt un fons de futura tragèdia» (G107). A això s'hi afegeixen diagnòstics derrotistes de la realitat catalana, esclafada per la dictadura (G62); la constatació que catalans i castellans no es poden entendre mai perquè són als antípodes (G83); la convicció, d'una roent actualitat, que Catalunya, per fer-se independent, ja ha fet tard: «ara només podem esperar i treballar perquè aquesta ànima desvalguda nostra sigui respectada, deixin de perseguir-la i acorralar-la amb la maligna, estúpida i, a més, impossible intenció de destruir-la» (G110).

Els dos curadors/editors de l'epistolari han maldat per flanquejar-lo d'útils paratextos. Així, al costat del preceptiu índex de noms, s'hi troba una breu introducció externa a l'epistolari, una cronologia i un arbre genealògic de Miquel Forteza, un llistat de cartes, abundants notes a peu de pàgina —val a dir que no

sempre eficaces o aprofitables—⁷ per aclarir al·lusions i referències de les cartes i, finalment, una nota informativa sobre la procedència de les cartes i el criteri de transcripció, que trobo totalment desencertat. Segura i Bonnín, en efecte, han optat per «respectar estrictament» el «text de les missives», que, així, apareixen sembrades de faltes ortogràfiques (n'hi ha a dojo), d'errors de teclieg i, en menor mesura, de defectuoses reproduccions de noms propis. Arribats aquí, resulta forçós desaprovar l'absurda sacralització de l'ortografia dels escriptors, que, encara massa estesa, obliga a llegir textos (en aquest cas, a més a més, del segle XX!) sense la deguda regularització normativa, cosa que només aconsegueix entrebancar-ne la lectura. Si tots dos autors, en vida, quan van publicar les obres respectives es van sotmetre, com és natural, a les convencions ortogràfiques vigents, en virtut de què o en nom de qui nosaltres, ara, no hi sotmetem els textos pòstums? En altres paraules: què se'n treu de saber que Gaziel escrivia sistemàticament, per exemple, *sabs* per comptes de *saps*, sinó un mal d'ulls i una incomoditat permanent del lector? En fi: en la reproducció de les cartes s'hi troba a faltar igualment una correcció ortotipogràfica rigorosa i una revisió final, que sens dubte hauria detectat algunes males lectures⁸ i, en les cartes de Gaziel, abundants mallorquinismes morfològics que de cap manera no són seus. Més desconcertant visualment és la fotografia de la coberta, on Forteza apareix acompanyat, no pas de Gaziel (com caldria esperar i fins i tot exigir), sinó d'un altre amic seu.

Com afirmen els curadors a la introducció, aquest és el primer epistolari de Forteza que veu la llum. Per la transcendència, interès i varietat del contingut del present, cal encoratjar-los a perseverar en l'edició de més cartes creuades entre l'escriptor mallorquí i altres corresponents. Tots plegats els ho agrairíem.

7. Una de les que caldria esmenar és la 134 (p. 194), en la qual les referències al *Quixot* estan totalment desplaçades. L'anècdota de l'armilla, atribuïda a un viatjant d'Arévalo però en realitat protagonitzada per Joan Anguera, Gaziel l'explica al capítol XV de *Tots els camins duen a Roma*.

8. Quatre casos detectats: a G49 (p. 131) es transcriu «Ell [...] saber donar una mirada», però la carta diu «sabé donar una mirada», que és el que fa sentit; a G113 (p. 275), el final no té dues signatures, sinó que la primera («Agustí») tanca l'escrit a Miquel Forteza i la segona («A.C.»), l'última ratlla, destinada al seu fill Carles; a G114 (p. 276), el text de la carta diu «fent-li aixís un enterrament de gos» (es refereix al que la cultura oficial barcelonina havia tributat a Nicolau d'Olwer) i no pas «fent-hi aixís un enterrament de gos», que no se sap gaire què vol dir; a F59 (p. 274), finalment, llegim «Què en som de burro!», quan l'original diu «Que en són de burros!», que és el que fa sentit (Forteza qualifica així els censors de llibres).

La literatura d'Olga Xirinacs

MÒNICA SALES

Universitat Rovira i Virgili, Departament de Filologia Catalana
monica.sales@urv.cat

SUNYER, Magí (ed.): *La literatura d'Olga Xirinacs. Poesia, narrativa, dietaris*, Diputació de Tarragona - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014; «Biblioteca Serra d'Or».

Olga Xirinacs és una de les grans escriptores de les lletres catalanes, tal com ho certifica la seua obra i tots els premis que ha rebut al llarg de la seua trajectòria. El dia 5 de maig de 2014, el palau de la Diputació de Tarragona va acollir un acte de reconeixement a Xirinacs i aquest volum que s'ha publicat vol completar l'homenatge des d'un punt de vista científic i d'anàlisi literària.

30 anys després de rebre el premi Sant Jordi per la novel·la *Al meu cap una llosa* (1985), es publica aquesta obra que pretén ser una mostra d'estudis sobre diversos aspectes de l'obra literària d'Olga Xirinacs, elaborats per especialistes en cadascun dels temes i editats pel professor Magí Sunyer. Així, es desgranen matisos de la literatura de Xirinacs relacionats amb l'obra poètica; el paisatge; el viatge literari; els dietaris com a modalitat literària; la literatura infantil i juvenil; la temàtica, els personatges i els fets extraordinaris, i dues aportacions sobre *Al meu cap una llosa* que volen apropar-nos a la novel·la des d'altres perspectives i altres disciplines. Tots aquests estudis, elaborats des del rigor i el coneixement de la matèria, esdevenen unes orientacions que tant poden interessar des d'un punt de vista científic com des d'un punt de vista divulgatiu.

El llibre s'enceta amb els parlaments de les autoritats que van presidir l'acte d'homenatge a l'escriptora: Josep Maria Poblet (President de la Diputació de Tarragona), Francesc Xavier Grau (Rector de la Universitat Rovira i Virgili) i Magí Sunyer (editor de l'obra i professor de Departament de Filologia Catalana de la URV). En totes tres aportacions es destaca la importància de Xirinacs com a autora i el prestigi que dóna a les lletres catalanes. Poblet, a més, destaca Xirinacs com a referent en el panorama literari tarragoní per l'amor que l'escriptora té al territori, en particular, i al món cultural, en general.

«Pols d'una glòria adormida. Sobre l'obra poètica d'Olga Xirinacs», de Pere Ballart (Universitat Autònoma de Barcelona) traça unes línies generals sobre l'extensa obra poètica de l'escriptora «des d'aquells primers textos que l'autora no va recollir dins la seva compilació de 2009 fins al que avui és el seu últim títol, *Tu, des del mar*, de 2011» (p. 17). Ballart descriu aquesta lírica com una constel·lació per saber «de quins astres es compon, quina distància separa els uns dels altres, i quin és el fulgor autèntic dels seus cossos més brillants» (p. 18) i apunta les possibles influències que ha rebut Xirinacs per construir-la.

Amb una àmplia nòmina d'obres poètiques (fent sempre esment als premis guanyats), Ballart ens presenta diferents aspectes sobre aquesta Xirinacs lírica, que parla del mar, del paisatge, de Tarragona (eterna i del moment), de la música (per la seua condició de professora de piano), del món, de l'art, del cinema, de les creences religioses, etc.

L'historiador i escriptor Eugeni Perea Simon és l'encarregat de parlar sobre «Els paisatges en l'obra poètica d'Olga Xirinacs» que donen autenticitat al discurs poètic de l'autora. Tal com el mateix Perea argumenta «els escenaris triats mai no són banals o circumstancials, sinó que responen a l'existència d'un guió literari, al marc històric dels conceptes i a una antropologia social que fa que les idees i la geografia encaixin, es complementin i permetin llenguatges madurs, idees ben travades, arguments entenedors» (p. 53). Amb aquesta lectura descobrirem com en la poesia de Xirinacs hi és present la natura (per participar-ne) i la relació entre la humanitat i el paisatge, de vegades descrit com un retrat pictòric de colors i pinzellades; veurem com s'integren els personatges que conformen la humanitat (monges, canonges, putes, mariners, pagesos, industrials, àrabs, gitans, etc.) i que donen diversitat al món mediterrani que ens envolta; comprovarem com d'important és la inclusió del patrimoni lingüístic, que ens permet apropar-nos a la vida i que, impregnat de noms diversos dóna versemblança al text.

El tercer article de l'obra, de Llorenç Soldevila (Universitat de Vic), correspon a «El viatge real i imaginat en l'obra d'Olga Xirinacs: una lectura», a partir, bàsicament, dels dietaris *Música de cambra* (1982) i *El viatge. Dietari 1986-1990* (2004). Tal com el mateix Soldevila comenta «Xirinacs és de les poques dones escriptores que han donat a conèixer obra dietarística» (p. 71) i fa una anàlisi de les característiques d'aquests dietaris i dels tipus de viatge que s'hi escriuen (reals, imaginats, de la vida...) ja siguin més propers (amb Tarragona, Rubí o Mont-ral) o més llunyans (amb Nova York). A més, exposa els temes (música, metaliteratura, natura i botànica, mort, mar, pintura, cinema, etc.) que s'hi poden localitzar i altres aspectes que, de vegades, passen per les pinzellades autobiogràfiques de la mateixa autora.

Anna Esteve (Universitat d'Alacant) és l'encarregada del quart article: «La litúrgia dels dies: els dietaris d'Olga Xirinacs». Amb una presentació rigorosa sobre els orígens del dietarisme català, Esteve dóna fe de la proliferació de dietaris i exposa que «al llarg de la dècada dels vuitanta i molt especialment dels noranta fins a l'actualitat es multiplica el nombre de publicacions de manera notable, fins al punt que el dietarisme s'imposa com un dels fenòmens més singulars i atractius de la literatura catalana recent» (p. 89). Xirinacs, no aliena al fenomen, escriu *Música de cambra* i «es presenta, doncs, com a escriptora —una pràctica habitual en el dietarisme català— i projecta una quotidianitat determinada pel seu ofici: converses i sopars amb poetes, premis literaris en què participa, lectures i citacions que ameren tota l'obra i on destaquen clarament els poetes, reflexions sobre la literatura i el procés de creació» (p. 97). Més de vint anys després arriba el segon dietari: *El viatge*. Esteve ens parla d'una Xirinacs més propera i vivencial (per

exemple quan explica «l'angoixa i la por que acompanyen Xirinacs quan li diagnostiquen un nòdul, primer, i seguidament l'operen» (p. 103)) que coneix l'exterior a través de viatges i que segueix fent «crònica de la seua activitat literària: la més íntima [...] i també la més pública» (p. 103).

La literatura infantil i juvenil també té un lloc en aquesta obra i M. Carme Bernal Creus (Universitat de Vic) presenta «Olga Xirinacs, una escriptora també dels lectors joves». Malgrat el canvi d'edat a qui l'autora s'adreça, amb la lectura de Bernal ens adonem que els temes que Xirinacs imprimeix en aquestes obres també són temes presents en les obres que escriu per a adults. Amb una tradició lectora des de la infantesa, Xirinacs s'apropa a través de les seues obres a infants i joves i «bastirà la seva literatura juvenil, que es caracteritzarà per l'ús d'un bon llenguatge i sempre a la recerca de bones històries, senzilles però interessants; històries que, en conjunt, a la llarga forjaran tot un univers literari i un registre personal en la seva faceta d'escriptora per a joves» (p. 116).

Tal com l'editor del llibre exposa, a petició de la mateixa Xirinacs el psiquiatre Xavier Allué presenta «Viure i desviure. Un assaig a l'entorn de l'obra *Al meu cap una llosa*, Virgínia Woolf i el final de la vida» per oferir «una anàlisi d'aquest relat des de paràmetres absolutament diferents dels que s'usen en els estudis literaris» (p. 15). Des d'una visió mèdica, Allué fa al·lusió al suïcidi i explica el treball que va haver de fer per presentar *El balcón de los suicidas* (2007). Comparant Xirinacs amb Woolf, Allué es pregunta qui té por d'Olga Xirinacs (a mode del *Who's afraid of Virginia Woolf*, d'Edward Albee) i ens explica que «el text d'Olga Xirinacs ens acompanya en una vintena d'experiències dramàtiques, de vint viatges finals, de salts cap a l'eternitat. Vint drames, però, si no em fallen els comptes, fins vint vides i morts» (p. 133).

Amb *Al meu cap, una llosa*, arribem al penúltim article d'aquest llibre, que reproduïx el parlament que va fer el filòleg i exconseller Joan Maria Pujals el dia de l'acte d'homenatge: «Olga Xirinacs, una obra de combat». Encara amb la idea del suïcidi i amb la presència de Virginia Woolf, protagonista de la novel·la, Pujals argumenta detalladament per què l'obra de l'escriptora pot ser considerada de combat, «implicada i compromesa en les grans qüestions del segle» (p. 143), «que vol participar d'una manera plena i desacomplexada en el contrast de les idees sobre les grans qüestions universals que ens planteja la modernitat, aquella que vol tenir una veu pròpia en allò que el món discuteix i fer-ho des del rigor i l'honestat literària» (p. 139).

I ja per posar punt i final, Margarida Arizeta (Universitat Rovira i Virgili) és l'encarregada de parlar del terror i dels personatges i fets extraordinaris amb l'article «Relats gòtics d'Olga Xirinacs: un terror exquisit». Com argumenta Arizeta, «en els relats de por d'Olga Xirinacs hi trobem molt sovint la interferència de l'element sobrenatural en la vida quotidiana dels personatges, de manera que el seu espai vital es veu de sobte vulnerat per fenòmens i criatures inquietants, aparicions i objectes amb propietats inexplicables» (p. 156) i això és el que descobrim amb la lectura d'aquest article, que fa una anàlisi de la mort (per-

sonatges, espectres, espais de mort, tipus de mort, etc.) com a «element més recurrent en l'obra narrativa d'Olga Xirinacs» (p. 158) i d'altres motius com ara els objectes.

Després de la lectura d'aquesta obra, el lector o l'especialista pot copsar la importància de l'escriptora en el panorama literari català, però també en el panorama literari internacional. Molts són els atributs que se li dediquen al llarg d'aquesta lectura i que donen una visió general sobre Olga Xirinacs: consolidada (Bernal), dona referent (Poblet), escriptora consagrada (Allué), filla del seu segle (Pujals), mestra en la creació d'atmosferes (Aritzeta) i prolífica (Sunyer).

Amb *La literatura d'Olga Xirinacs*, doncs, el lector podrà iniciar o refermar l'apropament al corpus literari de Xirinacs i podrà conèixer la contribució d'aquesta escriptora, que segons Sunyer, l'editor del llibre, és «una escriptora d'avui que reclama lectors d'avui» (p. 16).

Noves aportacions a l'epistolari de Jordi Arbonès

JOSEP CAMPS I ARBÓS

Universitat Oberta de Catalunya, Estudis d'Arts i Humanitats
 jcampsar@uoc.edu

1. CABALL (2013): Josefina Caball (ed.), *Epistolari Jordi Arbonès & Matthew Tree*, Lleida: Puctum & Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània, 2013; «Visions» 3.
2. BACARDÍ (2014): Montserrat Bacardí (ed.), *Epistolari Jordi Arbonès & Joaquim Carbó*, Lleida: Puctum & Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània, 2014; «Visions» 5.

El 2011 van publicar-se, dins la col·lecció «Visions» de l'editorial Punctum, els dos primers volums de l'epistolari de Jordi Arbonès, traductor, escriptor i activista cultural barceloní, que va residir a Buenos Aires des de 1956 i hi va morir el 2001, amb Manuel de Pedrolo i amb Albert Manent, i que van ser objecte del nostre comentari en el volum 23 (2013) de *Llengua & Literatura*. Ara ressenyem les dues darreres mostres que n'han vist la llum: la correspondència amb Matthew Tree i amb Joaquim Carbó.

L'epistolari d'Arbonès amb l'escriptor català d'origen anglès Matthew Tree constitueix el tercer volum, a cura de Josefina Caball. Consta de 51 cartes (22 d'Arbonès i 29 de Tree) que cobreixen la darrera dècada del segle passat i, més en concret, des del 22 de desembre de 1990 fins al 27 de març de 2000. Sobre la seva

dèria epistolar, Arbonès exposava a Tree amb resignació: «De fet, això de rebre cartes i d'escriure'n per a mi és una cosa vital. En ser lluny del terror, és l'única cosa, juntament amb els llibres i les publicacions de casa nostra que rebo, que m'ajuden a suportar aquesta mena d'exili. L'arribada del carter l'espero amb delit» (p. 52).

La coneixença neix arran de la presentació del breu assaig d'Arbonès *Henry Miller*, un autor que els dos interlocutors admiraven, en un acte de l'editorial independent Cafè Central, creada el 1989 per Antoni Clapés i Isabel Casals (amb la col·laboració immediata de Víctor Sunyol). Les cartes contenen reflexions sobre les opcions lingüístiques a l'hora de traduir el narrador nord-americà —cal tenir present que Arbonès ja li havia traduït diverses novel·les com els cèlebres *Tròpic de Càncer* i *Tròpic de Capricorn*— de qui s'intercanviaran estudis i biografies. Per tot plegat, no ens estem de reproduir l'afirmació que fa Tree quan explica que va descobrir Miller a través de George Orwell, fins al punt d'afirmar que «Miller era l'escriptor que l'Orwell secretament hauria volgut ser» (p. 142). Un segon narrador que desperta l'interès dels corresponents és Manuel de Pedrolo, de qui Arbonès va escriure l'assaig *Pedrolo contra els límits* (1980); ambdós es planyen de l'escàs tracte rebut per part de la crítica coetània: «Pedrolo és un altre autor que està patint a les mans dels crítics, o com a mínim, a les mans dels que escriuen amb regularitat als diaris i que tenen una opinió sobre tot i tothom» (p. 60). Altres temes d'actualitat que reflecteix l'epistolari tenen molt a veure amb Catalunya i amb l'idioma: la descripció del panorama cultural (amb uns aguts comentaris sobre llibres publicats), la situació política derivada dels Jocs Olímpics de 1992 a Barcelona, o la implantació de quin ha de ser el model de llengua literària arran de la polèmica entre el català *heavy* (que reclamava ser respectuosos amb la llengua literària de la tradició) i el català *light* (que propugnava l'acostament de la llengua literària al català que es parla); una qüestió, com ja veurem, que també serà una constant a les lletres amb Carbó. Vegem un exemple de l'opció presa per Arbonès en el debat i que denota, alhora, un cert ressentiment: va extrafer el títol de l'assaig de dos dels promotors del català *light*, Xavier Pericay i Ferran Toutain, *El malentès del Noucentisme* pel d'«els malentranysats del rebentisme» (p. 155).

Ara bé, les cartes creuades entre Arbonès i Tree no només parlen d'aspectes culturals i polítics sinó que també hi abunden les referències a qüestions personals. Així ens assabentem dels problemes laborals d'Arbonès que des de 1988 vivia —o, millor dit, sobrevivia— exclusivament de les traduccions de llengua anglesa i, per tant, temia el descens de la feina a causa del tancament de les editorials o de les irregularitats de les editorials per oferir-li'n, i també per les constants devaluacions de la pesseta respecte al dòlar. Una activitat insegura i, sovint, mal retribuïda, que l'empenyia a traduir un títol rere l'altre. O bé els problemes de Tree per publicar en el seu país nadiu i les seves múltiples ocupacions a la recerca d'un sou digne: a més d'escriptor, es va veure obligat a treballar de traductor, guia, intèrpret i, fins i tot, de doblador.

Com ja és habitual en l'edició de la correspondència d'Arbonès, hi trobem un annex que en aquest volum reproduïx els textos, d'un interès desigual, que

s'adjunten a les cartes: les respostes d'Arbonès a una entrevista efectuada per Tree, una carta de Henry Miller a J. Rives Childs, i un informe de Tree per a l'editorial Destino de la novel·la *By The Wayside* de Jeff Putnam.

La correspondència entre Arbonès i el prolífic escriptor de literatura juvenil i per adults, Joaquim Carbó conforma el quart volum de l'epistolari. Si el comparem amb el de Tree hi ha una diferència notable: l'extensió i el lapse temporal perquè comprèn 197 cartes datades entre 1967 i 2001, amb el ritme aproximat d'una carta mensual d'un dels dos corresponents. Val a dir que la seva distribució és desigual ja que hi ha un primer període entre 1967 —la lletra que inicia l'epistolari és de Carbó, llavors jurat del premi Joan Santamaria, que es va trobar amb el deure d'informar Arbonès que la seva narració «Tant se val tot... o no?» havia estat finalista— i 1970, només amb onze cartes, quan els interlocutors no es coneixien personalment i l'amistat encara no havia arrelat; i un segon que s'inicia el 1979 quan Arbonès comunica a Carbó que viatjarà a Barcelona i que el vol conèixer i que finalitzarà amb el traspàs del primer. Montserrat Bacardí, curadora del volum, indica, a propòsit de l'elevat nombre de cartes conservades, que aquestes sovint «significaven hores robades a la son, a feines imperioses o a lleures escassos» (p. 18). Cal dir que l'epistolari no és rigorosament inèdit ja que se n'havien publicat algunes mostres, per part del mateix Carbó, al llibre *Homenatge dels escriptors al professor Manuel Sanchis Guarner* (1986) i a les revistes *Assaig de teatre* (núm. 29-31, 2002) i *Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya* (núm. 120, 2003). De fet, la publicació íntegra de la correspondència és una qüestió que apareix al llarg de diverses cartes; n'és una mostra la lletra que redacta Arbonès el 25 de setembre de 1989 on afirma que «la nostra correspondència aviat s'assemblarà a la premsa groga, amb totes aquestes sedasserries que es converteixen en tema epistolar, no trobes? Espero que, si em moro, i et toca de revisar les cartes, en facis una bona esporgada» (p. 488). Entrant ja pròpiament en el contingut, el volum ve falcat per una introducció de Carbó que porta per títol «Viatge al passat» en què rememora la seva amistat amb Arbonès i n'indica els eixos temàtics de les cartes: «Si algú s'atreveix a endinsar-s'hi, comprovarà que són l'abocador descontrolat i repetitiu d'una pila de greuges, ressentiments, inquietuds, esperances, il·lusions, fins i tot, alguna alegria en qualsevol terreny: cívic, polític i, naturalment, econòmic, sempre al voltant dels llibres i la llengua» (p. 10).

Les afinitats entre Carbó i Arbonès són un factor cabdal que permet entendre millor la durada gens usual —gairebé trenta-cinc anys— d'aquest epistolari. És evident que hi ha unes afinitats lingüístiques, literàries i polítiques que tenen un punt de partida nacionalista (els podríem qualificar, sense equivocar-nos, de «croats de la causa»), això sí, força divergent: Arbonès, independentista fins al moll de l'os, i Carbó amb unes idees properes al socialisme (cosa que explica les crítiques sovintejades a Jordi Pujol i a Convergència Democràtica de Catalunya). Des de Catalunya estant, Carbó informa Arbonès dels principals esdeveniments

culturals (cinema, lletres, teatre, la creació de TV3...) i s'encarrega, talment com si fos el seu secretari, de les gestions (li presenta les traduccions teatrals al premi Josep M. de Sagarra) i, fins i tot, de les despeses (la quota de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana) que Arbonès, des de l'Argentina, no pot assumir. Grafòmans empedreïts, com els defineix encertadament Bacardí, no podem obviar que Carbó, després de la jornada laboral en una entitat bancària, escriu novel·les (algunes en una setmana) i guions per a la revista juvenil *Cavall Fort*, i participa en nombrosos fòrums en escoles i instituts, al mateix temps que s'obsessiona, de manera gairebé malaltissa, a participar en els premis literaris, sobretot d'adults, per tal d'evitar que l'encasellin només com un autor de literatura juvenil; altrament, Arbonès, com ja hem indicat a propòsit de l'epistolari amb Tree, tradueix incansablement per a guanyar-se la vida, fins i tot al castellà: des d'obres clàssiques com *La fira de les vanitats* de William M. Thackeray a productes (en el sentit negatiu del terme) de la més estricta actualitat. Com es pot deduir del que comentem, l'epistolari ens proporciona informació sobre el món editorial, literari i cultural del darrer terç del segle XX però també del procés de gestació de les traduccions d'Arbonès i dels nombrosos textos de Carbó (i la seva participació en el col·lectiu *Ofèlia Dracs*).

Del conjunt d'aquesta dilatada correspondència, voldríem remarcar altres temes recurrents. Un és el paper de l'escola com a instrument d'aprenentatge de la llengua: sovint les novel·les i llibres de contes de Carbó tenen una remarcable finalitat didàctica. O l'interès envers l'obra de Pedrolo: els corresponals es planyen de la manca de recepció crítica de les sèries dels *Anònims* i dels *Apòcrifs* alhora que s'ofereixen a col·laborar en la reconstrucció de l'epistolari pedrolà —que donarà a conèixer Xavier Garcia el 1997 a la Biblioteca Literària de Ponent— i en la publicació d'inèdits. O les valoracions d'autors que creuen que, com Pedrolo, no tenen el reconeixement que es mereixen: C. A. Jordana: «Quin escriptor més excel·lent! [...] He llegit i he assaborit *El món de Joan Ferrer*, un llibre que em va emocionar» (p. 89) o Joan Puig i Ferrer i el cicle novel·lístic *El pelegrí apassionat*: «Potser allò que més ha perjudicat aquest llibre [*La traïció de Llavaneres*, una de les novel·les que en forma part], a criteri meu, és la manca de sentit de la mesura. Una bona esporgada penso que li hauria anat molt bé» (p. 149). També hi ha espai per a les necrològiques d'amics i coneguts: Pedrolo, Maria Aurèlia Capmany, Salvador Espriu, Pere Calders, Xavier Romeu, Jaume Fuster i Montserrat Roig, entre d'altres. Com ja hem vist, Arbonès es va posicionar contra el model de llengua conegut com a català *ligh*t i els seus partidaris van acusar les traduccions que feia de ser pròpies d'una altra època. Serveixi, a tall de mostra, l'acusació que li feia Vicenç Pagès Jordà d'haver realitzat una traducció encarcarada del llibre *Els primers quaranta-nou contes* d'Ernest Hemingway i la rèplica d'Arbonès, que es defensava en aquests termes: «cada dia has de retre examen davant d'uns personatges que es veuen amb cor de descreditar olímpicament una feina, sense donar cap fonamentació. Els quaranta-nou contes del llibre foren escrits en èpoques molt diverses de la vida de l'autor, des dels primers tempteigs

fins a les obres més sòlides, o sigui que hi ha contes que tenen un estil rígid o encarcarat en l'original. [...] Per força la meua traducció ho ha de reflectir això» (p. 614).

Pel que fa a l'anotació de les cartes hi ha diferències remarcables entre els dos volums que ressenyem. L'epistolari Arbonès-Tree presenta les notes adients, que permeten contextualitzar degudament el que s'explica. En canvi, a la correspondència Arbonès-Carbó, l'absència de notes és total, fet que la curadora, Montserrat Bacardí, justifica per la considerable extensió del volum tot i que creiem que no hauria estat sobrer incorporar-ne alguna per a una major comprensió del text. Una solució a aquest problema podria haver estat distribuir el material en dos lliuraments però, amb tota seguretat, el projecte hauria topat amb el consegüent increment econòmic i, en conseqüència, la seva inviabilitat. Aquest diguem-ne dèficit es veu compensat amb un annex que inclou una llista completa de les publicacions d'Arbonès i Carbó, imprescindible per a saber de quina obra estan parlant, i que permet adonar-nos de la vastitud de la seva producció literària. El llibre incorpora, a més, un utilíssim índex onomàstic, absent, de manera incomprendible, a la correspondència amb Tree.

Sobre el sentit patriòtic de la tasca desenvolupada pels interlocutors —Arbonès, Tree i Carbó però també per Pedrolo i Manent, els corresponents dels dos primers volums de l'epistolari—, creiem que paga la pena reproduir aquest pasatge d'una carta de Carbó datada el 31 de juliol de 1968: «Un dia que estava tip de tot i comentava si no val la pena plegar, llavors, amb un amic, vam adonar-nos que entre tots feiem d'obrers d'una gran piràmide, una piràmide que potser no s'acabarà mai. Què hi fa que d'un llibre se'n venguin només tres-cents exemplars! Si només n'hi hagués un... Però aquest, i un altre, i centenars d'altres, formen una pila i es fan sentir, oi?» (p. 41-42). Aquesta interpretació —divulgar la cultura catalana i les persones que han ajudat a conformar-la— és la que cal aplicar a la tasca d'editar l'epistolari de Jordi Arbonès. Nogensmenys, es tracta d'un conjunt de volums d'una gran vàlua cultural que s'ha convertit, des del moment de la seva publicació, en una aportació de primer ordre per al coneixement de tota una època, la de la Catalunya del darrer terç del segle xx. Per tot plegat, fem vots perquè en un futur no gaire llunyà l'edició de la totalitat de la correspondència d'Arbonès sigui una realitat.

Linguistic Variation in the Minimalist Framework

ANNA PARADÍS

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
anna.paradis@uab.catPICALLO, Carme (ed): *Linguistic Variation in the Minimalist Framework*, Oxford: Oxford University Press, 2014

Sembla paradoxal que els humans compartim la facultat del llenguatge però alhora hi hagi tanta diversitat entre llengües. La variació no és un conjunt d'arbitrarietats sinó que és consubstancial a la capacitat lingüística humana. Com es pot donar compte del fet que hi hagi tantes diferències entre llengües si totes són materialitzacions d'una Gramàtica Universal (GU)? Per què un sistema òptim hauria d'expressar tanta diversitat? Per què existeix la variació lingüística, i quins en són els eixos?

En aquest volum¹ s'exploren aquestes qüestions des del marc del Programa Minimalista (CHOMSKY 1995) i s'examina la funció dels paràmetres en la variació sintàctica. Els autors adopten diferents perspectives sobre la possible naturalesa de les diverses restriccions i la incidència que aquestes poden tenir en el sistema lingüístic. Tal com indica Picallo en el capítol introductori, el llibre es divideix en dues parts separades segons la posició adoptada pels diversos autors envers el supòsit de si la variació està determinada fortament o no per factors sintàctics, que equivaldria a considerar si la noció teòrica de paràmetre pot ser mantinguda tal com tradicionalment ha estat entesa en el marc de Principis i Paràmetres (P&P).

A la introducció, Picallo examina aquest marc teòric i indica l'avenç conceptual que implicà el bandejament de les regles específiques postulades per la Gramàtica Generativa Transformacional, fet que permeté analitzar més eficaçment la variació lingüística i alhora contribuí a aprofundir en el coneixement sobre la uniformitat entre les diferents llengües, atenent als principis comuns i generals de computació. Picallo ofereix un resum de les diverses propostes que conformen el volum i assenyalava els aspectes que s'hi analitzen. Un dels temes tractats és què és i on caldria situar la variació. Els paràmetres s'han de correlacionar amb els principis de la GU? Tal com constata Picallo, es fa difícil discernir entre allò que pertany a la dotació genètica i el que correspon a les restriccions generals i independents del llenguatge. Molts dels autors assumeixen un dispositiu innat per a la facultat del llenguatge, associat a l'opció microparamètrica, que permet concebre una GU infraespecificada, que només contindria les operacions sintàctiques bàsi-

1. Aquest llibre es basa en el workshop *Linguistic Variation in the Minimalist Framework* celebrat a la Casa de la Convalescència (Barcelona) els 14 i 15 de gener del 2010.

ques i els primitius lingüístics, i sostenen que el *locus* de la variació s'inclouria en la morfofonologia de les llengües naturals, a les interfícies, és a dir, als components encarregats de l'externalització del llenguatge, entre la sintaxi restringida —i.e. el sistema computacional recursiu— i la sintaxi àmplia —que inclou els sistemes articuladori/perceptual i conceptual (HAUSER *et al* 2002).

El primer bloc, en què es defensa la noció teorètica de paràmetre, s'inicia amb un article de Rizzi, que ofereix una solució al conflicte de P&P de no separar el format del paràmetre —restrictiu i d'opcions binàries— del locus que ocupa, que ofereix més espai per a la variació. El canvi que proposa és expressar els paràmetres no en els principis —invariants i restrictius— sinó en el lèxic funcional. La variació sintàctica seria deguda als trets morfosintàctics expressats en els ítems del lèxic funcional, que actuarien com a instructors de les operacions sintàctiques bàsiques: fusió, moviment i *Spell-Out*.

Baker se centra en un dels aspectes de la variació sintàctica: la teoria del cas morfològic —especialment, el cas estructural explícit. Baker estudia els patrons de l'assignació de Cas i la variació de la llicència de Cas. Proposa dues alternatives paramètriques possibles pel que fa al marcatge de Cas, depenent si s'aplica o no l'operació de concordança i si està relacionada amb l'assignació de Cas.

Holmberg i Roberts analitzen els rols dels tres factors del llenguatge —la Gramàtica Universal; l'experiència i els principis de computació i cognició— en la variació lingüística. Postulen que la variació paramètrica és una propietat emergent dels tres factors anteriors. Tant l'adquisició com l'evolució del llenguatge són fruit de la confluència d'aquests factors, que permeten assumir una GU infraespecificada. La variació no és part de l'especificació genètica, sinó que és el resultat de la interacció entre els mecanismes computacionals i certs principis inespecificats de la facultat del llenguatge. Sostenen que la variació s'explicaria per externalització i qüestionen que en la sintaxi estreta no hi pugui haver variació, atès que un mateix pensament pot ser expressat de dues maneres sintàctiques diferents...

Cardinaletti planteja, com Rizzi i en la línia de Borer (1984), que els paràmetres estan limitats a les propietats del lèxic funcional i que tenen, per tant, un impacte important en les operacions computacionals nuclears, hipòtesi que sosté amb els dos casos de variació microparamètrica que mostra sobre la sintaxi dels subjectes en italià estàndard i en algunes varietats nord-itàliques. Primerament, exposa la interacció resultant entre la posició del verb i la posició del subjecte, que cal analitzar des de la sintaxi i no només atribuir-la a qüestions semàntiques o fonològiques. En el segon cas, assenyala que les llengües difereixen en els subjectes nuls del seu lèxic i que, el fet que utilitzin un pronom nul o explícit, quan tots dos són possibles, no correspon únicament a la sintaxi sinó que cal considerar també aspectes discursius.

Etxepare exposa un canvi diacrònic pel que fa a la distribució del cas datiu i les seves propietats de concordança en les varietats del nord-est del Basc. Aquest canvi no és atribuïble únicament a un microparàmetre sinó que cal afegir la com-

binació dels efectes dels tres factors bàsics: els factors externs —contacte amb el francès, la qual cosa desencadena una reanàlisi d'algunes preposicions del francès; les propietats estructurals internes de la GU — presents en el lèxic funcional— i les condicions generals d'eficiència de les computacions i representacions no específiques del llenguatge.

Starke presenta una nova aproximació a la teoria dels paràmetres, des de la nanosintaxi, fent derivar la variació des dels ítems lexicals i bandejant els marcadors notacionals «once lexical items are seen to spell out entire syntactic phrases, some lexemes will be bigger phrases, some will be smaller phrases.» (p. 140). La conjectura resultant és que aquestes diferències d'espai estructural són suficients per explicar la variació sintàctica, de manera que la sintaxi de dues llengües difereirà només depenent de l'espai estructural de les frases sintàctiques pronunciades pels seus elements lèxics.

El segon bloc comença amb un article de Boeckx en què, seguint Newmeyer (2005), bandeja rotundament la noció de paràmetre, «*le paràmetre est mort; vive le paràmetre*» (Henk van Riemsdijk citat per Boeckx, p. 165), ja que no és un objecte teòretic real sinó un epifenomen, i advoca per analitzar la variació des de la biolingüística i el minimalisme. Un dels punts que rebutja de P&P és que, malgrat que representava una solució al problema de Plató, no resol, en realitat, el problema de l'adquisició del llenguatge. En la línia de Holmberg i Roberts, Boeckx assumeix una GU infraespecificada i sosté que la variació es deu, sovint, a factors extralingüístics, fet que converteix el *paràmetre* en una noció gairebé buida.

Adger imbrica la teoria sintàctica minimalista amb la sociolingüística i focalitza l'anàlisi en els factors interns individuals, que tenen un impacte en la tria d'una variant concreta en un context determinat, fet que il·lustra amb un cas variació pel que fa a la concordança entre subjecte i verb, a la població escocesa de Buckie. Adger assenyala que la variació emergeix d'una infraespecificació de la relació entre conjunts de trets sintàctics i els seus exponents morfològics.

Barbiers analitza el fenomen del doblament en tant que font important de variació interlingüística i intralingüística, i propietat nuclear de la sintaxi de les llengües naturals. L'opcionalitat emergiria, no en el mòdul sintàctic, sinó en el mapatge (*mapping*) del mòdul sintàctic a la Forma Fonètica (FF). Les opcions de *Spell Out* a la forma fonètica constituïrien exemples gramaticals interns de variació lingüística. Ara bé, tal com remarca, cal tenir en compte que hi ha altres factors, externs a la gramàtica, que poden incidir també en la variació (e.g. sociolingüístics).

Un dels aspectes destacats d'aquest volum és el diàleg que s'estableix entre els dos blocs i entre les diferents contribucions, fet que permet copsar que les dues perspectives, per bé que oposades, de vegades poden arribar a ser complementàries. Cal destacar també l'esforç de l'editora, en el capítol que clou l'obra, per palesar el fil conductor del llibre, tenint en compte la diversitat i l'heterogeneïtat de les propostes presentades. Aquest volum és una eina de gran utilitat per a lingüistes interessats en la variació lingüística que vulguin conèixer les diverses pers-

pectives minimistes i busquin, alhora, aprofundir en l'estudi dels universals lingüístics.

BIBLIOGRAFIA

- BORER (1984): H. Borer, *Parametric Syntax. Case Studies in Semitic and Romance Languages*, Dordrecht: Foris.
- CHOMSKY (1995): N. Chomsky, *The Minimalist Program*, Cambridge: The MIT Press.
- HAUSER et al. (2002): M. Hauser, N. Chomsky i T. Fitch, «The Faculty of Language: What Is It, Who Has It, and How Did It Evolve», *Science* 198, 1569-1579.
- NEWMAYER (2005): F. Newmeyer, *Possible and Probable Languages: A Generative Perspective on Linguistic Typology*, Oxford-Nova York: Oxford University Press.

Mots nous en català. Una panoràmica geolectal

JAUME MARTÍ I LLOBET
 Universitat Pompeu Fabra, Barcelona
 jaume.marti@upf.edu

CABRÉ, M. Teresa; Ona DOMÈNECH, Rosa ESTOPÀ: *Mots nous en català / New words in Catalan. Una panoràmica geolectal / A diatopic view*. Amsterdam - Filadèlfia: John Benjamins Publishing Company, 2014; «IVITRA Research in Linguistics and Literature» 7.

Mots nous en català presenta el resultat del treball continuat, al llarg de tres anys, de recerca dels neologismes apareguts a la premsa en català de gran difusió, treball que té la particularitat d'establir i presentar resultats comparatius entre diferents dialectes.

Aquesta recerca l'ha dut a terme la xarxa NEOXOC, constituïda per observadors de neologia vinculats a diverses universitats de l'espai lingüístic català: Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya, Universitat d'Alacant, Universitat d'Andorra, Universitat de Girona, Universitat de les Illes Balears, Universitat de Lleida, Universitat de Perpinyà Via Domícia i Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.

La xarxa NEOXOC va ser creada sota l'impuls de l'Observatori de Neologia de la Universitat Pompeu Fabra (OBNEO), un grup de recerca que funciona des

del 1989 i que actualment té una base de dades amb uns 60.000 neologismes. OBNEO té aquesta base de dades, que és d'accés lliure, i ha fet publicacions diverses en què ha presentat de forma actualitzada tant els aspectes teòrics de la creació lèxica com els teoricopràctics directament relacionats amb el concepte de neologia, acompanyats de recalls més o menys selectius de neologismes.

L'obra que ens ocupa, *Mots nous en català / New words in Catalan. Una panoràmica geolectal / A diatopic view*, és el volum 7 de la col·lecció IVITRA Research in Linguistics and Literature. Tal com el títol ens fa suposar, conté text en llengua catalana però també parts en anglès. Aquestes són el Prefaci i la Presentació amb el contingut complet i, per a cada capítol de descripció i anàlisi, una síntesi que coincideix de forma aproximada amb els respectius apartats de conclusions de la versió catalana.

Aquesta obra mostra, des d'una fidelitat explícita —i lògica— als postulats teòrics i als mètodes de treball consolidats a OBNEO, els mots nous en català recollits per NEOXOC durant els anys 2008, 2009 i 2010 en diferents territoris o nodes representats per les universitats esmentades, i els presenta en un estudi contrastiu molt complet que posa de manifest que l'evolució del català, pel que fa al lèxic, no segueix arreu les mateixes pautes. Les coincidències i les diferències entre territoris o nodes s'hi exposen amb detall en l'aspecte quantitatiu, tant en xifres absolutes com en xifres relatives, i sovint hi ha assaigs de trobar-hi explicacions o causes. Tot això fa que ens trobem davant d'una contribució molt important al coneixement de la situació del lèxic català i de les tendències que en condicionen l'evolució.

Podem dir que es tracta d'una obra de consulta per a especialistes interessats precisament en la situació i l'evolució dels dialectes del català; i els no especialistes però amb sensibilitat per la llengua, que tant abunden en els territoris catalans, també poden treure profit del contingut d'algunes taules o de les llistes de neologismes o de formants. És un llibre de contingut molt tècnic, en què l'estructura dels apartats, la presència de les esmentades taules i llistes i el llenguatge emprat s'adiuen amb aquesta característica.

Pel que fa a l'estructura, a banda de la Presentació i el Prefaci inicials, on s'exposa la gènesi de la xarxa NEOXOC i s'expliquen els criteris de partida, els mètodes de treball i els objectius i alguns resultats de l'estudi, trobem el nucli del contingut organitzat en vuit capítols, corresponents a cadascun dels tipus de recursos neològics considerats: prefixació, sufixació, composició culta, composició patrimonial i sintagmació, manlleus del castellà, manlleus de l'anglès, truncació i neologismes semàntics. L'autoria dels capítols és a càrrec de diferents especialistes, en alguns casos d'equips de dos o tres i en altres d'un de sol.

Aquests vuit capítols, per la diversitat d'autors i per les diferències en els tipus de neologismes que tracten, no tenen l'estructura idèntica, però tots ofereixen la valoració de la importància relativa, basada en xifres, del recurs corresponent, així com les dades quantitatives sobre la presència de les unitats lingüístiques (generalment morfològiques) amb què juga cada recurs neològic. I també en tots

els capítols, d'acord amb l'objectiu específic de l'obra, hi trobem l'estudi contrastatiu de les nombrosíssimes dades obtingudes en els diferents nodes geogràfics. Els resultats es refereixen a trets molt diversos que s'han analitzat, selectivament segons els casos. Així, és remarcable la informació, sempre quantitativa, sobre les categories gramaticals dels compostos i dels seus formants, així com les dels manlleus del castellà; i en els capítols que expliquen els manlleus s'introdueix, amb bon criteri, l'anàlisi dels camps temàtics.

Pel que fa a les qüestions teòriques que emparen les anàlisis, ja s'ha dit que la recerca de la xarxa NEOXOC es basa en els criteris elaborats i publicats per l'Observatori de Neologia, que en el llibre no apareixen detallats llevat d'alguns capítols on, de forma sintètica, s'aclareixen conceptes que no solen ser tractats a fons en les gramàtiques bàsiques. Així ho veiem en el capítol de la composició culta, el de la truncació i el de la neologia semàntica. En aquest últim cas, a més, els autors han incrementat l'aportació teòrica amb un reeixit «assaig de classificació» d'aquest recurs.

Completa el contingut del llibre, amb encert, un apartat de bibliografia molt completa, que conté en un subapartat les obres de referència per a la matèria que s'hi tracta, i dos annexos; l'Annex I permet consultar i, si escau, comparar entre elles directament les llistes dels neologismes referenciats en cada capítol; l'Anex II presenta, d'una banda, la llista dels neologismes més freqüents presents en la majoria de zones geogràfiques i la llista dels 100 neologismes més freqüents de la base de dades de NEOXOC i, d'altra banda, dues mostres, la dels neologismes més freqüents de cada una de les zones geogràfiques i la dels neologismes detectats únicament en una de les zones geogràfiques.

Pel que fa l'aspecte formal del llenguatge, aquesta obra està escrita en un registre especialitzat de la lingüística, adequat al context. Per això sorprèn trobar en el títol del primer punt del sumari la fórmula redundant «Autors i autores», un tribut al que sol anomenar-se correcció política, que tanmateix ja no retrobem en els vuit capítols del llibre.

L'esmentat registre especialitzat vehicula un discurs de contingut molt complex, ple de xifres de valors absoluts i relatius —d'ocurrències o de lemes— que s'enumeren, s'expliquen i es comparen. El text resultant, en els diferents apartats del llibre, és des d'aquesta perspectiva globalment satisfactori, tenint en compte les dificultats que presenta. Hi ajuda la terminologia, que en la matèria que es tracta és ben consolidada, tot i que en les descripcions valoratives, tan abundants en el text, s'hi pot trobar algun ús terminològic discutible, com ara l'alternança en contextos equivalents de *representativitat*, *productivitat* i *valoració quantitativa*, termes de significats una mica diferents.

En definitiva, *Mots nous en català* ha de ser una obra de referència per als estudiosos de l'evolució del lèxic del català i dels seus dialectes, principalment els que vulguin aprofundir en els factors o les causes que l'empenyen.

Criteris lingüístics per a textos corporatius de difusió general

DANIEL CASALS I MARTORELL

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana

daniel.casals@uab.cat

XARXA VIVES D'UNIVERSITATS (2013): *Criteris lingüístics per a textos corporatius de difusió general*, Alacant: Xarxa Vives d'Universitats.

Un llibre d'estil és un compendi de criteris fixats per una corporació, institució o empresa amb l'objectiu de regir l'actuació comunicativa dels seus professionals. Aquests reculls tenen la virtut d'acostar als usuaris, d'una manera més amena, les normes lingüístiques i les convencions estilístiques d'ús freqüent en un determinat sector social. S'alimenten de l'experiència i també de la preceptiva continguda a les gramàtiques i als diccionaris, dels quals solen prendre una selecció dels aspectes que són rellevants en l'àmbit al qual estan destinats.

L'estudi d'aquest tipus d'obres en distingeix, tradicionalment, dos grans grups: d'una banda, aquelles que recullen exclusivament un conjunt de criteris de llengua i, de l'altra, les que hi afegeixen altres tipus de recomanacions diverses, per exemple, sobre tipologies textuals o gèneres, deontologia i tractament de la imatge corporativa. Centrats en el periodisme, el primer grup —l'exclusivament lingüístic— aplega manuals centrats en llengües immerses en processos de recuperació, com el català. En el segon tipus, al costat d'aquestes normes, hi afegeixen pautes sobre els formats periodístics, l'ètica en l'exercici de la professió, el tractament de les fotografies i dels gràfics, les qüestions de gènere, el respecte per la diversitat i altres aspectes que s'han de tenir en compte en l'activitat comunicativa d'empreses i institucions periodístiques, en relació tant amb idiomes minoritzats com amb idiomes que es troben en condicions de normalitat.

Els avatars sociopolítics que ha viscut la llengua catalana, sobretot durant el segle xx, han condicionat que els primers llibres d'estil en català de Catalunya, apareguts durant la dècada dels anys vuitanta i noranta del segle passat, fossin obres prescriptives dedicades en exclusiva a la llengua. En són exemples els aplecs de pautes dels mitjans de comunicació com ara *Un model de llengua pels mitjans de comunicació* del *Diari de Barcelona* (1987), les *Orientacions lingüístiques* de Catalunya Ràdio (1992), *El català a TV3. Llibre d'estil* (1995), i els llibres d'estil de *l'Avui* (1997) i d'*El Periódico de Catalunya* (2002). No obstant això, ja entrat el segle XXI, en el si de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals (CCMA), els criteris de llengua, que des del 2006 s'apleguen al portal lingüístic *ésAdir* (<http://esadir.cat>), constitueixen una de les tres potes del *Llibre d'estil de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals* (2010), al costat d'altres parts que ja atenen els aspectes que atribuïm a la segona generació d'aquest tipus d'obres: la «Guia d'ús» i el «Manual d'estil». I coetàniament el *Llibre d'estil de l'Agència Catalana de Notícies* (ACN) s'adscriu plenament al segon tipus de promptuari

d'actuació corporativa, com ja ho van fer *El 9 Nou. Manual de redacció i d'estil* (1991), de manera pionera, i també *El 9 Nou / El 9 TV. Manual de redacció i estil* (2008), ambdós d'Eusebi Coromina.

D'obres d'aquest tipus, se n'han vist proliferar en diversos sectors, sobretot aquells que han viscut avenços significatius en l'ús del català, i en aquelles institucions i empreses en què la comunicació, escrita i oral, té una projecció social significativa i s'ha de mostrar com a exemplar. De fet, en molts casos l'èxit esmentat és atribuïble en part a l'existència d'uns criteris lingüístics planificats que serveixen de guia als professionals. En aquest sentit, l'administració pública també ha volgut fixar uns consells d'ús, per exemple, al *Llibre d'estil de l'Ajuntament de Barcelona* (1995), dirigit per Joan Solà. Així mateix, les universitats dels territoris de parla catalana han adoptat, d'ençà de l'adveniment de la democràcia, pautes corporatives de caràcter lingüístic i estilístic, com es reflecteix, per exemple, al *Llibre d'estil de la Universitat Pompeu Fabra* (1996), a més dels que també han establert altres institucions acadèmiques. A aquests, s'hi afegeixen ara els *Criteris lingüístics per a textos corporatius de difusió general*, elaborats per la Xarxa Vives, que integra vint-i-una universitats del domini lingüístic català.

Aquests *Criteris lingüístics* han estat possibles per la feina del professor Brauli Montoya, catedràtic de la Universitat d'Alacant i membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que en va redactar l'esborrany inicial, revisat i completat pel professor de la Universitat Pompeu Fabra Joan Costa, i amb una lectura final portada a terme pel professor de la Universitat de les Illes Balears Joan Melià, amb la col·laboració del Servei de Política Lingüística de la Universitat d'Alacant.

Segons el rector d'aquesta institució, l'obra que ressenyem vol atendre la petició de «diverses empreses i institucions» que van sol·licitar a la Xarxa Vives que els proporcionés «unes orientacions per a poder utilitzar-les a l'hora d'elaborar alguns dels seus textos a fi de ser ben acollits pels parlants de qualsevol de les diferents varietats del català o valencià» (pàg. 7). Aquest compendi, que es declara complementari dels manuals d'estil de les diferents universitats, pretén «oferir els mínims comuns al domini lingüístic per aconseguir un model de llengua facilitador, en determinats casos, d'una única versió lingüística [...] acceptable per a tots els usuaris [...] a partir de les varietats i solucions lingüístiques més generals» (pàg. 7). A més, està pensat per furnir uns rudiments lingüístics a les persones que arriben a les zones catalanòfones amb un «nivell elemental de llengua» (pàg. 7).

Ultra la presentació, signada pel rector de la Universitat d'Alacant, aquesta obra s'estructura en dos grans blocs. El primer és «Orientacions i reflexions generals», en el qual es detallen els objectius, els destinataris, unes pautes de denominació i presentació, recomanacions de traducció i una reflexió sobre la possibilitat d'«un model neutre per als usos orals». El segon bloc està integrat pels criteris i per les solucions concretes, i s'estructura en tres apartats, orientats, res-

pectivament, a l'ortografia, a la morfologia i al lèxic. Arrodoneixen aquest volum quatre annexos: (I) una llista de verbs incoatius, (II) lèxic amb diferències menors i amb diferències majors, (III) un text d'exemple en un català comú i (IV) un apartat sobre l'autoria i unes referències bibliogràfiques.

En relació amb l'ortografia, aquest manual, com és propi dels llibres d'estil, va de dret a una selecció d'aspectes que poden presentar inconvenients en els àmbits a què s'adreça: (1.1) els noms d'algunes lletres (*f, l, m, n, r, s*), (1.2) l'accentuació gràfica de les *e* d'acord amb els diferents parlars catalans i (1.3) les grafies *tl* i *tll*. Emparant-se en els textos a què va adreçat, els *Criteris* elaborats per la Xarxa Vives diuen que els mots amb aquestes grafies són poc freqüents i, sempre que sigui possible i no resulti forçat, recomana substituir-los per sinònims, en el marc de la proposta d'un model unificat. Per exemple, propugna que, en lloc de la parella *motle* i *motlle*, s'escrigui *matriu*, *encuny* o *plantilla*. I si aquest criteri no és aplicable, creu que s'ha d'optar per la solució més estesa en el domini lingüístic, *motlle* (pàg. 20).

Quant a la morfologia, el lector hi trobarà pautes sobre cinc aspectes de (2.1) morfologia nominal (gènere del sufix *-ista*, nombre, possessius, dítctics i anàfores, i pronoms febles) i set de (2.2) morfologia verbal (primera persona del present d'indicatiu, vocal temàtica de la primera conjugació, mode subjuntiu, verbs incoatius de la tercera conjugació, verbs amb dues formes de participi, verbs amb altres variants formals i desinències verbals d'acord amb el tractament). Per a cadascun d'aquests aspectes, els *Criteris lingüístics* condensen les principals solucions, orals i escrites, del domini lingüístic, i tendeixen a acceptar les més esteses o amb més tradició escrita (per exemple, el sufix *-ista*). Aprofundint en alguns dels aspectes tractats, s'hi recomana, de manera general, usar els possessius quan és estrictament necessari i se'n presenta la variació geolectal corresponent. En aquest punt, el compendi ressenyat dóna com a solucions vàlides tant les formes amb *u* com amb *v*, per bé que assenyalava que les segones són més freqüents en la llengua escrita. En els demostratius, al seu torn, aquest manual opta per la utilització d'un sistema binari i l'eliminació de formes que no coincideixen en els principals parlars. I, sobre els pronoms febles, aconsella la forma *us*, que és més general, i en el cas de la combinació d'objecte directe i indirecte, indica com a preferibles *l'hi*, *la hi*, *els hi* i *les hi*.

En morfologia verbal aquests *Criteris lingüístics* també s'inclinen, com en apartats precedents, per les formes més esteses. Pel que fa a la primera persona del present d'indicatiu, mena a no usar les solucions que no coincideixen a tot el domini i en recomana la substitució per verbs que presenten desinència consonàntica a tots els parlars: per exemple, *em correspon sancionar* o *tinc a bé sancionar* per *sancione* i *sanciono*. Si aquests canvis són massa forçats, aconsella usar les formes acabades en *-o* perquè són les més generals. Sobre el subjuntiu, són rellevants els criteris en què demana evitar les formes d'aquest mode verbal per la variació geolectal que presenten. Per fer-ho, s'hi aporten diferents recursos de redacció per bandejar aquestes formes verbals («quan *serà* el moment, caldrà pit-

jar el botó» en lloc de «quan *sigui/siga* el moment, caldrà pitjar el botó») i, en cas que no siguin viables comunicativament, es decanta per les formes més generals. Així mateix, demana evitar els verbs incoatius, per bé que, si no és possible, s'inclina per l'indicatiu en *-eix* i els subjuntius en *-isca* o *-eixi*. Els *Criteris lingüístics* donen com a vàlides totes dues formes del participi (*establit, establert*), i prefereixen les formes *tenir* i *venir* davant de *tindre* i *vindre*.

L'apartat de lèxic recull pautes sobre els numerals, i els geosinònims i variants formals. Pel que fa als primers, recomana, com ja és habitual en aquest manual, l'ús de les formes generals com ara *dues* i *disset* davant de *dos* i *dèsset*. En el segon apartat, declara vàlides parelles com *sortir* i *eixir*, *mesclar* i *barrejar*, *rodó* i *redó*, i *cementiri* i *cementeri*, però manifesta preferències per solucions com *veure*, *mentre*, *meitat*, *endemà* i *xarxa*, davant de *vore*, *mentres*, *mitat*, *sendemà* i *xàrcia*.

Parlem ara dels quatre annexos. El primer és una exhaustiva llista de verbs incoatius estructurada en tres columnes (pàg. 50-69), que és una ampliació del quadre de la pàgina 38 del llibre d'estil objecte de ressenya. A la primera columna hi consta la forma ortogràfica dels verbs incoatius (*abaratar*, *teledirigir*); a la segona hi ha una alternativa no incoativa (*rebaixar*, *guiar a distància*) i a la tercera, la corresponent nominalització (*rebaixa*, *teledirecció*). L'annex segon (pàg. 70-74) està dedicat al lèxic amb diferències menors i amb diferències majors. Pel que fa al primer (*fonoll*, *fenoll*), entre les variants que hi ha en els diferents parlars del domini, en uns casos es dona preferència a la forma que el redactor té com a pròpia. En d'altres, com *avui* i *hui*, es proposa buscar una altra variant més neutra, per exemple, *el dia present*, o en lloc de *servici* i *servei*, el manual opta per *subministrament*, *dotació* i *unitat administrativa*. Quant a les diferències majors, en quatre quadres ofereix les variants lèxiques del català central, balear i valencià, en alguns casos compartides, i recomana, sempre que es pugui, una variant neutra. N'és un exemple *nen* (central), *nin* (balear) i *xiquet* (valencià), per a les quals proposa els substituïts neutres *infant* i *criatura*. El tercer annex és una aplicació concreta dels criteris exposats al manual: un text en el català comú proposat (p. 74-75), que prové d'un original en castellà publicat al BOE (Boletín Oficial del Estado) i que s'exposa en dues columnes: en castellà (a l'esquerra) i en català (a la dreta). Com ja hem avançat, l'annex quart fa un aclariment sobre l'autoria d'aquesta obra i recull una llista de referències bibliogràfiques.

Els *Criteris lingüístics* de la Xarxa Vives d'Universitats s'adscriuen a l'opció lingüística de llibres d'estil, perquè el seu contingut se ceneix a recomanacions de caràcter lingüístic. No obstant això, a diferència dels llibres d'estil publicats a Catalunya durant les darreres dècades del segle xx, que van partir exclusivament del dialecte central, bandejant les altres grans varietats territorials, els *Criteris lingüístics* parteixen de la rica diversitat geolèctal del català i formulen amb cert un patró lingüístic comú, amb solucions compartides i àmpliament esteses. Amb aquesta base, l'esmentat manual aconsegueix plantejar un model en què els diferents parlants del domini se sentin representats. Per la projecció que es proposa i

per les raons que hem exposat, els *Criteris lingüístics* seran una eina molt útil en la vertebració de l'espai escrit de comunicació en català. És, doncs, indispensable que siguin aplicats i difosos per les corporacions, institucions i empreses que els han promogut i que d'aquí a un temps se n'avalui la implantació.

Complèxica. Cervell, societat i llengua des de la transdisciplinarietat

SERGIO BALARI

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana i Centre de Lingüística Teòrica
 sergi.balari@uab.cat

MASSIP, Àngels i Albert BASTARDAS (eds.): *Complèxica. Cervell, societat i llengua des de la transdisciplinarietat*, Barcelona: Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, 2014.

George Henry Lewes —probablement més conegut per ser l'amant i company sentimental de la novel·lista George Eliot— va ser el primer a posar nom i caracteritzar els fenòmens emergents:

The emergent is unlike its components in so far as these are incommensurable, and it cannot be reduced either to their sum or their difference. But, on the other hand, it is like its components, or, more strictly speaking, it *is* these: nothing can be more like the coalescence of the components than the emergent which is their coalescence. (LEWES 1875: 369; cursiva en l'original)

Per aquestes paraules s'acostuma a considerar Lewes com a precursor d'un corrent de pensament, l'emergentisme britànic, de curta vida però amb integrants tan eminents com John Stuart Mill. Desbancat pels diversos empirismes i positivismes que caracteritzen la ciència i la filosofia de la primera meitat del segle XX, el primer emergentisme va postular-se com a la veritable i única tercera via capaç d'explicar els fenòmens mentals i vitals, entre l'esfondrament del dualisme cartesià i la puixança dels diversos materialismes propugnats pels hereus intel·lectuals de La Mettrie o Joseph Priestley. Convé assenyalar en aquest punt que l'emergentisme es presenta com una *hipòtesi científica* sobre l'estructura de la realitat, que percep com a organitzada jeràrquicament, amb un nivell fonamental objecte d'estudi de la física i un seguit de nivells superiors, com ara el químic, el biològic, el psicològic i el social, les propietats dels quals no sempre són explicables per l'acció de les lleis del nivell fonamental. No va ser, però, fins el desenvolupament de la teoria general de sistemes —de la mà de figures com Ludwig von

Bertalanffy, Heinz von Foerster, F. A. Hayek o Paul Weiss— que hom va disposar de les eines analítiques necessàries per copsar el caràcter essencialment dinàmic dels sistemes emergents a qualsevol nivell (VON BERTALANFFY 1968). Durant la segona meitat del segle XX, sobretot per part d'investigadors vinculats a l'Institut de Santa Fe de Nou Mèxic, s'articula de manera definitiva el que podríem considerar el marc teòric estable de les avui anomenades ciències de la complexitat. Aquest marc es caracteritza per un seguit de principis bàsics: a) Els sistemes s'organitzen de manera eminentment jeràrquica, formant sistemes de sistemes que al seu torn són part de sistemes d'ordre superior i, així, successivament (SIMON 1962); b) Els sistemes es componen d'agents que interactuen seguint regles molt simples i és a través d'aquestes interaccions simples que emergeixen l'ordre i la complexitat; els agents tenen, a més a més, la capacitat d'adaptar les seves regles de conducta a les condicions canviants de l'entorn per tal de preservar l'equilibri del sistema (HOLLAND 1995); c) L'eina analítica fonamental per entendre la dinàmica dels sistemes complexos són els models matemàtics, els quals són sovint aplicables a sistemes diferents en nivells diferents (HOLLAND 1998). Aquests tres principis tenen un corollari, el qual defineix l'objectiu últim de les ciències de la complexitat: hi ha lleis naturals més enllà de les lleis fonamentals de la física, que explicarien els fenòmens de l'autoorganització, l'ordre i la complexitat (KAUFFMAN 1993; 1995).

M'he permès de fer aquesta breu exposició dels elements bàsics que caracteritzen les ciències de la complexitat fonamentalment per dos motius: i) per mostrar que aquestes configuren el que podria ja considerar-se un paradigma científic, amb els seus propis supòsits i mètodes; és a dir, *hi ha unes ciències de la complexitat*; ii) perquè els diferents autors que han contribuït amb els seus textos a *Complexica*, el volum objecte d'aquesta ressenya, es declaren hereus o seguidors de les esmentades ciències de la complexitat. La qüestió és en quina mesura això és així.

No és fàcil ressenyar un llibre tan heterogeni com aquest i, de fet, no ho faré. No perquè l'heterogeneïtat sigui un obstacle en si mateixa: sovint els textos que conformen un volum miscel·lani contenen factors i elements comuns que permeten de fer-ne un comentari global. El problema en aquest cas és que els únics elements comuns són l'ús (i l'abús) de la terminologia pròpia de les ciències de la complexitat i la proliferació de paràgrafs la retòrica «complexica» dels quals no fa altra cosa que amagar la buidor del seu missatge. A mode d'il·lustració, i a risc de ser injust amb altres textos inclosos en la recopilació, n'he seleccionat només tres, de paràgrafs:

[1] La teoria de la complexitat alerta contra la simplificació, ja que hi ha una relació sistèmica entre tots els elements, demana la necessària integració dels contraris [...] a través del pensament dialògic i l'atenció preferent als subjectes que són els que han d'harmonitzar el conjunt. (*sic*, p. 61)

La teoria de la complexitat no ens «alerta contra la simplificació», tot el contrari, ens ofereix les eines adients per simplificar a través de models matemàtics (idealitzacions inevitables) i així comprendre millor la dinàmica del sistema objecte del nostre estudi, les interaccions entre els agents que el conformen i els productes d'aquestes interaccions.

[2] Algunes poblacions també s'han vist en la necessitat de ser explícites sobre les funcions temàtiques amb dispositius com ara els marcadors de cas o les preposicions. L'aparició de totes aquestes estratègies en la comunicació lingüística ha augmentat les complexitats estructurals i *de bit*.

No devia ser gaire abans que els homínids consideraren necessari modificar i delimitar els substantius i els verbs o predicats. (*sic*, p. 200; cursiva en l'original)

Condillac també va explicar-nos una història similar en imaginar dos infants —nen i nena— supervivents del diluvi i perduts en el desert que, per satisfer les seves necessitats més imperioses, començaren a usar un llenguatge de crits i gestos que, a mesura que es va anar transmetent a la seva descendència, va anar *complexificant-se* a mesura, també, que les necessitats dels parlants ho requerien (CONDILLAC 1746); però potser va ser Rousseau qui realment va fer de la necessitat i les passions els veritables motors del canvi lingüístic: «D'où peut donc venir cette origine ? Des besoins moraux, des passions» (ROUSSEAU 1781: 67). El problema d'aquestes *just so stories* ambientalistes, que no són més que vulgars variants de l'adaptacionisme clàssic, és que tenen molt poc recorregut en el moment d'oferir explicacions plausibles de l'origen i l'evolució de les llengües (BALARI & LORENZO 2013)

[3] Els gens prescriuen regles o normes epigenètiques (desenvolupament d'un organisme sota la influència conjunta de l'herència i de l'ambient), que són les rutes neurals i les regularitats en el desenvolupament cognitiu, mitjançant les quals la ment individual es modela. La ment creix al llarg de tota la vida mitjançant l'absorció d'aquelles parts de la cultura existent que té a la seva disposició i amb la selecció guiada de regles epigenètiques heretades pel cervell individual. (*sic*, p. 280)

Aquest paràgraf, reproduït *verbatim* (però en català i sense cometes) de WILSON (1998: 139), s'emmarca dins d'una exposició esquemàtica de la idea de coevolució entre gens i cultura, presentada alguns anys abans pel propi Wilson en col·laboració amb Charles Lumsden (LUMSDEN & WILSON 1981). Aquesta idea, però, s'ha vist completament ultrapassada per models que, a part de rebutjar la insostenible aproximació sociobiològica de Wilson, integren de manera més sòlida els processos evolutius, de desenvolupament i de transmissió cultural; vegeu Balari i Lorenzo (2010) per a una breu exposició d'aquests models.

Això poc, o gens, té a veure amb les ciències de la complexitat. Té més aviat aire de ciència new-age poc informada que, més que engrescar el lector, va alimentant-ne la perplexitat a mesura que avança en la lectura i el convida —si en tinguéss el temps i les ganes— a escriure un llibre titulat *Impostures intel·lectuals*.

BIBLIOGRAFIA

- BALARI & LORENZO (2010): Sergio Balari i Guillermo Lorenzo, «Specters of Marx: A review of *Adam's Tongue* by Derek Bickerton», *Biolinguistics* 4 (1), ps. 116-127.
- BALARI & LORENZO (2013): Sergio Balari i Guillermo Lorenzo, *Computational Phenotypes. Towards an Evolutionary Developmental Biolinguistics*, Oxford: Oxford University Press.
- CONDILLAC (1746): Étienne Bonnot de Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, París: Ch. Houel.
- HOLLAND (1995): John H. Holland, *Hidden Order. How Adaptation Builds Complexity*, Reading, MA: Perseus.
- HOLLAND (1998): John H. Holland, *Emergence. From Chaos to Order*, Oxford: Oxford University Press.
- KAUFFMAN (1993): Stuart Kauffman, *The Origins of Order. Self-Organization and Selection in Evolution*, Oxford: Oxford University Press.
- (1995): *At Home in the Universe. The Search for the Laws of Self-Organization and Complexity*, Oxford: Oxford University Press.
- LEWES (1875): George H. Lewes, *Problems of Life and Mind. First Series. The Foundations of a Creed. Vol. II*, Boston, MA: James R. Osgood & Co.
- LUMSDEN & WILSON (1981): Charles J. Lumsden i Edward O. Wilson, *Genes, Mind, and Culture: The Coevolutionary Process*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- ROUSSEAU (1781): Jean-Jacques Rousseau, *Essai sur l'origine des langues*, (Cito l'edició de Jean Starobinski, París: Gallimard, 1990).
- SIMON (1962): Herbert A. Simon, «The Architecture of Complexity», *Proceedings of the American Philosophical Society* núm. 106 (6), ps. 467-482.
- VON BERTALANFFY (1968): Ludwig von Bertalanffy, *General System Theory. Foundations, Development, Applications*, Nova York: George Braziller.
- WILSON (1998): Edward O. Wilson, *Consilience. The Unity of Knowledge*, Londres: Little, Brown.

RESSENYES INDIVIDUALS

TEMPORAL, Josep: *Rondalla meravellosa i filosofia. Una fonamentació antropològica i ètica*, Manacor: Món de Llibres, 2014.

VICENT VIDAL

Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana
vicent.vidal@ua.es

L'any 2013, el treball *Rondalla meravellosa i filosofia. Una fonamentació antropològica i ètica* de Josep Temporal va rebre el Premi Ciutat de Manacor d'Assaig Antoni M. Alcover. L'estudi, singularíssim, publicat a l'abril de 2014 per Món de Llibres, és una revisió profunda, actualitzada, ampliada i exhaustiva de la tesi doctoral de l'autor. En aquest sentit, ja havia donat a conèixer *Galàxia Propp. Aspectes literaris i filosòfics de la rondalla meravellosa* (1998; Premi de Cultura Popular Valeri Serra i Boldú, 1997; Premio Internazionale di Studi Demoantropologici G. Pitrè – S. Salomone Marino, 1999), en què analitzava la rondalla meravellosa a partir d'aspectes antropològics, filosòfics i literaris i estudiava un corpus de 122 rondalles catalanes seguint el model de Propp. Quinze anys de treball més tard, *Rondalla meravellosa i filosofia* emergeix com un nou tractat, madurat, fonamentat i excepcional amb el qual es demostra un coneixement del gènere pregon i, sobretot, il·luminador.

El llibre s'enceta amb el pròleg «Narrar rondalles meravelloses», del doctor Ignasi Roviró, en què no només es presenta el llibre sinó que a més es fa una aproximació al gènere rondallístic dins del folklore entès com un tipus específic d'acte comunicatiu. Tot seguit, en el capítol introductori, Temporal planteja els eixos temàtics, metodològics i de contingut a partir dels quals es desgranarà la recerca. L'objectiu de l'autor és convertir la rondalla meravellosa en un objecte d'estudi filosòfic antropològicomorral, entendre'n la fonamentació i explicar-ne la clau de l'eficàcia pedagògica. Per a això, parteix de tot el corpus de rondalles meravelloses catalanes ja recopilades (prop d'un miler de versions), buidades de contingut antropològicomorral. Aquest contingut és fonamentat filosòficament a partir de la pràctica d'Aristòtil, encara que el bagatge d'autors de referència és molt més extens i complementari.

Seguint l'estructuració que exposa Temporal en aquest capítol, el llibre es distribueix en tres parts ordenades: la primera és un acostament al nucli temàtic de la recerca des de la perspectiva etnopoètica (capítol 2) antropològica i psicològica (capítol 3); la segona és el nucli argumentatiu en què es desenvolupa el contingut filosòfic (capítols 4-7); i la tercera és una valoració global del gènere a partir de les possibles crítiques antropologicoètiques despulades d'apriorismes i prejudicis (capítol 8). Després de les conclusions, el llibre es completa amb un apèndix de les funcions de Propp, una extensa bibliografia i sis índexs utilíssims per a la recerca i la utilització del volum, també, com a llibre de consulta.

El segon capítol, primera aproximació a la recerca, com s'ha assenyalat, titulat «Elements estètics de l'etnopoètica rondallística», mostra els elements folklòrics més significatius per comprendre el missatge filosòfic de la rondalla. Com demostra Temporal, la forma de la rondalla meravellosa té un disseny adequat al missatge antropologicomoral que transmet, és a dir, existeix una vinculació intrínseca entre l'estil o la forma i el missatge o contingut. Aquest «principi o fonament d'adequació forma-contingut» és central en la rondalla meravellosa en tant que permet copsar-ne el funcionament intern i l'exigència d'aquesta forma per al desplegament concret dels aspectes morals inherents.

Quant als «Substrats antropològic i moral» que es tracten en el tercer capítol, s'expliquen els bastiments que indiquen per què la rondalla meravellosa fa referència al pas de la infantesa a l'adultesa i per què és dissenyada per ser transmesa atenent al desenvolupament cognitiu del pensament preoperatori dels infants, els principals receptors d'aquest tipus de missatge. Sobre l'aspecte antropològic, Temporal recorda que, segons el que es deriva de Propp, les rondalles meravelloses són configuracions etnològiques que reflecteixen pràctiques litúrgiques i rituals, que es correspondrien amb algunes de les funcions i dels motius més comuns de la rondalla meravellosa. Pel cantó psicològic, resulta interessantíssima l'anàlisi de Temporal quan detecta que els trets cognitius propis del període preoperatori descrit per Piaget (dels 2-3 als 7-8 anys) tenen el seu trasllat a matèria verbal, poètica i estètica a través de la rondalla. L'egocentrisme, l'artificialisme, l'animisme, el realisme, la necessitat d'explicacions finalistes, la recerca de l'ordre i la constància, la linealitat de l'acció i fins i tot el desenvolupament del llenguatge són elements del substrat psicològic sobre el qual s'ha bastit aquest gènere.

Tenint presents aquests «substrats», passos previs necessaris per a la comprensió del nucli analític del treball, a partir del quart capítol es desenvolupen aspectes filosòfics sobre la rondalla meravellosa que sovint compten amb un llistat exhaustiu d'exemples il·lustratius del corpus sobre el qual es treballa. En «La imatge de l'home» s'explica com aquest gènere etnopoètic transmet una imatge molt coherent de l'home, que concorda amb l'esquema conceptual que Aristòtil estableix a l'*Ètica a Nicòmac*. Per això, les rondalles meravelloses estan dotades de contingut antropològic: mostren l'home corrent en estat de «puresa figurativa» i «puresa moral». La «puresa figurativa» és fonamental per entendre els personatges de la rondalla: no es tracta de personatges singulars, sinó que són símbols; la

«puresa moral» mostra l'home exclusivament a través de les seves accions. A partir de les funcions de Propp aplicades a tot el corpus de rondalles meravelloses catalanes, Temporal il·lustra en sis qüestions fonamentals la visió de l'home que contenen: l'arribada a la felicitat a través de la figuració simbòlica de l'adultesa, la fal·libilitat de l'ésser humà, la determinació a actuar, l'autarquia i la necessitat de l'altre, el premi i la pèrdua que deriven d'unes accions determinades i la transformació hilemòrfica humana que representa la unitat de la vida humana i la identificació del subjecte amb les accions.

En el cinquè capítol s'analiza «El sistema de virtuts» present en la rondalla meravellosa. Temporal apunta que l'articulació moral d'aquest gènere gira entorn del sistema de virtuts que exposà Aristòtil a la nicomaquea, implícit a l'acció dels personatges. L'autor, doncs, fa una anàlisi exhaustiva de la presència de la concepció aristotèlica dels vicis i les virtuts en les rondalles meravelloses catalanes i conclou, amb dades quantificables, que les úniques figures veritablement caracteritzades moralment són l'heroi o l'heroïna (els qui excel·leixen per l'eficàcia de les virtuts, que permeten dur a terme la tasca que els és pròpia), l'agressor (caracteritzat pels seus vicis) i, en menor mesura, el donador (amb una caracterització generalment paral·lela a l'heroi) i el fals heroi (que, en aquest cas, apareix com una prolongació moral de l'agressor). Els personatges, per tant, hi són copsats com a figures morals, però no tots són iguals i les seves accions resulten del que representa cadascun: els actes els diferencien.

Si l'acció de la rondalla és, com s'argumentava, el resultat de la virtut i de l'acompliment de la tasca pròpia dels personatges, és la teleologia de l'acció la que dóna sentit al conjunt. En el sisè capítol, «Teleologia i acció», Temporal analitza el sentit teleològic que s'imprimeix en l'acció dels personatges, que cristal·litza estèticament en la linealitat del disseny rondallístic. Una observació ben contundent de l'autor és que la rondalla meravellosa distingeix clarament entre l'objectiu immediat de l'acció de l'heroi (que es correspon amb la reparació de la malifeta o la mancança inicial) i el veritable «fi últim» de l'acció humana, identificat amb la felicitat (representada a través de les funcions proppianes del matrimoni i/o de l'ascens al tron, situades al final). La configuració de l'heroi no l'orienta a realitzar aquest fi, sinó a les accions que hi condueixen. Temporal observa que la forma sota la qual es representa la felicitat (el matrimoni i l'ascens al tron) coincideixen amb la idea de felicitat aristotèlica, si més no pel que fa a la comprensió de la felicitat com a consecució de l'adultesa (el sentit de l'acció «matrimoni») i la felicitat com a consecució de l'autarquia (el sentit de l'acció «ascens al tron»). Aquestes figuracions de la felicitat es presenten, segons la lògica narrativa, com a reconeixement a l'heroi o heroïna per la consecució de l'objectiu (reparació de la mancança o malifeta inicial).

Si es té tot plegat en consideració, el capítol setè, «L'alliçament moral», no n'és més que una reflexió conseqüent: la rondalla meravellosa ha exercit una pedagogia moral fonamentada en el sentit finalístic de l'acció humana (orientat a la consecució de la felicitat), l'eficàcia de les virtuts i una prescriptiva moral elemen-

tal que concorda amb la visió antropològica d'Aristòtil. L'alliçonament moral sorgeix, sobretot, com a alliçonament moral de l'heroi, caracteritzat com a virtuós, excel·lent, just i dreturer, que realitza una successió d'accions eficaces que el porten a la felicitat i a la plenitud moral. La rondalla meravellosa, doncs, expressa de manera no abstracta la finalitat i el sentit de l'home i n'orienta l'acció. Aquesta «orientació a l'acció» és resumida per Temporal en quatre normes: impul·leix l'ésser humà a superar la injustícia a través d'accions concretes, a ajudar el més feble (si és més fort) o a deixar-se ajudar (si és més feble), a actuar bé segons l'exemple del dreturer o virtuós i a ser un mateix i fer el que calga per ser feliç.

Com hem anticipat, el vuitè capítol, «Aspectes crítics», pondera globalment el gènere a través dels aspectes que el fan defensable i d'aquells més conflictius. Temporal evita caure en prejudicis i fa la valoració exclusivament a partir de la configuració intrínseca del gènere i del missatge que se'n pot extreure. En síntesi, per a ell la rondalla meravellosa és defensable perquè, en essència, «és portadora d'un contingut moral clar i contundent; perquè la forma del gènere s'adapta a la intel·ligència i a l'oralitat pròpies del pensament preoperatori al qual preferentment van adreçades, i perquè té la facultat, en conseqüència, d'exercir una funció educativa moral» (p. 448). Desestima —ahora que contesta— les crítiques no fonamentades des de perspectives no estructurals, que es fixen en motius aleatoris, i des de punts de vista externalistes, determinats per circumstàncies socials, econòmiques o polítiques. Finalment, assenjala que els aspectes més conflictius d'aquest gènere deriven, sobretot, de les dificultats de l'encaix en el present de trets estètics com la ingenuïtat, la manca d'ambigüïtat i la linealitat teleològica.

En definitiva, amb *Rondalla meravellosa i filosofia* Josep Temporal fa una aportació acuradíssima i ben original als estudis filosòfics i etnopoètics. Malgrat aquesta originalitat, ell mateix no s'està de recordar que el fet de convertir en objecte d'estudi filosòfic antropológicoètic la rondalla meravellosa era, al costat d'altres formes de narrativa oral, objecte d'interrogació filosòfica ja des de Plató i Aristòtil. El seu estudi reafirma el fet que la combinació de les dues matèries —i una bona dosi d'erudició, com la que es desprèn de cada pàgina del volum— aporta molta llum i una perspectiva sòlida i fonamentada sobre l'objecte d'estudi. Temporal ha descrit i examinat la «fonamentació antropológicoètica» de la rondalla meravellosa; de la catalana en aquest cas, però, per extensió, de la universal: entenem que la majoria de les tesis podrien ser aplicables a les versions d'altres països. Per això, *Rondalla meravellosa i filosofia* esdevé un referent de primeríssim ordre per a la comprensió abstracta i racional del gènere i de les seves implicacions.

SOLDEVILA, Ferran (ed.): *Les quatre grans Cròniques, IV. Crònica de Pere III el Cerimoniós*, revisió filològica de Jordi Buguera, revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol; Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2014; «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica» XCVI.

JOSEP ANTONI AGUILAR ÀVILA

Universitat Catòlica de València, Departament de Llengua i Literatura

josepantoni.aguilars@ucv.es

Amb l'aparició del present volum, es completa des de la Secció Històrico-Arqueològica el procés de *mise au point* de la clàssica obra de Ferran Soldevila, procés endegat amb la publicació del *Llibre dels feits* de Jaume I (2007; MSHA, LXXXIII) i continuat amb la de les cròniques de Bernat Desclot (2008; MSHA, LXXX) i de Ramon Muntaner (2011; MSHA, LXXXVI).¹

Com s'esdevé en el cas dels volums precedents, l'aspecte més destacable del llibre que ens ocupa és el fet que tant el text editat com les anotacions de Soldevila han estat sotmesos a una revisió filològica (a cura del traspasat Jordi Bruguera) i històrica (a cura de Maria Teresa Ferrer i Mallol). Des del punt de vista filològic, la tasca del doctor Bruguera s'aprecia, sobretot, en les anotacions de tipus textual que acompanyen la crònica. Cal observar, en aquest sentit, que Soldevila va fer servir com a base de la seua edició el text establert en l'única edició crítica a l'abast de l'obra, la d'Amadeu Pagès, estampada a Tolosa del Llenguadoc en plena Segona Guerra Mundial (Pere III, 1942). Com és sabut, l'anàlisi de la tradició manuscrita del text efectuada per Pagès l'havia menat a concloure l'existència de dues redaccions de la crònica: una de primerenca, representada pel ms. 9/482 de la Real Academia de la Historia (designat tradicionalment amb la sigla A; vegeu BITECA, ManId 1794; i una altra de més tardana, representada pel ms. 212 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València (designat amb la sigla C; BITECA, ManId 1114). Davant aquest fet, Pagès havia optat per fer servir com a base el text de la segona redacció, afegint en el mateix cos de l'edició i destacades tipogràficament —una solució, tot siga dit, no gaire agradosa als ulls del lector— les variants d'A, de vegades irrelevantes, però d'altres no exemptes d'un cert interès, en respondre ben probablement a rectificacions i esmenes imputables a la voluntat expressa del monarca. Així, en preparar la seua edició, Soldevila va partir, com ha estat dit, del text de Pagès, i va donar en les seues notes una part molt significativa de les variants redaccionals apuntades pel filòleg nord-català. Doncs bé: la revisió duta a terme per Bruguera d'aquest tipus de notes ha tendit devers la simplificació, atès que, com ell mateix va indicar en un text reproduït a la nota editorial que precedeix l'obra, signada per dom Josep Massot i Muntaner, s'ha

1. Pel que fa a l'edició del *Llibre dels feits*, vegeu la ressenya d'Albert Hauf a ER, XXXI (2009), ps. 493-498. Quant a les de les cròniques de Desclot i de Muntaner, remet a la meua ressenya conjunta, publicada a ER, XXXIV (2012), ps. 641-648.

optat per donar en nota «aquelles variants d'A més extenses i de més importància per a la comprensió històrica del text» (p. 8).

En qualsevol cas, quantitativament i qualitativa, l'aportació més rellevant i innovadora del llibre s'observa sobretot, en la revisió de l'aparat de notes de caire històric duta a terme per Ferrer i Mallol. Aquesta tasca de revisió es tradueix, a grans trets, en tres tipus d'operacions: amplificacions, addicions i correccions, representades tipogràficament entre claudàtors, a fi de distingir-les del comentari soldevilià. En el primer cas, la historiadora amplia una nota ja existent a l'obra original, aportant-hi informació nova i actualitzada que fa possible una millor comprensió del text, o remetent el lector a una bateria d'estudis on podrà ampliar coneixements sobre el punt anotat, una tasca que fa ben palès un pregoníssim coneixement del context històric dels fets relatats a la crònica, ultra un sòlid domini de la més recent bibliografia sobre el tema. Així, en aparèixer al text la primera al·lusió a un episodi de gran rellevància, Ferrer completa el comentari de Soldevila fent una actualització bibliogràfica sobre els aspectes fonamentals dels fets en qüestió: vegem, per exemple, la n. 59 (p. 43), a propòsit dels preparatius de Jaume II i Alfons el Benigne per a la conquesta de Sardenya («aquell dia mateix l'infant N'Anfòs, nostre pare, parà l'estendard a Barcelona per lo dit viatge de Sardenya», diu el passatge anotat):

59. Quan els reis o els infants prenen part en una empresa guerrera, paraven amb temps el seu estendard per a l'enrolament dels expedicionaris. [Sobre la conquesta de Sardenya: A. ARRIBAS PALAU, *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1952. Sobre la preparació política prèvia: V. SALAVERT Y ROCA, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón, 1297-1314*, Madrid, CSIC, 1956. Sobre el finançament de l'expedició: M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Eumo Editorial / Universitat de Girona, 1995, p. 89-96 i ÍD., *Contributi finanziari di città e ville della Catalogna alla conquista del regno di Sardegna e Corsica (1321-1326)*, «Medioevo. Saggi e Rassegne», 20 (1996), p. 317-352. Sobre les peticions d'ajuda a l'Església per al finançament de l'empresa: À. FABREGA GRAU, *La dècima per a la conquesta de Sardenya en els pontificats de Bonifaci VIII i Benet XI*, a VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón, p. 461-475. ÍD., *Ayuda económica de la Iglesia a Jaime II de Aragón para la conquista de Cerdeña*, «Anthologica Annua», 11 (1963), p. 11-46. M.T.F.]

Igualment, quan Soldevila introdueix una nota per identificar un personatge que tot just ha aparegut al text, Ferrer sol ampliar-la fent les remissions bibliogràfiques que són del cas, com es pot veure en la n. 58 (p. 43), relativa a les noces de Jaume II i Elisenda de Montcada a Tarragona el dia de Nadal de 1322 («e estant lo dit rei En Jacme a Tarragona, que pres per muller Dona Elisèn de Montcada, lo dia de Nadal [...]»):

58. Nadal de 1322. Elisenda de Montcada, la quarta muller de Jaume II, la reina de Pedralbes. [Sobre Elisenda de Montcada: J.E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, I, p. 277-280 i 283-284 i *Biografía de Elisenda de Montcada*, «Regina de Pedralbes». Escrita para el acto de colocar su retrato en la Galería de Catalanes Ilustres, Barcelona, 1953. J.F. CABESTANY, *Aportació a la biografia de la reina Elisenda de Montcada*, a Martínez Ferrando, *archivo. Miscelánea de Estudios dedicados a su memoria*, Madrid, Asoc. Nac. de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, 1968, p. 107-115. *Elisenda de Montcada: una reina lleidatana i la fundació del reial monestir de Pedralbes*, a cura d'E. BALASCH i F. ESPAÑOL, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1997; dins d'aquest volum, cf. F. ESPAÑOL, *Un cert perfil d'Elisenda de Montcada*, p. 11-37. M.T.F.].

Convé remarcar, però, que les intervencions de Ferrer no es limiten ni de bon tros a aquest tipus de remissions o a donar unes poques pinzellades sobre aspectes puntuals. Ben al contrari: tot sovint amplifica la nota de Soldevila sobre un determinat personatge amb una detallada semblança biogràfica que, a més de la pròpia erudició, beu de les dades aportades per una extensa xarxa de fonts primàries (cronístiques i documentals) i secundàries. Així, a la n. 98 (p. 53), a propòsit del primer esment fet pel Cerimoniós a la figura d'un encara jove Bernat de Cabrera («En lo dit setge [de Càller] fon acordat que En Francesc Carròs, almirall, e els nobles En Ramon de Peralta e En Bernardí de Cabrera ab vint galees anassen en les parts de Pisa...»), que en l'avenir esdevindrà conseller àulic i almirall de les armades del rei, ens trobem la següent observació feta per Soldevila, acrescudada per Ferrer amb un bell i documentat retrat del personatge:

98. Apareix per primera vegada en la crònica aquest nom que després hi apareixerà tantes vegades i que tant sonarà en el regnat de Pere el Cerimoniós, privat com serà d'aquest rei. Ara el nom està en diminutiu (una altra forma n'és Bernardó), a causa de la juvenesa seva. Assistim als seus començaments, que són sobre el mar (ell serà almirall temps a venir, entre altres moltes coses). [Bernat de Cabrera (1298-1364), fill segon de Bernat de Cabrera, senyor de Montclús, i d'Elionor Yáñez, senyora d'Aguilar de la Frontera (Còrdova), esdevingué hereu, per mort del primogènit, del vescomtat de Cabrera, pervingut al seu pare, que no pertanyia a la branca primogènita. Es casà vers 1321 amb Timor de Fenollet, filla del vescomte d'Illa, que se'n separà el 1338. El 1323 participà en l'expedició a Sardenya i el 1336 ja figurava entre els consellers més íntims de Pere el Cerimoniós; el rei l'envià, amb altres consellers, a negociar amb Pere de Xèrica, enfrontat al rei i aliat amb la seva madrastra, la reina Elionor de Castella, però foren empresonats pel dit noble. El 1341 passà a Castella per participar en la guerra amb els benimerins del Marroc, dins de l'aliança que tots dos regnes havien lligat contra ells. Realitzà ambaixades entre tots dos reis sobre la guerra. Tornà de la presa d'Algesires el 1344; pocs mesos després era novament a Castella per reclamar l'herència de la seva mare i obtingué del rei castellà un senyoriu en compensació, que donà al seu fill segon Bernardí; el 1347 cedí el

vescomtat de Cabrera al seu fill Poncet, al qual ja havia concedit drets quan s'havia casat el 1341. Sembla que el pretès retir al monestir de Breda no és cert, malgrat que potser hi féu alguna estada ocasional, ja que era fundació dels Cabrera. El 1347 el rei Pere anà a cercar-lo perquè l'ajudés en l'enfrontament amb la Unió d'Aragó i des de llavors fou el seu conseller més influent i fou el curador del primogènit, l'infant Joan. Dirigió l'expedició a Sardenya el 1353 durant la guerra contra Gènova (1351-1362) i acompanyà el rei Pere en la de 1354; arran d'aquestes expedicions, redactà les «Ordinacions del fet de la mar», en què organitzà la marina catalana. Durant la guerra amb Castella dels Dos Peres, negocià la treva de 1357 i la pau de Deza-Terrer (1361); l'evolució desastrosa de la guerra i les divisions en el si de la noblesa propiciaren la formació d'un bàndol molt fort contrari a Bernat de Cabrera, al qual s'afegí la reina, i això portà al seu processament per traïció, a l'execució el 1364 i a la confiscació dels seus béns: A. ARRIBAS, *La conquista de Cerdeña*, p. 167. S. SOBREQÜÉS, *Els barons*, p. 119-120 i 163-170. E. CABRERA, *Bernat de Cabrera, Alfonso Fernández Coronel y la cuestión del Señorío de Aguilar*, «Anuario de Estudios Medievales», 19 (1989), p. 345-367. A. MARTÍNEZ GIRALT, *L'agitat retir monàstic del vescomte Bernat II de Cabrera*, «Quaderns de la Selva», 20 (2008), p. 43-59. M.T.F.]

Com ja ha estat dit, aquestes semblances biogràfiques són molt nombroses i enriqueixen substancialment la nostra lectura de la crònica: hom ho pot comprovar llegint, a tall d'exemple, les nn. 66 (p. 45, sobre l'almirall Francesc Carròs), 82 (p. 49, sobre Ramon de Peralta, primer comte de Caltabellotta), 129 (p. 61, sobre Bernat de Boixadors, heroi de la batalla de Lucocisterna), 152 (p. 66, sobre l'ambaixador Guillem Oulomar) o 809 (p. 246-247, sobre Lluís de la Cerda i els seus projectes de conquesta de les Illes Afortunades, és a dir, les Canàries).

En d'altres ocasions, Ferrer precisa la datació aportada per Soldevila, com podem comprovar a la n. 55 (p. 43), on es fa qüestió de les corts catalanes celebrades per Jaume II a Girona l'any 1321 («Lo rei En Jacme après venc a Gerona e aquí tenc cort general als catalans»), en les quals es va decidir de dur a terme la conquesta de Sardenya:

55. Estiu de 1321. [El rei fou a Girona entre el 19 de juny i el 19 d'agost de 1321: J.M. DEL ESTAL, *Itinerario de Jaime II*, p. 618-621 [...] M.T.F.]

Encara, d'altres amplificacions atenen més directament a l'hermenèutica del text editat. Podem trobar un exemple d'aquesta mena d'anotacions gairebé a l'inici de l'obra, al «Pròleg», en què Pere, per mitjà d'una sèrie de citacions i al·lusions bíbliques convenientment interpretades, se'ns presenta com un nou rei David que ha sabut superar gràcies a la misericòrdia divina tots els seus enemics. Resulta indefugible, quant a aquest passatge, assenyalar l'existència d'un error en el text editat que n'enfosqueix significativament el sentit, per tal com hom ha transformat un altre dels personatges veterotestamentaris amb els quals el rei es compara, Lot, a qui Abraham va salvar de l'aliança dels cinc reis (Gn 14, 1-17), en

el nom comú «lloc». Sembla tractar-se d'un error mecànic, originat durant el procés de picatge o conversió mitjançant escaneig del text emprat com a base de l'edició:

Perquè podem dir nós ab David aquella paraula que és escrita *1º Regum, XVIIº: Dominus eripuit me de ore leonis et de manu urci*, com Déu nos ha delliurat de la mà del rei de Castella, que era lleó devorant per sa mala condició e propietat, e per son senyal, com en sa bandera fa lleó, e de la mà de l'ors, qui és animal immune e significa persones envejoses e malicioses que per llur malícia se llevaren contra nós e nostre regne, dels quals la llarga bondat de Déu delliurà nós e a nostra casa. E així com altre *lloc* [sic!], contra lo qual cinc reis eren convenguts, e ell fon delliurat per Abraham e la sua substància, *sicut habetur Genesi, XIVº cap.º*, així nós de la mà del rei de Castella e poder del rei de Portugal, de Navarra, Anglaterra e de Granada [...] fom delliurats ab tota nostra substància del regne (p. 32).

En qualsevol cas, Ferrer (n. 10, p. 32) amplia el comentari de Soldevila a propòsit de la identitat dels reis coalitats i els altres enemics —leons i óssos— a què Pere, com Lot, afirma haver-se enfrontat durant el seu regnat: aquests són, a més dels integrants de les Unions, els reis Pere I de Castella, Pere I de Portugal, Carles II de Navarra, Eduard III d'Anglaterra, el seu fill el Príncep Negre de Gal·les, i els reis de Granada Iússuf II, Muhammad V i Ismail II, aliats del rei castellà:

10. El rei de Portugal era també un Pere, cognomenat el Cruel, com el seu homònim castellà. El rei de Navarra era, com hem dit, Carles el Malvat. El rei d'Anglaterra era Eduard III; però fou el seu fill, Eduard, el príncep de Gal·les —el Príncep Negre— el qui va intervenir personalment en la lluita. Quant al rei de Granada era Iússuf I (1332-1354) amb el qual va estar en lluita el Cerimoniós al començament del regnat. [També es refereix a Muhammad V i a Ismail, que s'aliaren amb Pere el Cruel contra la Corona catalanoaragonesa: M.T. FERRER I MALLOL, *La frontera amb l'Islam en el segle XIV. Cristians i sarraïns al País Valencià*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals. CSIC, 1988, p. 152-154 i 158-160. Abans ha fet referència als que s'havien revoltat contra ell —els unionistes aragonesos i valencians i els sards— comparats amb l'ós, «animal immune», que havia estat demonitzat a l'Edat Mitjana: St. PÉQUIGNOT, *Un chemin de roi: Pierre IV d'Aragon dans son «Livre»*, a P. MONNET — J.-Cl. SCHMITT (dir.), *Les autobiographies souveraines. Actes du colloque autobiographies souveraines* (2008), París, Publications de la Sorbonne, 2012, p. 179-199, concretament p. 187, que envia a M. PASTOREAUX, *L'ours: histoire d'un déchu*, París, Seuil, 2007, p. 153-180. M.T.F.]

Les mostres oferides fins ara em permeten de fer notar que el sintagma «revisió històrica» —que és el que la coberta del llibre fa servir per referir-se a la tasca duta a terme per Ferrer— és massa humil i no acaba de fer justícia a la realitat. Al meu parer, n'és bona prova el fet que, a banda de les amplificacions de notes

preexistents, hi ha al llibre una gran abundor d'anotacions de nova trinca, degudes enterament a la historiadora, a propòsit de passatges i aspectes del text no explainats per Soldevila al volum original. Un exemple d'aquestes addicions el trobem a la documentada n. 942 (p. 313), que discuteix el finançament de l'expedició a Sardenya de Pere el Cerimoniós (1354-1355) i anota exhaustivament amb quines quantitats van contribuir a sufragar la campanya els diferents territoris de la Corona d'Aragó:

942. [Per obtenir els recursos necessaris per a l'expedició, concebuda com una nova conquesta de l'illa, un Parlament de les ciutats i viles reials, reunit a Barcelona pel gener de 1354, concedí al rei una proferta de 100.000 llb. Mentre el rei era a Sardenya, calgué enviar-hi socors; es reuní, doncs, un nou Parlament a Barcelona els mesos de juliol i agost, que aprovà una proferta de 50.000 llb. i, encara, perquè el rei pogués tornar, calgué organitzar un nou estol i un nou Parlament es reuní a Lleida el mes de març de 1355 per aprovar una proferta de 60.000 llb., que fou modificada per un nou Parlament celebrat a Barcelona: M. SÁNCHEZ, *Corts, Parlaments y fiscalidad en Cataluña*, p. 303-308 i 312-313. *Corts, Parlaments*, ed. M. SÁNCHEZ — P. ORTÍ, p. 133-141, 143-156, 157-170 i 171-177 (textos de les profertes). A més del braç reial, també l'Església aportà recursos a l'expedició, tant l'Església catalana com la Santa Seu, a través de la dècima biennal concedida el 1354: P. BERTRAN, *Notes sobre els subsidis de l'Església catalana per a la guerra de Sardenya (1354)*, «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), p. 121-139. M. SÁNCHEZ, *Fiscalidad pontificia y finanzas reales*, p. 158-161. No hi ha constància de cap contribució de la noblesa. Mallorca hi aportà en total 1.097.647 s., que equivaldrien aproximadament a 54.482 ll., i subvencionà un cos de 400 ballesters: P. CATEURA, *La guerra de Cerdeña y las finanzas*, p. 211. Cf. També G. ENSENYAT, *Notícies entorn a la participació mallorquina*, p. 421-423. J.F. LÓPEZ BONET, *Repercusiones fiscales en Mallorca*, p. 352-533. La ciutat de València prometé 10.000 ll. (ACA, C., reg. 1399, f. 191 v. - 193 v.), però no coneixem les aportacions d'altres ciutats i viles reials valencianes: A. BEAUCHAMP, «*Que i vaçosament nos trametats la ajuda que demanada us havíem*». *L'organisation du soutien militaire au roi Pierre IV d'Aragon durant la campagne de Sardaigne (1354-1355)*, a XVIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó. *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI. VII Centenari de la sentència arbitral de Torrellas, 1304-2004*, València, Universitat de València, 2005, I, p. 435-449, que dona també altres moltes notícies. El braç reial d'Aragó hi aportà, segons l'acord del Parlament d'Alcanýs de 1354, el servei de 600 homes a cavall pagats per quatre mesos i 5.000 cafissos de blat, i també hi ha constància d'ajuda de l'Església; hi hagué nous subsidis per al retorn del rei el 1355: M. SÁNCHEZ, *El reino de Aragón y los conflictos*, p. 491-495. M. LAFUENTE GÓMEZ, *Guerra en Ultramar. La intervenció aragonesa en el domini de Cerdeña (1354-1355)*, Saragossa, Institució Fernando el Catòlic, 2011, p. 55-85 i doc. 9-11, 15, 19, 24-25, etc., i també, especialment per als socors enviats el 1355: G. MELONI, *Presenza di Saragozza nella spedizione di Pietro il Cerimonioso in Sardegna (1354-1355)*,

«Medioevo. Saggi e Rassegne», 2 (1976), p. 65-76. Sobre les despeses de la flota: M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Le financement des flottes royales de Catalogne au milieu du XIVe siècle (1353-1356)*, a *Les ports et la navigation en Méditerranée au Moyen Age* Actes du Colloque de Lattes, dir. Ghislaine Fabre G., Le Blevec D., Denis Menjot D., Association pour la connaissance du patrimoine en Languedoc Roussillon, 2009, p. 243-252. M.T.F.]

Hom trobarà més addicions d'aquesta mena a les n. 160-162 (p. 68-70), on es parla dels nobles catalans i aragonesos que van prendre part en la conquesta de Sardenya per Alfons el Benigne (Dalmau III de Rocabertí, Guerau de Rocabertí, Gilibert de Centelles, Ramon Berenguer de Cervelló, Ramon Alemany, etc.); 271 (p. 98), relativa a alguns dels nobles que van servir a la taula del rei durant el banquet de celebració de la seua coronació (Pere de Montcada, Gombau de Tramacet, Felip de Castre); o 785-787 (p. 234-236), que escateixen les identitats dels personatges citats a la crònica com a signants de l'esguard o sentència donada per Pere quant a l'estament del seu cunyat, el destronat Jaume III de Mallorca (Francesc Grony, Arnau Ombau, Bertran d'Avella, Romeu Sarovira, Ferrer de Manresa, etc.).

Ja hem vist exemples d'amplificacions i d'addicions; resta, ara, parlar de les esmenes fetes al comentari crític de Soldevila. En efecte, Ferrer corregeix de manera discreta però sempre escaient les afirmacions errònies o inexactes que trobem a les anotacions de l'historiador català. Així, quan el Cerimoniós al·ludeix a una de les operacions dutes a terme durant el setge de Càller per l'almirall Francesc Carròs, l'assalt i saqueig de Lapola, barri marítim de la localitat («lo senyor infant se'n tornà en lo setge de Càller, on fon reebut molt honradament e alegre, e trobà que el noble En Francesc Carròs, ab los hòmens de mar, havia barrejada la Lapola e la pallissada e n'havia trets vaixells que hi havia»), Soldevila (n.132, p. 62) erra en interpretar el sentit del mot «pallissada», que identifica amb un altre suburbi, i Ferrer corregeix de manera oportuna l'equivocació (sobre la pallissada del port de Càller i el seu paper durant la campanya sarda, vegeu també AGUILAR 2003: 305-315):

132. La Lapola i la Palissada eren suburbis marítims de Càller. Es parla de la pallissada i es parla d'aquesta acció que esmenta la crònica en una lletra de l'infant Alfons a Bernabò d'Òria: l'almirall català havia atacat l'estol enemic en el mar «prope paliçadam de de Stainpaxe», i les galeres havien fugit i havien deixat dins la pallissada disset barques [...] [Lapola i Stampace eren efectivament barris marítims, fora de la muralla del castell de Càller, però la pallissada, situada en forma de semicercle davant la platja de Càller, consistia en troncs de fusta clavats al fons del mar, enllaçats amb travesses de fusta; servia per defensar els vaixells ancorats en aquest espai marítim i tenia uns passos ben guardats perquè els vaixells poguessin entrar-hi i sortir-ne: M.B. URBAN, *Cagliari aragonesa*, p. 25, 76 i 89-91 sobre la pallissada, 231-246 sobre Stampace i 257-274 sobre Lapola. M.T.F.]

D'altres vegades, l'esmena de Ferrer aporta dades que Soldevila no podia conèixer (perquè han estat descobertes més modernament), extretes d'altres cròniques i documents o d'estudis ja publicats. Així, en comentar (n. 893, p. 290) el passatge de la crònica en què el rei Pere reconta les ambaixades que Venècia i Gènova li van trametre entre les darreries del 1350 i els inicis del 1351 («E, estant nós en lo dit lloc de Perpenyà, vengueren a nós missatgers del duc e comú de Venècia, los quals desitjaven molt haver confederació ab nós contra genoveses, ab los quals guerrejaven. E com lo duc e comú de Gènova sentí açò, trameteren a nós llurs missatgers»), i que desembocaren en l'establiment d'una aliança catalanoaragonesa amb la *Serenissima* contra el comú enemic lligur, Soldevila —seguint Zurita, que s'equivoca en aquest punt— identifica Giovanni Gradenigo com a autor de la primera missatgeria veneciana. En realitat, l'encarregat de dur-la a terme fou —com indica Ferrer, remetent a un important treball de Giuseppe Meloni— Giovanni Steno:

893. [...] L'ambaixador de Venècia era Giovanni Gradenigo; el de Gènova, Bonifacio de Camogli. Més tard Gènova va enviar Cristoforo Paulo. Zurita, llib. VIII, cap. XLV. [L'ambaixador venecià no era Giovanni Gradenigo, com diu Xurita, sinó Giovanni Steno. Giovanni Gradenigo hi intervingué més tard: G. MELONI, *Genova e Aragona*, I, p. 64 [...] M.T.F.]

Per descomptat, hom podrà observar raonablement que, amb totes les seues millores, aquesta nova publicació de l'edició Soldevila no supleix la necessitat d'una nova edició crítica de la crònica de Pere III; de fet, aquest punt ja és admès per Josep Massot a l'esmentada nota editorial (p. 8). Cal tenir en compte, en aquest sentit, que no som davant un text establert *ex novo* a partir de l'examen directe i sistemàtic de tots els manuscrits, sinó confegit a partir de l'edició d'Amadeu Pagès i transcrit en ortografia modernitzada, i que, d'altra banda, l'edició Pagès, ja llunyana en el temps, és actualment poc accessible i presenta, a més, un text de lectura no gaire fluida a causa de la seua particular disposició tipogràfica. No tenim, és ben cert, una edició òptima del llibre del Cerimoniós, però mentre aquesta arriba, no hi ha dubte que la que ens ocupa és, amb molta diferència, el millor i més documentat instrument per endinsar-nos en la crònica reial, acompanyats per les veus sàvies i superposades en el temps de dos grans historiadors.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILAR (2003): Josep Antoni Aguilar «La conquesta de Sardenya i la tradició manuscrita de la Crònica de Muntaner», *Cultura Neolatina*, 63 (3-4), ps. 283-343.
- PERE III (1942): *Chronique catalane de Pierre IV d' Aragon. III de Catalogne*, editée par Amedée Pagès, Toulouse – París, Privat – Didier.

ANONIMO, *Curial e Guelfa*, introduzione di Antoni Ferrando Francès, traduzione di Cesáreo Calvo Rigual e Anna Giordano Gramegna, Roma: Aracne, 2014.

LOLA BADIA

Universitat de Barcelona
lola.badia@ub.edu

Si è fatta aspettare fin troppo a lungo la versione italiana dell'anonimo catalano quattrocentesco *Curial e Guelfa*, il cui protagonista monferratese agli occhi dell'Europa del tempo, come dice il re d'Inghilterra, è un «lombardo» (p. 575), che addirittura parla «in lingua lombarda», quando, travestito da giullare normanno che canta la canzone occitana *Atressi con l'orifanz*, si rivela alla sua protettrice, la Guelfa che lo credeva morto mentre era invece prigioniero in Tunisia (p. 558). L'anonimo autore, di cui si ignora nome e contesto —questo è il grande mistero del *Curial e Guelfa*— conosceva bene la prosa boccaccesca, la *Commedia* di Dante corredata di commenti, i versi del Petrarca volgare e perlomeno una delle sue epistole latine. Fin dalla prima edizione, del 1901, è stata valutata positivamente la *concinmitas* dello stile dell'anonimo, messo a confronto, per esempio, con «la magniloquenza e il parossismo declamatorio» di Roís de Corella. Nel suo saggio «Il *Curial e Güelfa* tra luoghi 'critici' e traduzione», Annamaria Annicchiarico parla della «*suavitas* e la moderata temperatura retorica» del *Curial* e avverte dei pericoli sottostanti ad una versione italiana apparentemente amichevole del testo catalano (ANNICCHIARICO 2008). Amichevole nel senso dell'italianità costitutiva del *Curial*: «Lingua toscana in bocca catalana», infatti, è il titolo dello studio sull'«italianità del *Curial e Guelfa*» delle pagine 67-91 del nostro volume. Cesáreo Calvo vi espone le opinioni della critica sui rapporti culturali e linguistici dell'anonimo autore con l'Italia ed esamina le caratteristiche grammaticali, sintattiche e lessicali della lingua dell'originale da un punto di vista contrastivo per concludere che «l'italiano era una lingua familiare per l'autore del *Curial*, un catalano o valenzano a lungo dimorante in Italia, che in modo conscio o inconscio incorporò nel suo romanzo un cospicuo gruppo di elementi italiani» (p. 87). Saggiamente aggiunge in chiusura, però, che «l'elemento italiano [...] è solo uno fra i tanti». Il *Curial*, infatti, è costellato da espressioni francesi relative all'universo dell'araldica e del cerimoniale cavalleresco, ma vi si registrano anche dei francesismi nel lessico —per esempio *logís* ('alloggio'), e *pris* ('premio')— e perfino un superlativo formato con l'avverbio francese *tres*, inserito nella chiosa di un passaggio dantesco: «cavalleria d'aquell il-lustre, *tres* excel-lent e molt alt e valerós rei d'Aragó» ('cavalleria di quell'illustre, eccellentissimo, magnifico e valoroso re d'Aragona', p. 401). Ne consegue che l'italianità dell'autore del *Curial*, fortemente legata alla ricezione catalana delle Tre Corone, non è meno potente della sua domestichezza col reame che fa capo a Parigi, che è la grande città dove si trova l'arbitro della politica matrimoniale europea, capace di premiare la lunga attesa amorosa dei protagonisti del romanzo.

L'Annicchiarico aveva individuato lo scoglio principale di una traduzione italiana del *Curial*: «il *Curial* pone il problema dell'«originale» [...] perchè «è indubbio che il testo, sottolineo la copia unica che ci è giunta, palesi una prosa sorvegliata, sostenuta, dotta, e, di conserto, un'architettura nel complesso salda e organica; eppure, nonostante ciò, è innegabile altresì che esso rechi in più luoghi i segni di una qualche 'provvisorietà'» (*loc. cit.*, p.1-2). Dal 2011 esiste un'edizione critica del *Curial e Guelfa* che, adottando le convenzioni grafiche del catalano moderno allo scopo di precisarne l'intepretazione, discute criticamente le correzioni al testo —irrelevanti come numero— in note in calce e nel ricco commento delle pagine 535-703 esamina soluzioni possibili per la 'provvisorietà' di alcuni passaggi di cui sopra (BADIA & TORRÓ 2011). Contiene anche un glossario di voci arcaiche o sottomesse ad usi particolari e un indice di nomi completo, che chiarisce le molte confusioni presenti nei brani a sfondo mitologico e stabilisce le grafie attendibili di tutti gli antroponimi e toponimi per il catalano del Quattrocento.

Curial, diventato lo schiavo tunisino Joan, ascoltando la rivelazione della passione non condivisa che Camar sente per lui, «pensò che questa donzella prendeva una brutta via» (p. 525; «un mal camí»). Si potrebbe dire altrettanto della via accademica seguita dai curatori del *Curial* italiano, particolarmente visibile nell'introduzione di Antoni Ferrando (p. 9-66) che, pur esponendo le informazioni pertinenti —il manoscritto anonimo acefalo, la trama, le fonti esplicite— indugia largamente sulla 'singolarità' dell'opera (pp. 33-46). Una siffatta falsa impressione di incertezza si risolve descrivendo il *Curial* come un romanzo storico ispirato al modello del *Filocolo* di Giovanni Boccaccio: un romanzo catalano scritto nell'ambiente culturale internazionale degli anni centrali del regno di Alfonso IV il Magnanimo, un re catalanoaragonese, ricco e potente, signore di Napoli, di Sicilia e di Sardegna, circondato da artisti, letterati e umanisti catalani, aragonesi, valenzani, castigliani, italiani, fiamminghi e francesi ed erede di quel Pietro il Grande, della casa di Barcellona, che alla fine del Duecento, sconfisse i francesi e abbagliò il mondo con l'eccellenza della suo valore: perfino Dante dovette ammettere la sua grandezza (p. 400-402). Ferrando non sa cogliere dati significativi nei paragrafi relativi al «ritratto dell'autore» (pp. 49-52) e inarena il discorso in un confronto inconclusivo del *Curial* col *Petit Jean de Saintré* (p. 52-54), che si perde definitivamente quando imbecca la strada di una «simulata opzione politica» (p. 54-59).

Come proclama l'anonimo autore nel prologo del primo libro, costruito su un intreccio abilissimo fra un'epistola di Petrarca e il proemio boccaccesco al *Filocolo* (p. 95: per capirne la portata occorre leggere la p. 535 del commento riportato nella nota 2), il *Curial* è una storia d'amore, coronata dal premio rarissimo concesso alla fedeltà di due amanti colpiti da molte sventure. La severissima Guelfa ha certamente una parte importante nel libro dell'anonimo, ma il suo romanzo racconta la storia della formazione di un cavaliere e cortigiano, che diventa principe per i suoi meriti militari, per la sua qualità morale e per la sua compe-

tenza nelle arti della musica, della poesia e dell'oratoria. Conosciute le fonti dell'anonimo e leggendo attentamente quanto ci fa sapere sulla poetica dell'*imitatio* e l'*aemulatio* nei prologhi dei libri secondo e terzo (p. 219-221 e 436-445), nei passaggi mitologici e nella visita di *Curial* al tempio di Apollo (le cosiddette «poètiques ficcions»), gli enigmi da sconfi-ggere si sono dileguati: c'è solo da scavare ancora nel contesto internazionale degli anni di maggiore splendore della cultura tardomedievale di espressione catalana.

Nonostante la deplorabile sbandata dell'orientamento accademico il lavoro dei traduttori è ottimo. E non è da poco. La versione italiana del *Curial* non solo è bella e scorrevole, ma anche altamente affine alle scelte di tono e di stile dell'anonimo. In questo senso auspichiamo idealmente un futuro rilancio editoriale del testo, corredato di una introduzione non fuorviante e di note più adatte ad un pubblico di cultura italiana. Accanto al caso del prologo del primo libro già citato, si potrebbe ricordare, per esempio, lo stampo boccacesco del passaggio che descrive la nascita della passione di *Curial* a pagina 107: «E nel petto gentile, nel quale non era ancora penetrato nessun sentimento d'amoroso piacere, s'accese improvvisamente una fiamma ardente che non si spense mai, finché non l'occupò la morte» (originale: «E en lo pit gentil, en lo qual alguna impressió d'amorós plaer encara no era entrat, súbitament s'encès una flama foguejant la qual fins que mort l'ocupà no es pogué apagar»). Preso dal commento cita a nella nota 2, pagina 542: «v'accese una fiamma, secondo il mio avviso inestinguibile», «mette in loro il tuo segreto foco, e infiamma sì l'un de l'altro, che mai il tuo nome da' loro cuori per alcuno accidente non se ne spenga» o «col cuore acceso di fiamma inestinguibile» (*Filoc* I.1.22; II.1.5; IV.11.6). Altrettanto istruttivo sarebbe riportare in nota che la pira che consuma i due accusatori vinti della duchessa d'Austria a p. 141, è anch'essa ripresa da quella che brucia il traditore Massamutino nel *Filocolo*. Ed è pure il caso dei simboli araldici delle pagine 133 e 134, che si confanno a quelli boccaceschi.

Frutto della disorientazione interpretativa sono sia la mancanza di suggerimenti illustrativi dell'italianità della cultura dell'anonimo in nota che la superfluità di alcuni commenti (come, per esempio, contraddire un'informazione minore, del tutto irrilevante, p. 134, n. 14) o l'irregolarità nella scelta dei passaggi che meritano una chiosa. Non favorisce la lettura del testo allungare le note in modo da intrecciare discorso critico e testo antico come succede ad esempio nelle pagine 152-153, dove i traduttori forniscono il testo di Guido delle Colonne cui l'anonimo fa riferimento, *horresco referens*, in castigliano, come pure in calce alle pagine 621-622. La traduzione catalana delle *Storie troiane* di Guido delle Colonne fu un *best seller* assoluto delle lettere volgari del Quattrocento, pubblicata dai tempi di Ramon Miquel i Planas agli esordi del Novecento, citissima da tutti, compreso Joanot Martorell e gli studiosi del suo *Tirant lo Blanc*.

BIBLIOGRAFIA

- ANNICCHIARICO (2008): «El *Curial e Güelfa* tra luoghi ‘critici’ e traduzione» in *La Catalogna in Europa, l’Europa in Catalogna. Transiti, passaggi, traduzioni*, Associazione italiana di studi catalani. Atti del IX Congresso internazionale (Venezia, 14-16 febbraio 2008). Edizione in rete: <http://www.filmmod.unina.it/aisc/attive/Annicchiarico.pdf> [consultazione, 3-6-2015].
- BADIA & TORRÓ (2011): *Curial e Güelfa*, Lola Badia e Jaume Torró (ed.), Barcellona: Quaderns Crema, 2011.

RIERA I SANS, Jaume: *Sodomites catalans. Història i vida (segles XIII-XVIII)*, Barcelona: Base, 2014.

LOLA BADIA I ANTÒNIA CARRÉ

Universitat de Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya
lola.badia@ub.edu / acarre@uoc.edu

El llibre de Jaume Riera i Sans ve per omplir un gran buit de la historiografia social catalana. De fet, la cultura anglosaxona o la francesa ja fa més de tres dècades que han dedicat estudis rellevants als col·lectius que han patit discriminacions al llarg dels segles per les seves orientacions o pràctiques sexuals. En són un exemple dos llibres que amb el temps han adquirit la categoria de clàssics en el tema: el de John Boswell (1980), traduït al castellà l’any 1992, i el de Jacques Rossiaud (1984), traduït al castellà el 1986. Amb un coneixement extraordinari de les fonts i una gran capacitat d’anàlisi, l’historiador nord-americà estudia com es va creant i desenvolupant, sobretot a partir del segle XII, la intolerància social cap als homosexuals, corroborada per les lleis i les reflexions filosòfiques i morals que Boswell reporta amb ordre i precisió. A partir de la recerca en arxius i de l’anàlisi documental, l’historiador francès construeix un relat apassionant sobre la prostitució, la joventut i els comportaments socials en les ciutats franceses del sud-est del país durant el segle XV.

Jaume Riera i Sans ha fet una feinada ingent a partir de les dades recollides amb una recerca llarga i incansable en molts dels rics arxius de la Corona d’Aragó, que coneix com ningú, i a la secció de la Inquisició de l’Archivo Histórico Nacional de Madrid. Els quatre primers capítols del llibre són la introducció al capítol cinquè, que és el bloc fonamental de l’obra. En aquests quatre capítols introductoris, doncs, enumera les seves fonts d’informació, aclareix la nomenclatura que utilitza (sodomita en lloc d’homosexual perquè és l’únic terme que figura en els documents i textos antics), resumeix els marcs doctrinals i legals que fan costat a la persecució homofòbica (amb unes pàgines que contenen un bon resum del llibre de Boswell), i explica les diverses campanyes d’extermini que van ser dutes a terme entre els segles XIII i XVIII, els sis segles que estudia.

El capítol cinquè és la principal aportació del llibre: conté les 272 fitxes prosopogràfiques de persones acusades del «crim hòrrid i detestable de sodomia», la primera de les quals està datada el 1267 i l'última, el 1790. Des de la pàgina 97 fins a la 518, Jaume Riera i Sans descriu amb la precisió d'un notari tots els procediments coneguts, inclosos les acusacions i les defenses, oberts contra homes catalans o residents en territori català. Tot i que hi ha alguns casos que ja havien estat estudiats per la bibliografia (com les acusacions documentades el 1311-1312 contra Ponç Hug, comte d'Empúries), la majoria són posats al descobert per la paciència recercadora de Riera i Sans. La varietat d'episodis i d'històries sòrdides o dramàtiques és extensíssima. Hi ha sodomites actius, sodomites passius, casos de sodomia heterosexual (amb dones acusades), exemples de sexe consentit, pràctiques zoofíliques, hermafrodites, violacions de noiets de deu anys, pederastes de tretze anys, etc. A banda de la morbositat que hi puguem trobar (depèn de les sensibilitats i dels gustos), els processos ens aporten informacions sobre la vida quotidiana dels encausats, com ara que era una pràctica habitual que els jornalers dormissin tots junts a l'era les nits caloroses d'estiu (entrada 24) o que les acusacions s'havien de demostrar, per la qual cosa es demanava el peritatge d'un cirurgià que havia de corroborar o desmentir l'existència de violència sexual (entrada 44).

Els dos últims capítols contenen l'anàlisi de les informacions aportades pel capítol cinquè. El capítol sisè és l'anàlisi de dades. Riera i Sans hi actua amb prudència: els tres-cents cinquanta inculpats del crim o vici sodomític no constitueixen una mostra prou significativa per elaborar estadístiques que aportin dades sobre la representativitat de cap col·lectiu. Per tant, la visió de conjunt que proporcionen sobre les procedències socials, les edats, els oficis dels encausats o fins i tot les penes a què se'ls condemna, no s'han de prendre com a dades generalitzables. Tot i això, el resum elaborat per Riera i Sans ens ajuda a fer-nos una idea global de la documentació extractada abans. El capítol setè resumeix els comportaments observats en les acusacions. Aquí és on, per exemple, s'explica la importància de l'examen pericial, efectuat per dos o tres cirurgians per assegurar la imparcialitat de la sentència, es resumeixen les tortures aplicades per fer confessar els acusats i es descriuen les presons, que com ens podem imaginar eren terribles, sobretot les de la Inquisició.

El mèrit de l'obra de Jaume Riera i Sans és innegable: pel rigor metodològic, per la valentia d'aprofundir en un tema que molts investigadors catalans fins ara havien defugit («per a tots, i especialment per als acadèmics, les pràctiques sodomítiques no havien existit. Més ben dit: no haurien d'haver existit», p. 13), per l'honradesa de posar al descobert els errors de perspectiva d'alguna bibliografia especialitzada, per la intel·ligència a l'hora d'analitzar en conjunt les dades aportades. L'obra es clou amb un exhaustiu índex geogràfic. Per què no s'hi ha inclòs un índex de persones, amb els noms i cognoms de tots els individus citats a les 272 fitxes? S'hauria pogut completar l'índex amb la categoria social de cadascú, de manera que la informació recollida s'hauria prestat a diferents tipus de cerques, sense desplegar els quadres estadístics dels qual Riera abomina.

Els precedents anglès i francès de Riera, Boswell i Rossiaud, dediquen un espai a la literatura a les obres respectives: el primer amb un capítol en què exposa mostres de la literatura gai de l'alta edat mitjana, ja que al segle XI aquestes manifestacions líriques, emotives o sexuals, no estaven tan reprimides com en segles posteriors; el segon en un apèndix en què analitza l'evolució dels costums i de les seves traduccions literàries a partir de la querella provocada pel *Roman de la Rose*. Ni l'un ni l'altre no aporten dades que facin trontollar la concepció que es tenia en el seu moment de les històries literàries respectives. Passa una cosa semblant amb el llibre de Riera, entre altres coses perquè tracta de la literatura molt de passada a les pàgines 592-594 quan glossa el que anomena la «ubiquïtat del fenomen homosexual». A la seva galeria d'homosexuals catalans coneguts dels historiadors de la literatura hi hauria l'infant Jaume, el primogènit de Jaume II, que va renunciar a la corona, i també l'altre infant Jaume que no va regnar, el fill de Jaume III de Mallorca, el que Pere el Cerimoniós feia tancar en una gàbia de ferro quan el tenia empresonat a Barcelona.

No s'aporten proves concloents de les inclinacions sexuals dels dos infants de la categoria de les que es llegeixen al capítol cinquè, sinó solament deduccions. Deduccions són també el que permet interpretar la fuga de fra Anselm Turmeda a terres islàmiques com una manera d'eludir una acusació de sodomia: a les *Cobles de la divisió de l'Illa de Mallorques* Anselm-Abdallah tem ser cremat «amb son companyó» concretament «a la porta Plegadissa», que és on s'executaven els reus d'aquest crim a Mallorca.

És la primera vegada que es proposa aquesta lectura (problemàtica, per ambigua) dels versos corresponents de les *Cobles* de Turmeda, en canvi, la inclusió d'Ausiàs March a la galeria d'homosexuals reprèn la vella qüestió de la carta de la reina Maria, del 27 de juny de 1425, en què segons Riera es dóna per coneguda «la complaença del poeta per fer-se acompanyar d'adolescents». Riera entreveu la presència ubíqua de la sodomia en el cas del Joanet, fill d'un notari de Favara, que induït per altres fadrins, ha abandonat el servei del secretari reial, ha fugit a València al costat d'Ausiàs March, i «ara és en via de perdició». No hi ha proves feients ni tampoc cap motiu literari que indueixi els acadèmics a desempolsar una sospita que ja ha estat del tot descartada.

Caldria un estímul narratiu més clar, com quan al *Jacob Xalabín* s'explica que el protagonista i Alí Baixà, de 24 anys, feien la migdiada junts, «despullades totes llurs vestedures, exceptades les llurs camises». Sembla un tret d'ambientació turca, perquè l'autor anònim sent la necessitat de donar explicacions: «E per ço com és usança que un hom met sa amor en un altre, e especialment hom jove, per què aquest Jacob Xalabín sí havia sa amor mesa en Alí Baixà [...] E amaven-se, així, abdosos de coral amor» (p. 75 de l'edició d'Arseni Pacheco a «Els Nostres Clàssics»). Com és sabut, després tots dos es casen feliçment amb dues riques hereves i de les migdiades compartides no se'n torna a parlar.

Aquesta amable curiositat del *Jacob Xalabín* té paral·lelismes amb un dels casos que documenta i estudia el magnífic llibre de Jaume Riera i Sans: l'acusació

contra Mahoma Moferi, un sarraí acusat el 1458 de cometre actes sodomítics amb Acenet, també moro, quan tots dos tenien quinze anys (entrada 33). Amb els anys, els dos acusats van esdevenir cunyats i cristians, batejats amb els noms de Pere Cirera i de Joan de Boixadors. El final de la història, però, no és tan feliç com la del *Jacob Xalabín*, ja que Pere Cirera va ser sentenciat a morir cremat.

BIBLIOGRAFIA

BOSWELL (1980): John Boswell, *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality*, Chicago: The University of Chicago. [Trad. castellana: *Cristianismo, tolerancia social y homosexualidad. Los gays en Europa occidental desde el comienzo de la Era Cristiana hasta el siglo XIV*, Barcelona: Muchnik, 1992; «Biblioteca Atajos» 1.]

ROSSIAUD (1984): Jacques Rossiaud, *La prostitution médiévale*, París: Flammarion. [Trad. castellana: *La prostitución en el medioevo*, Barcelona: Ariel, 1986.]

MESTRE ZARAGOZÁ, Marina: *Ausiàs March. L'impossible orthodoxie de l'être*, pre-faci de Marie-Claire Zimmermann, Madrid: Casa de Velázquez, 2014; «Essais de la Casa de Velázquez» 8.

MARCEL ORTÍN

Universitat Pompeu Fabra
marcel.ortin@upf.edu

Aquest llibre de 160 pàgines té l'origen en la primera part de la tesi doctoral de Marina Mestre, *Les enfants de la colère. Anthropologie des passions et littérature en Espagne à la Renaissance* (dirigida per M.-C. Zimmermann i J.-P. Étienne, Université Paris IV – Sorbonne, 2003). Tal com explica l'autora, l'obra ha estat reescrita «per correspondre a les exigències de la col·lecció que l'acull»: per això l'ha despullat de referències als debats entre especialistes —només n'ha quedat una bibliografia al final del volum— i l'ha centrat en allò que n'era l'essència, «una lectura personal de l'obra poètica d'Ausiàs March, un assaig sobre la seva poesia» (p. 161). D'aquesta lectura ja n'havia avançat les idees principals en un article de l'any 2009, «El papel de la antropología augustiniana en la poesía de Ausiàs March» (MESTRE 2009).

L'interès de Mestre es centra tant en la comprensió de l'«escriptura poètica» de March com en la dels «materials doctrinals» a partir dels quals està construïda (p. 5). La manera de procedir consisteix a interpretar llocs triats de la seva obra a la llum de nocions generals de la tradició filosòfica; a fer la lectura detinguda d'algunes peces (les poesies IV, X, XI, XVIII, LXVIII i CV, reproduïdes al final del volum),

sovint valorant-hi la contribució de la forma poètica i de l'expressivitat lèxica en la construcció del sentit; i a anar argumentant deductivament, a partir dels diversos indicis obtinguts, la validesa de la hipòtesi de partida, seguint expressament el camí obert per Marie-Claire Zimmermann: la concepció de l'obra de March com «l'escriptura poètica d'una recerca ontològica» (p. 4), una resposta —no d'abast filosòfic, sinó de gran qualitat poètica— a «l'experiència dolorosa dels límits de l'antropologia cristiana medieval en el si de la qual pensa March» (p. 7).

El llibre s'estructura en tres capítols i una conclusió. En el primer («L'antropologia medieval: un marc de referència no qüestionat», p. 9-37) es revisa la tesi de l'adscripció de la poesia de March al pensament aristotelicotomista, vigent des de Josep Torras i Bages i Amadeu Pagès. «Sense pretendre identificar fonts precises», l'autora hi postula el predomini d'«altres materials intel·lectuals» de procedència augustiniana, que observa en la lectura de diversos fragments. Els arguments que n'extreu són la diferència radical entre les dues natures del compost humà, cos i ànima, i el conflicte que se'n deriva, origen del pecat en les accions de l'home. L'ordre en què es fonamenta la natura humana és el de la preeminència de la raó *contra* allò que vol el cos. El fons aristotèlic i estoic observable en el pensament moral de March troba per tant el seu límit en «el dualisme augustinà i el conflicte permanent en què es juga, a cada instant, la salvació de l'ànima» (p. 34), hipòtesi que dona valor de veritat absoluta a dos versos de la poesia XLV: «De la virtut és nostra vida exempta / sí que lo cos venç a l'arma batalles». L'ètica marquiana seria d'aparença aristotèlica «només pel vocabulari emprat», arriba a dir l'autora, perquè de fet està «enterament construïda sobre la confrontació entre el cos i l'esperit» (p. 36). Però acaba matisant això amb la distinció entre «raó teòrica» i «raó pràctica» en què sosté l'anàlisi de l'obra en els capítols següents: «en rigor es pot parlar d'un tomisme que sense refusar teòricament l'hilemorfisme aristotèlic i la seva força d'integració, en tot moment fa l'experiència aguda de la dualitat matricial del compost humà» (p. 36).

El segon capítol («La perversió del model antropològic de referència: l'*amador*», p. 39-92) és el nucli de l'assaig. A parer de l'autora, l'objecte de l'obra de March no és explicar l'amor, sinó fer-ne el centre d'una recerca ontològica del jo. No s'hi troba enlloc la definició tomista de l'amor com a motor de l'ànima o com a passió que pot ser explicada en termes psicològics. La presentació tripartida que se'n fa en les poesies XLV i LXXXVII (amor del cos, de l'ànima i del compost), que la crítica ha correlacionat amb les tres menes d'amistat segons Aristòtil, s'explica millor a partir de la distinció augustiniana entre voluntat bona (o caritat, donada per la gràcia divina) i voluntat dolenta (font del pecat). La condició de possibilitat de l'amor del compost és la preeminència de l'ànima sobre el cos, un sotmetiment o una espiritualització de l'amor carnal per l'amor espiritual que es pot relacionar amb la imatge de l'ànima proposada per Plató en el *Fedre*: els cavalls que l'auriga ha de menar són de qualitats contràries, igual que les pulsions de la carn i de l'esperit que el jo marquà experimenta com un «home escindit», en expressió de Pere Bohigas. Què és llavors l'amor espiritual de March,

aquell del qual ell mateix es presenta com l'únic servidor? Enloc de la seva obra no es troba la noció de la transcendència per l'amor, que és la de Plató i els seus comentaristes cristians (Marsili Ficí). Els seus únics déus són «o bé l'Amor o bé la dama que l'inspira» (p. 59). En aquest sentit, la poesia XVIII s'ha de llegir no com una declaració d'amor espiritual (cf. vv. 5-6: «tant en amor l'esperit meu contempla / que par del tot fora del cos s'aparte») sinó com la millor prova que l'amor marquà és el del cos exclusivament, atès que arrela en la «fantasia» i té el límit en el «delit», tots dos pertanyents a la part sensitiva del compost; l'autora hi correlaciona la definició negativa de l'amor que dona Ausiàs (no és «substança raonable», v. 17) per concloure que «el saber de l'Amor» exposat en aquesta poesia «no és un saber racional sinó un saber sensitiu, nascut de l'ànima sensible, no conegut sinó experimentat», i en darrer terme «irracional» (p. 61-73). Se'n dedueix la coexistència de la idea de l'amor tal com hauria de ser i la de l'amor tal com és en la pràctica; llavors les poesies més teòriques no serien sinó «una espècie de clarividència de la raó que té sempre a la vista l'ideal» (p. 74). La poesia X també és llegida així: de «l'asserviment de l'ànima racional per l'ànima sensitiva» en l'experiència amorosa se n'ha de deduir la irracionalitat i la falsedat del coneixement obtingut (p. 75-81). Per acabar aquest capítol, l'autora examina la presentació que fa March d'ell mateix com el «pus estrem amador» (per naturalesa, per voluntat i per hàbit), i conclou que allò que ha fet el jo és incórrer en un segon pecat original en sotmetre a l'amor la seva ànima racional, i amb ella la seva humanitat i l'ordre diví que el Creador hi havia imprès (culpa que s'expressaria en els versos 81-88 de la poesia XCIX).

El tercer capítol («La tragèdia ontològica del jo», p. 93-124) descriu aquest jo escindit que veu sotmesa la seva raó a l'amor, i per tant —diu l'autora— al cos que ella hauria de regir. Els fragments portats a col·lació són de les poesies CII (pel motiu del compost «partit») i XL (pel combat d'amor i odi més enllà de la raó). Se'n dedueix la consciència d'una perversió ontològica a què el jo no es pot sotstreure, donada la seva condició d'«amador». L'efecte és la pèrdua de la llibertat (observada en diversos llocs i motius: l'infant perdut, el malalt, el paralític, el navegant sense rumb): la constatació que només la passió —el cos, insisteix l'autora— ha determinat fins i tot els seus actes virtuosos. El jo resta així passiu i reclòs en ell mateix. En diversos llocs de l'obra es fan ben visibles l'absència de la dama (són els fragments en què apareixen els motius del mutisme amorós, la falta de correspondència, la culpa d'ella, etc.), la solitud orgullosa de l'amador «fènix», i la seva incapacitat d'abastar el més enllà (per la falta de resposta als seus interrogants en els anomenats Cants de mort, i per la incapacitat del jo per a salvar la distància que el separa del seu Creador en el Cant espiritual).

La conclusió (p. 125-134) parteix d'aquesta deshumanització del jo, enfrontat per l'afirmació del cos a «l'antropologia de referència amb relació a la qual es pensa sempre», i constata que el poeta assumeix amb orgull la seva condemna. Només per mitjà de l'escriptura poètica, donant-se a veure al lector, «el jo pot esperar una certa reintegració del seu ésser d'amador en el món dels homes».

La tesi de Mestre és atractiva, perquè és veritat que en la seva reflexió poètica March s'obstina a buscar un motlle explicatiu satisfactori per a la seva experiència de l'amor, però l'experiència es revela sempre més forta, no deixa de presentar nous interrogants. Es poden retreure en aquest sentit les poesies de penediment per haver divinitzat l'amor humà, emparentades amb les poesies de reflexió moral i teològica que hem de situar al final de la seva vida. En darrer terme preval la vivència d'un home incapaç d'abandonar l'amor, i que sovint es presenta «escindit» entre la contemplació i l'experiència —per a dir-ho amb l'adjectiu que va proposar Bohigas en forma interrogativa, i que Mestre recupera afirmant-lo. Ara bé: la causa d'aquesta escissió, si existeix realment, no es pot reduir a una contraposició de cos i ànima. Hi ha una certa circularitat en el procediment d'establir en aquests termes el marc antropològic de referència, llegint els versos així, i llavors interpretar l'experiència declarada pel poeta com una confirmació del seu desencaix respecte a aquest marc. La lectura que proposa Mestre de la poesia IV equipara el debat cos-enteniment amb la dualitat cos-ànima, equiparació que no es podria fer des de la concepció aristotelicotomista, en què l'ànima inclou una part sensitiva i una part racional. Anàlogament, la lectura de la poesia XVIII surt tota d'haver identificat en la fantasia una facultat del cos, fora del control de la raó, no un dels sentits interns de l'ànima humana, mediadors entre l'experiència sensible i l'enteniment. Tampoc no sembla acceptable, tenint a la vista les poesies III (vv. 1-8) i XLV (vv. 33-40), l'afirmació que enloc de l'obra de March no es troba la psicologia de l'amor proposada pel tomisme; entès des d'aquesta perspectiva, l'amor seria una passió de l'ànima —la primera—, encara que s'origini en els sentits externs. Aquests i molts altres indicis (p. ex. la descripció de l'amor de la poesia XLV: «Los qui amor amb cos e arma senten, / amant lo cos e més la part de l'arma, / grau de amor homenívol atenyen: / sobre dos colls lo jou d'amor aporten», o la imatge del «drap de mescla» de la poesia LXXXVII) fan pensar que convé tenir en compte tota la complexitat de la concepció hilemòrfica de l'ànima i la seva relació d'unitat indestriable amb el cos que proporciona el pensament aristotelicotomista si es vol treure a la llum la riquesa de l'anàlisi de l'experiència de l'amor humà en la poesia de March.

Una clau d'aquesta anàlisi està en la presentació dels dos amors, l'«honest» o de l'ànima sola i el «delitable» del compost, i de la manera com es relacionen, no gens evident, determinada per la relació d'ànima i cos en la filosofia tomista. Per March tots dos són humans, encara que el primer no arriba a ser conegut distintament en l'experiència dels amants mentre viuen. Mestre interpreta erròniament la poesia XLV quan adscriu l'amor delitable al cos, com un amor purament carnal (que afectaria l'ànima només en tant que n'experimenta el remordiment), i l'identifica amb el de «cells qui amor bestialment practiquen»; contraposat a aquest, l'amor honest seria l'amor espiritual adreçat a Déu, reservat a uns pocs homes escollits; i entre els dos hi hauria l'amor mixt o pròpiament humà. La confusió en la lectura invalida les conclusions que en treu: l'elevació metafísica de la caritat augustiniana en l'amor honest i l'enviliment de la condició racional de l'home en l'amor delitable.

L'última consideració ha d'anar referida al partit pres que adopta Mestre tot al llarg del seu assaig: la concepció de l'obra de March com un tot coherent i simultani, exposició d'una «recerca ontològica del jo» que es pot reconstruir llegint els fragments que millor la descriuen. Aquesta manera de procedir comporta el perill d'anar sumant lectures descontextualitzades, equiparant-ne els sentits, en una obra que es va produir al llarg de més de trenta anys. Per exemple, en el context de la poesia XCIX els versos 81-88 no presenten la damnació del poeta pel fet d'haver esdevingut amador, sinó la seva desesperació pel fet d'amar carnalment i a desgrat aquella a qui havia amat honestament. I en els versos 81-88 de la poesia CXIV no hi ha complaença en la pròpia condemna, perquè el context és la tristesa per haver perdut l'amor. El caràcter introspectiu de la poesia de March és evident, però també és cert que la constitueixen composicions de contingut amorós, moltes adreçades a dames concretes emprant-hi un senyal caracteritzador (l'oferta d'amor honest a Llir entre cards, que recull la interpretació mariana del Càntic dels càntics feta per sant Bernat, és diferent de l'oferta d'amor honest a Plena de seny, centrada en l'enteniment); s'hi troben també motius i invocacions que les agrupen, al·lusions a la condició personal i a l'edat, i un context cortesà al qual fan referència molts de versos. Per a treure'n l'entrellat convé no desatendre aquestes indicacions que hi va deixar el poeta mateix, sobre la varietat de la seva experiència.

BIBLIOGRAFIA

MESTRE (2009): Marina Mestre Zaragoza, «El papel de la antropología agustiniana en la poesía de Ausiàs March», *El Críticón*, 107, p. 11-27.

BINIMELIS, Joan: *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles*, Juli Moll i Gómez de la Tía (ed.), València: Publicacions de la Universitat de València i Institut Cartogràfic de Catalunya, 2014; «Fonts Històriques Valencianes» 60.

CARLES CABRERA

STEI - Universitat Catalana d'Estiu
 carlescabreravillalonga@gmail.com

El menorquí Juli Moll i Gómez de la Tía ha estat el responsable de l'estudi introductori i de l'edició crítica de la versió catalana —que és l'original manuscrita— del Llibre v de la *Història general del Regne de Mallorca* de Joan Baptista Binimelis i Garcia (Manacor, 1538/9 – Palma, 1616), que només s'havia imprès per complet i en traducció castellana l'any 1927 a *La Última Hora* de Josep Tous.

En total, set llibres conformen aquesta *Història general del Regne de Mallorca*: els tres primers els ocupa la història de Mallorca des del Diluvi Universal fins a Felip I d'Aragó (II de Castella); el quart, les descripcions eclesiàstica i politicoadministrativa del Regne; la geogràfica i econòmica, aquest cinquè que comentem; les biografies de mallorquins il·lustres en santedat o en lletres, el penúltim, i sobre la Guerra de les Germanies a Mallorca, el darrer. Però el cinquè, *Del Llibre que tracta de la descripció particular de la illa de Mallorca e viles, e d'algunes coses memorables que en ella s'han seguides*, engloba la part més interessant del conjunt i és inèdita en el sentit que no reproduceix pas papers d'altri. Aquest segment, doncs, és el que ara apareix en una primera edició crítica que estampen l'Institut Cartogràfic de Catalunya en col·laboració amb les Publicacions de la Universitat de València, la mateixa universitat on, val a dir-ho, Binimelis va cursar estudis de medicina abans de partir a Roma a completar els de teologia.

Juli Moll recull les variants de les nombroses còpies catalanes, fragmentàries algunes, que ens n'han pervingut, però només inclou les que reputa com les més significatives perquè no ha pretès fer-ho de cap altra manera. El manuscrit de Jordi Fortuny de Roesques (F), de mitjan segle XVII, que es conserva en bon estat a la Biblioteca Municipal de Palma, ha servit com a còpia base per ser el més antic, complet i plausiblement directe de l'original.

En aquesta edició, Moll regularitza la *u* i la *v*, la *i* i la *j*, les caixes altes i les baixes, l'accentuació, les aglutinacions, els apòstrofs, els guionets i els punts volats, segons escaigui en cada cas; en canvi, la transcripció de les variants, que es reserva per a les notes al peu, és totalment literal. D'aquesta manera, l'edició en paper ve acompanyada amb un aparat de variants com pertoca en una edició crítica que arriba, no obstant això, absolutament mancada de notes al marge que ens ubiquin mínimament el context històric i geogràfic de l'autor en qüestió i que es troben totes emplaçades en un disc compacte als peus de plana i als distints apèndixs (sobre el marc geopolític i històric de l'època de Binimelis; les esglésies i convents de la Ciutat de Mallorca; la biografia dels bisbes de Mallorca Lorenzo Campeggio i Joan Vic i Manrique de Lara; del comerç de Mallorca i de la imposició de la Consignació, i un índex dels set llibres que integren el conjunt). Tal volta, aquesta funció hauria fet més sentit al preàmbul de l'edició impresa que no pas a la digital, encara que segurament aquest mecanisme permetia d'estalviar-se els costos excessius del paper sense haver de retallar gens la contribució de Moll. A més d'això, el CD permet d'incloure una edició filològica de l'obra amb ortografia modernitzada —ben acurada, i que també hauria pogut ser publicada en paper en comptes de l'altra—, una justificació de l'*stemma codicum*, comentaris a banda al resum ampli d'un article de Mossèn Antoni Maria Alcover sobre la llengua de Binimelis aparegut al *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* l'any 1916 amb motiu del tercer centenari del decès de Binimelis, un glossari i un suplement bibliogràfic dels estudis historiogràfics del segle XVI als Països Catalans.

Binimelis havia rebut del lloctinent general de Mallorca, Lluís de Vic i Manrique de Lara, germà del bisbe suara esmentat, l'encàrrec d'elaborar un mapa de

Mallorca que hagué de realitzar *in situ*. L'objectiu era poder dotar la costa illenca de millors estructures per repel·lir els atacs pirates successius que es patiren a l'Arxipèlag des de l'Edat Mitjana i durant tot el període modern. Malauradament, la contribució cartogràfica de Binimelis s'ha extraviat, però del plànol en trauria el suc per confeccionar amb posterioritat el llibre que ressenyem aquí, per tal com, un cop enllestida la planta geogràfica, els jurats mallorquins li encomanaren la redacció de la *Història general del Regne de Mallorca* per encastar-l'hi. Humanista i típic home total del Renaixement (compongué estudis de caràcter mèdic, astronòmic, matemàtic, històric, etc.), la seva personalitat constituïa la ideal per emprendre l'escriptura d'una obra de les característiques i l'envergadura que aquesta reclamava.

Així, el manacorí intentà, per bé que mai no n'ostentés el títol oficial ni arribés a ser-ho realment, el primer cronista del Regne de Mallorca a l'estil del que succeïa amb Jerónimo Zurita a l'Aragó, Pere Gil a Catalunya o Pere Antoni Beuter i Martí de Viciano a València. Moll considera factible, en aquest sentit, que Binimelis prengué precisament la crònica d'aquest darrer autor com a paradigma a seguir.

Quant a la llengua, efectivament, com observà Mossèn Alcover, s'hi detecten certs hispanismes lèxics —per bé que alguns dels que Alcover citava són altrament llatinismes, com s'afanya a remarcar Moll en el disc compacte. I tampoc és d'estranyar que un lingüista com l'eclesiàstic de Santa Cirga s'hi sentís atret per tal com el text binimelià és altament atraient des del punt de vista dialectològic per determinar la proximitat entre el mallorquí del sis-cents i el nostre, per exemple, en el tancament de la *o* àtona en *u* quan la segueix una *u* a la síl·laba següent (*custum*, *Muntuivri*) —un fenomen força residual en el mallorquí actual— o l'ús de la desinència *-e* que fa servir, per norma general, en la primera persona del present d'indicatiu, que es podria considerar un tret de valencianisme fruit del seu pas per València.

El tom s'enceta amb la descripció de Mallorca i Palma, i com una introducció, del temperament i els mals que s'atribueixen als mallorquins, però aquesta part té poc o gens a veure amb la resta. A partir d'aquí, anirà desglossant els pobles de l'illa en el sentit de les agulles del rellotge. Es refereix a les viles principiades en temps del rei Jaume II començant per la costanera de Felanitx en direcció a Santanyí i seguint per les d'interior. Al final de cadascun d'aquests capítols «municipals», per anomenar-los d'alguna manera, Binimelis inclou una reproducció del terme amb els noms de les cales que aplega, si n'hi ha, i també les viles i possessions innominades que hi pertanyen. La descripció de cada poble sol estar sempre tallada pel mateix patró: confins, nombre d'habitants, collites, bestiar, llogarets que en formen part, etc. Puntualment, s'hi afegeix algun episodi històric, de vegades a tall de subapartat, però no sempre, com ara la del primer desembarcament dels moros a Andratx, dels turcs a Valldemossa, d'algerians a Sóller o Pollença (en què també ens explica l'enfrontament entre Dragut i Joan Mas que va donar inici a la cèlebre batalla de moros i cristians que anualment commemoren els pollencins) o de l'edificació de la murada de la ciutat d'Alcúdia. D'aquesta vila, emperò,

bota a Artà, tot i esmentar Santa Margalida, i d'Artà a Manacor per tal com Son Cervera i Capdepera constituïen un únic i extens municipi amb Artà fins que se n'independitzaren devers mitjan segle XIX. De Manacor, Binimelis salta a Inca i llavors a Montuïri, al pla, situada com Inca al mig de l'illa i que fins a l'any 1300 incloïa també Algaida, Lluçmajor, Porreres, Felanitx, Campos i Santanyí. Si fa no fa tots aquests termes coincideixen amb els de la Mallorca actual, per bé que un bon grapat dels que aleshores encara eren sufraganis d'altres (com Deià de Vall-demossa, Fornalutx de Sóller, Sant Joan de Sineu, Consell d'Alaró, Costitx de Sencelles...) avui dia són municipis de ple dret igual que els altres i semblantment s'han desmembrat aquests macromunicipis com ara Inca o Montuïri.

En definitiva, l'aparició de l'edició crítica de la *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles* per part de les Publicacions de la Universitat de València i l'Institut Cartogràfic de Catalunya esdevé una aportació significativa a la nostra història cultural. La seva impressió, en aquest sentit, servirà com a fonament per a una futura i primera edició completa en català de la *Història general del Regne de Mallorca* de Joan Binimelis, un autor que, malauradament, és encara, ara com ara, massa desconegut entre nosaltres. Esperem que, com sembla, amb aquesta publicació s'hi comenci a posar remei; de moment, i en aquest sentit, el lector ja té al mercat a la seva disposició un altre llibre de Binimelis: *Sobre els vicis de les dones i el seu tarannà variable / Catàleg de dones especialment sàvies*, sota la direcció d'Alexandre Font Jaume (Leonard Muntaner Editor, 2014).

AGUILÓ, Marià: *Cartes sobre el Renaixement. Materials*, Margalida Tomàs (ed.), Lleida: Punctum, 2014.

JOAN MAS I VIVES

Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General
joan.mas@uib.cat

L'incansable activisme cultural de Marià Aguiló en defensa de la cultura catalana és força conegut i també ho és el paper, tan important, que va tenir en la consolidació de la Renaixença. Ningú no posà més fe que ell en la recuperació de l'ús culte de la llengua, ni esmerçà més esforços en l'arreglada dels materials que més podien dignificar-la (obres impreses en català, poesia tradicional, refranyer, rondallística, literatura antiga, mots i citacions per al diccionari, etc.). Tanmateix no arribà a tancar cap dels projectes que endegà i, per això, i pel seu caràcter més aviat indolent, va ser una figura discutida, abans i després de la seva mort. Amb tot, l'edició pòstuma progressiva de les obres que deixà pràcticament més o menys enllestides (els tres volums de les *Poesies completes*, el *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, el *Diccionari Aguiló*, i, més recentment, *l'Obra en prosa*, els *Poemes inicials*, el *Rondallari Aguiló* i els *Focs*

Follets), així com la ponderació molt positiva de la influència que exercí sobre Jacint Verdaguer, Miquel Costa i Llobera o Miquel dels Sants Oliver, per citar només alguns autors destacats, demostren que la seva fama de patriarca indiscutible en el marc de la literatura del segle XIX no és gens immerescuda.

A la Biblioteca Nacional de Catalunya es conserva el seu arxiu, abans propietat de Josep Maria Casacuberta. Es tracta d'un fons molt ric, en què destaca l'extensíssima correspondència que mantingué amb corresponents diversos, i també múltiples esbossos literaris i escrits esparsos de tota mena. En aquest volum se'n publica una de les unitats, la que el mateix autor aplegà a la carpeta de notes o *Cartes sobre el Renaixement*. N'ha tingut cura Margalida Tomàs, que ja tingué la responsabilitat de la catalogació de tot l'arxiu i que, abans i després d'aquesta catalogació, ha signat múltiples treballs sobre Aguiló, cosa que la converteix en la millor especialista sobre la seva vida i sobre moltes de les parcel·les de la seva obra. De fet, en els darrers temps ha intensificat la dedicació als estudis aguilonians i ha publicat algun dels treballs més aclaridors sobre la seva figura, com l'extens article «Les bases intel·lectuals de Marià Aguiló (1825-1850)» (*Anuari Verdaguer*, núm. 21, 2011), exemplar en molts aspectes, i encara més d'agrair perquè es presenta com «un primer capítol de la biografia intel·lectual de Marià Aguiló» que només ella pot escriure.

Els textos reunits en aquest volum són una altra cosa, tot i que la seva edició també té un mèrit especial. Es tracta de notes disperses, escrites la major part durant la dècada del 1880 i primers anys de 1890, a finals de la vida de l'autor. Tenen una voluntat clarament reivindicativa, en el sentit de denunciar la falsedat de les històries que en aquell moment ja havien aparegut sobre la Renaixença. En concret, reclama, més o menys explícitament, que se li reconegui el paper, tan important, que hi va tenir, i denuncia haver-hi estat menystingut i malintencionadament subestimat. Es tracta d'un conjunt bigarrat de paperetes que contenen escrits breus, anotacions esparses, idees apuntades de manera esquemàtica, etc. Marià Aguiló era molt propens a redactar aquesta mena de notes puntuals i aquestes segurament encara podrien ser completades amb materials autògrafs seus conservats en altres arxius. En general, són indicacions molt poc elaborades, que l'editora ha transcrit amb paciència, ha ordenat i ha anotat amb molta informació paral·lela. Un treball meticulós, gens fàcil de portar a terme. En definitiva, una publicació molt útil per a altres recerques.

El llibre és dividit en vuit apartats, cada un dels quals ens deixa veure la presa de posició d'Aguiló sobre alguns dels temes essencials de la història de la cultura catalana de la seva època. Teòricament són fragments de cartes dirigides a un hipotètic interlocutor (identificat, en la majoria de casos, amb el seu amic de jove i jove Josep Francesc Vich, traspasat però anys abans, el 1859). Estan escrits en català, amb poques excepcions, que corresponen als apunts de les èpoques més antigues, que s'han de situar a finals dels anys cinquanta i durant els seixanta.

Ens mostren la seva sensibilitat, com s'havia fet fort en unes determinades dissensions i com, al final de la seva vida, se sentia decebut per determinats aspec-

tes que el moviment havia anat adquirint. No podem resumir el volum, més matissat del que podríem pensar, encara que també molt repetitiu, però pot ser interessant referir-nos a alguna de les seves idees més obsessives. Entre les més interessants hi ha les que parlen del model de llengua literària que ell proposa. Moltes notes fan referència a la castellanització que patí la llengua a partir del segle XVI. El rebuig sistemàtic, fins a la desqualificació absoluta, de la literatura escrita en català a partir d'aquell moment, amb el cim de degeneració que suposa la poesia de Vicent Garcia, el rector de Vallfogona. En relació a la literatura contemporània, també desqualifica el teatre de Frederic Soler, «Pitarra», o la dels entremesos tradicionals o la literatura satírica de Guillem Roca i Seguí o Bernat i Baldoví. En el rerefons hi ha el distanciament de tot el que li sembla xaró o grotesc, una tendència que suposa l'enviliment de la literatura, i, per extensió, de la llengua que s'hi usa, sigui en l'època que sigui que s'escrigui. I, al seu parer, no es tracta d'envilir encara més la llengua, sinó d'ennoblir-la. Ell fou acusat de proposar un model de llengua massa arcaic, cosa que el situà al centre de polèmiques molt dures. Se'n defensà; diu una vegada i una altra que mai no ha escrit una paraula que abans no hagi documentat en la llengua viva. Al mateix temps, però, defensa que la llengua de les obres medievals, clàssiques, encara la documenta també en la parla dels muntanyencs, en les contrades apartades, en els refranys dels pagesos il·lustrats. Aquests, i la poesia tradicional, guarden el tresor de la llengua, que ja no es troba, en canvi, en la parla, sempre molt castellanitzada, dels escriptors de Barcelona, de formació castellana, que parlen un català molt malmès, pobre, ple de barbarismes. Per això presenta Jacint Verdaguer com l'escriptor que millor reflecteix el geni de la llengua.

Reclama, que es refaci el discurs dominant sobre la història de la Renaixença. Respon sistemàticament les tesis de Rubió i Ors, que el 1880 havia escrit la *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas*, i de F. M. Tubino, autor de la *Historia del renacimiento literario contemporaneo en Cataluña, Valencia y Baleares*, publicada també el 1880. Rubió s'entossudeix a defensar el seu paper d'iniciador, de cappare del moviment. El llibre de Tubino, en un sentit similar, també és equivocat perquè l'autor es va fiar dels escriptors que entrevistà o consultà i tots volgueren portar l'aigua al seu molí. Aguiló, en canvi, no va voler participar en aquest joc, que considerà poc noble. La història de la Renaixença que ell voldria escriure, en el to menor o confidencial d'aquestes notes, hauria de tenir una altra orientació, més ajustada a la realitat objectiva. Evoca una vegada i una altra els primers temps del moviment, els anys quaranta. Ningú va demostrar aleshores tant d'amor i tanta fidelitat a la llengua. Rubió de seguida va abdicar respecte a les posicions que defensava al pròleg de *Lo gaiter del Llobregat* (1841). Les persones a qui Aguiló més admirava, Pau Piferrer en primer lloc, però també Manuel Milà i Fontanals, el «renyaven» i se'n reien quan llegien els poemes que ell escrivia. Víctor Balaguer era un escriptor castellanitzat, incapaç de llegir els manuscrits i les edicions antigues. Ell mateix li va proporcionar els poemes d'Ausiàs March quan ja tenia més de trenta anys. Això no és el que es conta a la *Breve Reseña* o a la *Historia* de Tubino. Amb la fundació dels Jocs Florals, 1859,

molts començaren a escriure poesia en català, pel prestigi de la festa. Els considera uns nouvinguts i no els té gaire afecte. Les paraules més contundents es giren contra Antoni de Bofarull, l'escriptor que més el fustigà. Segons Aguiló, la seva animadversió té l'origen en els resultats negatius que obtingué quan concursà als Jocs i ell n'era mantenidor. I en les crítiques que, en privat, li va fer quan el 1862 aparegué la seva la novel·la *L'orfeneta de Menàrguens*, escrita, a parer seu, en un català molt castellanitzat. També es mostra contundent contra els que tractaven de polititzar, ja al final de l'etapa, el moviment. Aguiló defensava una Renaixença basada en la recuperació de l'esplendor antiga i la tradició. També una Renaixença que tingués les arrels en la fe religiosa. Pensava que havia estat la Providència qui l'havia fet possible, no la voluntat de cap home. No responia a cap programa predeterminat, sinó a la prodigiosa aparició d'obres espontànies, la primera *La pàtria* (1833), d'Aribau, al marge de la intenció amb què l'havia escrita el seu autor. Els qui ara utilitzaven la llengua per introduir corrents francesos com el realisme, o la feien servir d'estendard en els debats polítics, la desnaturalitzen. El «renaixement» que ell proposa va lligat a la història pròpia i s'ha de situar al costat de la religió perquè és Déu qui ha permès que es produeixi.

Podríem insistir en moltes altres idees, però difícilment les exhauriríem. En definitiva, resta clara una determinada visió sobre la cultura catalana de l'època que potser en cap altre lloc trobaríem exposada amb tanta profusió de detalls i tan en primera persona. Aquest és el valor més gran dels textos que s'editen en aquest llibre.

SOTELO VÁZQUEZ, Adolfo: *De Cataluña y España. Relaciones culturales y literarias (1868-1960)*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2014.

JOSEP MURGADES
Universitat de Barcelona
murgades@ub.edu

És, en termes absoluts, la d'aquest llibre, una aportació important. Considerable. L'autor hi recull, en vint-i-sis capítols, fins a trenta articles i conferències (mai no hauria estat de més indicar-ne data i lloc d'aparició o d'exposició primigènies); d'elaboració i de publicació dilatades al llarg del període comprès entre 1997 i 2013 (fet que excusa allò que, tant d'oportú com d'oportunist, pugui haver-hi en l'aplec en volum d'uns tals materials justament ara).

Títol i subtítol de l'obra resultant són sobradament aclaridors de la naturalesa i fins de la intencionalitat d'aquesta.

El títol, *concessio* a còpia d'equiparar retòricament *pars* amb *toto* (o almenys així deuen creure-ho molts), realça l'equipol·lent reciprocitat d'influències entre

els significats de tots dos noms gentilicis («Cataluña y España —realidades culturales con perfiles diferentes», p. 14).

El subtítol especifica mena i temporalitat d'aquestes: culturals (*lato sensu*) i literàries (prou més específiques), al llarg de gairebé cent anys a cavall del segle XIX i XX (les polítiques, de relacions, s'hi donen per suposades).

Atès el deute de gratitud que confessa tenir Sotelo amb Catalunya, amb la Universitat de Barcelona, i amb alguns dels seus mestres, Antonio Vilanova en primer lloc (p. 581), es tracta llavors de recompondre, des d'una convicció programàtica en la bondat de l'historicisme a l'hora de fer vigent el passat en el present (p. 15), el flux de permeabilitats que, en el transcurs de les dècades indicades, s'hauria produït entre una Catalunya entesa com «una realidad viva y no una creación artificiosa de los nacionalistas» i una Espanya que en cap cas no pot prescindir d'aquella si aspira a comprendre's plenament en «su cultura, su tradición y su porvenir» (p. 14).

I així, en un estudi de voluntat «polifònica» (per dir-ho amb un adjectiu grat a l'autor), i amb remarcable domini de la bibliografia pertinent (en especial de la pouada d'aquesta mina que són els epistolaris progressivament exhumats), passa Sotelo revista a recepcions, a intercanvis, a manlleus: entre erudits i estudiosos (Menéndez Pelayo i Milà i Fontanals), entre crítics i escriptors realistes-naturalistes (Clarín, Sardà, Yxart, Pérez-Galdós, Pardo Bazán, Oller), entre *noventayochistas* i modernistes (Ganivet, Unamuno, Valle-Inclán, Azorín, Baroja, Maragall, Brossa, Casas-Carbó), entre *regeneracionistas* i noucentistes (Giner de los Ríos, Miró, Ortega, Ors, Pijoan, Carner), també entre escriptors generacionalment posteriors (Juan Ramón Jiménez, Sagarra, Pla).

Cal ponderar, semblantment en positiu, la substantivitat dels dos capítols íntegrament dedicats a sengles autors catalans injustament menystinguts, aquí quasi tant com allí: Joaquim Maria Bartrina (p. 17-39) i Alexandre Plana (p. 409-477).

Nòmina tota ella d'allò més extensa i fonamentada que, per això mateix, fa més punyent encara el que ja ni tan sols crítica no és, sinó enèsim plany en el desert: com pot aparèixer un volum d'aquesta magnitud (626 pàgines atapeïdes d'informació i de valoració) sense un índex si més no onomàstic?; com no se n'agilita també la consulta amb una relació bibliogràfica final i, dins el cos del text, amb escarides remissions que desafeixuguin de reiteracions innecessàries les obligades notes a peu de pàgina?

Altrament, en termes no ja absoluts, sinó ben relatius, la tanmateix benintencionada contribució de Sotelo no deixa per això de ser força matisable.

Ja que, el reiterat èmfasi en la innegable inextricabilitat de lligams entre ambdues cultures durant aquelles dècades, converteix aquesta obra en una de tesi no gaire subliminal: la de pronunciar-se tàcitament, a l'aclaridora llum d'un passat documentadíssim, a favor d'opcions unionistes del nostre present (tan legítimes com no menys convenients).

Si aquesta és, però, la lectura escaient a fer de la feinada erudita desplegada per l'autor, hauria calgut llavors que subratllés, encara més que no fa, primera-

ment, la inabdicada vocació espanyola dels intel·lectuals catalans d'aquells temps, en cap cas no tocats de propòsits declaradament secessionistes.

I també, segonament, que, en justa proporció, l'hagués contrastada majorment amb l'actitud pràcticament unànime de llurs homòlegs espanyols. Afectats tots ells, en major o menor mesura, de la que bé cabria anomenar síndrome Tubino: la consistent a mostrar (segons fa aquest autor a la seva cabdal *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, 1880) tant d'interès merament culturalista per la producció literària en la llengua del país, com alhora rebuig frontal envers qualsevol intent de sostreure aquesta de la situació diglòssica en què vegetava i de l'estat de subordinació a què es trobava sotmesa.

Encuriosament, doncs, sí, entre la intel·lectualitat espanyola d'aquell antany, per una creació cada cop més estèlvia de les limitacions pròpies del folklorisme dialectal i més amatent als grans corrents europeus coetanis.

Però també hostilitat gradualment manifesta envers l'ús elevat de la llengua subalterna i, sobretot, envers la politització d'un catalanisme que, almenys llavors, sols aspirava a exportar el seu projecte reformista a la resta d'Espanya, sens per això haver de renunciar al bastiment d'una identitat pròpia.

Cloure els ulls a una tal dinàmica de velada prepotència i de subtil menyspreu entre *cabezas pensantes de la Nación* envers el cas català, i resistir-se a fer-ne la subsegüent anàlisi (una de molt més crítica que no la simple relació expositiva a què es limita Sotelo), és ignorar a gratient o a la insabuda la repetició *ad nauseam* (si no més) que a hores d'ara és produeix de la mateixa història.

I certament que l'obra aquí ressenyada fa més per l'entesa en el present, a través del coneixement del passat, que molta de la fullaraca de circumstàncies que ara i adés s'esventa sots semblant pretext de diàleg entre cultures, etc. Però, tot i amb això, és l'obra de Sotelo una que es queda curta, perquè amaga l'ou de llavors i, doncs, obscureix el de l'avui.

Persisteix ara només el dubte, en tot cas, de si, ponent enllà, obtindrà aquest consistent estudi de Sotelo el mateix ressò, com a mínim, que, almenys aquí, meix que se li prodigui...

MOLAS, Joaquim: *Emili Molas i Bergés. 1870-1918*, Ripoll: Om Serveis Editorials, 2014

JOSEP M. DOMINGO
Universitat de Barcelona
jmdomingo@ub.edu

Joaquim Molas, tan resistent a l'autobiografia, publicava a darrers de 2014 un breu report sobre el seu avi Emili Molas i Bergés (Barcelona, 1870-1918): un volum de només vuitanta pàgines, generoses d'imatges i de molt acurada factura,

que deu tenir alguna cosa d'allò que Said (i abans Adorno) van anomenar «estil tardà»: aquell en què els creadors, en la certesa del seu final vital, en un present encaçat, esmolten, substancien i diluciden. Molas, creador conspicu, s'hi aplicava tant a una exploració sobre orígens i principis seus com, alhora, a tancar amb una autoritat singular (la del document familiar) un interès continuat sobre la cultura popular contemporània explanat ja a mitjan dels seixanta (MOLAS 1965) i sintetitzat el 1986 al volum VIII de la *Història de la literatura catalana* que ell mateix dirigeix. Joaquim Molas, explicava ara, era nét d'«un modest artesà amb consciència d'obrer i fortes conviccions catalanistes, republicanes i cooperativistes» (p. 17). Un poema seu, «Íntima», hi al·ludia categòricament:

Jo sóc l'obrer que amb mans calloses canto,
com l'alosa al matí les seves penes,
i meves les entenc les de la meva pàtria,
que viu esclava, com jo, poguent ser lliure. (p. 49)

Aquest poeta-obrer manté respecte de la cultura lletrada la fascinada admiració de l'autodidacta: del *pobre* que s'hi aplica i hi fia altes capacitats formatives i emancipatòries. Al poema suara esmentat Emili Molas refereix com

Robant al temps lo poc que per a mi em queda,
amb mos amics la ciència compenetro:
[...]
m'ensenyen a ser bo, amb altres llibres. (p. 49)

Llibres, doncs: Emili Molas, com s'escau, es fa una biblioteca que, després de successives devastacions, el seu nét Joaquim assaja de reconstruir *grosso modo*: hi havia

els quaderns de les *Flores de estío*, de Clavé, i de les *Gatades*, de Pitarra, *Lo trobador de Montserrat*, de Balaguer, els *Cants íntims*, d'Apel·les Mestres, les *Doloras*, de Campoamor, narracions de Feliu i Codina i Joan Pons i Massaveu, el Tartarín de Daudet i moltes novel·les de Zola. Als quals caldria afegir alguns reculls dedicats de Marinell-lo i de Busquets i Punset, uns números de «L'Avenç» dels anys 90, alguns quaderns de la «Biblioteca Popular de l'Avenç» i de la «Lectura Popular», de Francesc Matheu, i alguns volums de l'edició popular de les obres completes de Verdaguer. La *Barcelona a la vista*, de Gimbernau [sic]. I, sobretot, un conjunt de síntesis històriques de divulgació, publicades en forma de folletí, sobre alguns dels grans temes de la història universal, com *El siglo de Luis XIV*. O *La revolución francesa*. I curiosament un *Isopet*, no sé si heretat (ps. 24-25).

No és només lector: és l'obrer que canta «com l'alosa al matí» i manté la il·lusió d'un reconeixement públic: mai no deixa d'escriure i sobretot al llarg dels 90 pu-

blica versos a la premsa popular i estrena peces teatrals en centres obrers. I fa colla amb Manuel Marinell·lo i Marià Escriu, amb els quals funda *L'Aplech* (1891), revista efímera. Els versos s'acullen als usos i als valors del catalanisme literari (uns d'aquests versos són, apunta Joaquim Molas, «com [...] un eco de Guimerà», p. 23), el teatre als de l'escena popular. Els quatre números de *L'Aplech* eren «presidits sempre per una patum que obria el número i marcava el terreny (F. Soler, V. Balaguer, J. M. Codolosa, F. P. Briz)» (p. 27): una estratègia semblant a la de la coberta al·legòrica de la «Biblioteca Popular Catalana» (1893-1894). Molas (Emili) i Escriu (que, segons sembla, l'apadrina) fan amb retalls encolats de les seves col·laboracions a premsa llibres facticis: el de Molas s'intitula *Del meu cap*.

Molas (Joaquim) s'incomodava amb algunes teories sobre el catalanisme literari i sobre la cultura de la renaixença reactivades els darrers anys que insistien en el seu caire exòtic, com a constructes *burgesos*, respecte de la cultura popular. El 1995 Joan-Lluís Marfany havia publicat *La cultura del catalanisme*. El 1998 *L'Avenç* transcrivía una conversa entre Marfany, Joaquim Molas, Josep M. Muñoz i Joaquim Nadal sobre el «catalanisme popular»: «Jo em nego a admetre que el meu avi, que era obrer, fos un reflex del catalanisme de la burgesia, simplement», hi protestava Molas (BADIA & MUÑOZ 1998: 47a). El cas del seu avi Emili testimoniava, en efecte, la impregnació que els usos culturals populars havien rebut dels del catalanisme renaixencista. I unes lliçons que extreia dels papers de l'avi Emili eren les de les condicions d'osmosi dels usos culturals i de la capacitat incultradora del renaixencisme i del catalanisme consegüent i, doncs, de la seva condició transversal: l'obrer Emili Molas, que fantasiava amb una seva existència literària, percebia la cultura del catalanisme com un possible literari perfectament funcional per a la seva ubicació en l'espai públic, naturalitzava la literatura del catalanisme amb tot el seu equipatge lingüístic, estilístic, temàtic, institucional, d'agents, de matrius de sentit i de narratives possibles. Emili Molas era inscrit en una comunitat interpretativa que havia rebut i integrat gestos i continguts del catalanisme renaixencista. Com, distàncies guardades, el Josep Llunas de *La Tramontana* —de la qual Molas va ser col·laborador, val a dir (ps. 27, 59). A la llum dels papers de l'avi, Joaquim Molas veia confirmada la idea de la continuïtat de les formes de la cultura popular i de la seva capacitat d'absorció— d'absorció, també, de la cultura del catalanisme. Ara que sabem que hi havia «obres de Hoggart» a la llista de llibres que Joaquim Molas havia recomanat de llegir al jove Castellanos (de llegir i «d'entendre», puntualitzava Castellanos) (MAMBRILLAS 2015: 55) és fàcil de recordar que es tractava d'una idea medul·lar del Richard Hoggart de *The Uses of Literacy* (1957).

Joaquim Molas lliurava discretament una peça que tenia en reserva de feia anys. En aparença, un Molas tardà empenia una exploració personal per a la qual esmolava recursos, substanciava temes i dilucidava uns orígens —i fins a quin punt orígens (allò donat) i principis (allò triat) anaven lligats. Tardament recomponia vida i obra en el retorn al punt liminar d'uns papers familiars que l'havien acompanyat sempre i que ara projectaven a lectures i a projectes seus

(Verdaguer, el modernisme, l'avantguarda, el realisme històric, la historiografia literària, «Les Millors Obres de la Literatura Catalana») la condició de vastos excursos. Eren, per a Joaquim Molas, papers especialment investits de valor: investits d'una aura làrica, però també d'un valor històric que instava a considerar. Potser també ens eren lliurats com a lliçó darrera: com a sol·licitació a atendre a la variabilitat de les particions de l'espai i del temps, i al poder que la memòria tenta sobre mots i imatges —Mnemosyne, en efecte, presidint la clausura de l'obra de Molas com presidia l'entrada de la biblioteca de Warburg. Sí que, en qualsevol cas, la visible satisfacció amb què Molas ofería als amics l'acurat opuscle que havia dedicat a aquells papers familiars suggeria el goig del deure acomplert.

BIBLIOGRAFIA

- MOLAS (1965): Joaquim Molas, «La qüestió de la cultura popular», *Serra d'Or*, any VII, núm. 9 (setembre), ps. 685-686, [recollit, amb esmenes, a J. Molas, *Obra crítica II*, Barcelona, 1999, ps. 338-343].
- BADIA & MUÑOZ (1998): J. Badia, J. M., «Joaquim Nadal conversa amb Joaquim Molas i Joan Lluís Marfany sobre el catalanisme popular», *L'Avenç*, 229 (octubre), ps. 46-52.
- MAMBRILLAS (2015): I. Mambrellas Finestra, «Entrevista a Jordi Castellanos a propòsit de Raymond Williams», *Els Marges*, 105 (hivern), ps. 54-64.

BRUNET, Manuel: *El meravellós desembarcament dels grecs a Empúries. L'Empordà i els empordanesos*, Francesc Montero (ed.), Girona: Diputació de Girona, 2014; «Col·lecció Josep Pla» 34.

PERE MONTALAT

Oficines Lexicogràfiques
pmontalat@iec.cat

L'atzar ha volgut que la nova edició d'*El meravellós desembarcament dels grecs a Empúries* i de *L'Empordà i els empordanesos*, de Manuel Brunet, coincidís en el temps amb el centenari de la creació de la Mancomunitat de Catalunya, organisme a l'empara del qual es consolidaren les principals institucions culturals de la Catalunya contemporània i al capdavant de totes elles, l'Institut d'Estudis Catalans.

A l'etapa fundacional de l'Institut l'arqueologia va tenir un paper molt rellevant. L'any 1907 la Junta de Museus de Barcelona, amb el suport acadèmic de l'Institut, va adquirir el jaciment d'Empúries, i el març de 1908 s'hi inicià una campanya d'excavacions promoguda per Josep Puig i Cadafalch. Els treballs

de seguida van donar fruit: la troballa el 1909 de l'estàtua d'Esculapi n'és, si no la fita més important, sí la més emblemàtica. Amb l'èxit primerenc de les excavacions, Empúries es convertí en pedra angular del mite de la Catalunya grega, i els grecs, en paraules de Carles Miralles, (MIRALLES 2008) «se'ls va invocar com a base imprescindible de la construcció civil, de la política». Era l'esperit del noucents, l'esperit noucentista: l'aliança d'un projecte polític, burgès i nacionalista, encarnat per la Mancomunitat, amb els artistes i intel·lectuals, que s'hi posaren a la disposició.

Aquest és el rerefons històric i cultural en què se situen els dos escrits de Brunet, escrits on, malgrat les afinitats amb el moviment noucentista, l'autor cuida a prendre distàncies respecte dels promotors del classicisme més estereotipat.

El present volum aplega l'estudi introductor i «Els 'escrits empordanesos' de Manuel Brunet: *El meravellós desembarcament dels grecs a Empúries* i *L'Empordà i els empordanesos*» (p. 5-35), que signa Francesc Montero Aulet, i les dues obres de Brunet, la narració *El meravellós desembarcament dels grecs a Empúries* (p. 37-83) i l'assaig *L'Empordà i els empordanesos* (p. 85-112), en una edició a cura del mateix estudiós.

El treball introductor de Montero, ampliació d'un d'anterior (MONTERO 2007), és excel·lent i necessari per tal com restableix la figura de l'escriptor i intel·lectual que fou Manuel Brunet en el panorama de la literatura catalana i fa justícia als mèrits literaris dels seus 'escrits empordanesos', encara no prou reconeguts. Va encapçalat per una atenta dedicatòria a dos fills de l'Empordà, el sacerdot, filòleg i teòleg castelloní Modest Prats i el periodista i escriptor figuerenc Joan Guillamet, morts el 2014, i consta dels cinc apartats següents: «Manuel Brunet, un intel·lectual polièdric», «*El meravellós desembarcament dels grecs a Empúries*», «*L'Empordà i els empordanesos*», «Genealogia de les edicions» i «La present edició».

El primer apartat dóna notícia molt ben documentada de la biografia i de l'itinerari professional i intel·lectual de Brunet. No pas sense fonament, Montero, que es va doctorar amb una tesi dedicada al nostre autor (MONTERO 2011), n'és a hores d'ara la màxima autoritat.

En els apartats segon i tercer hi ha la presentació crítica de les dues obres de Brunet i el balanç de la seva recepció. Un tema clau en els dos escrits que ens ocupen és, sens dubte, la crítica envers alguns tòpics del Noucentisme, en especial el de les arrels gregues de l'Empordà. Tot i amb això, sorprèn que Montero hagi interpretat els dards de Brunet com una impugnació global d'aquell moviment —cf., per exemple, la pàgina 17, on escriu «l'objecte de la seva paròdia era tota l'estètica noucentista». Altrament, el qui signa considera que l'abast dels atacs de Brunet és força més circumscrit.

En el quart apartat es ressegueix la història editorial de les dues obres: a part de reportar la modificació gràfica de què fou objecte el títol d'*El meravellós desembarcament dels grecs a Empúries* —el mot *desembarc* que figurava a l'edició

prínceps es va esmenar pel normatiu *desembarcament* en l'edició següent, de 1934—, es fa avinent que aquesta obra té en el seu haver set edicions en català, corresponents als anys 1925, 1934, 1951, 1956, 1985, 1993 i 2014, mentre que *L'Empordà i els empordanesos* compta amb l'edició de 1956 i la de 2014. Hi ha també una versió en castellà d'aquestes obres, a càrrec d'Eugeni Nadal, apareguda l'any 1943.

En el cinquè i últim apartat, Montero fa saber que la nova edició recupera el text publicat per l'editorial Selecta l'any 1956, l'única fins ara que aplegava els dos 'textos empordanesos' de Brunet.

L'arribada i l'establiment dels grecs a Empúries és el fil argumental d'*El meravellós desembarcament dels grecs a Empúries*, una narració lleugerament novel·lada a l'entorn de l'enamorament dels joves protagonistes, el grec Mariner i la indigeta Tamarü.

Aquesta trama es descabdella en un pròleg i onze capítols breus titulats «L'arribada», «L'Empordà, república», «El complot, com en totes les grans empreses», «El viatge de propaganda», «Els noms de les coses i el nom d'una dona», «Galanteria», «La moda femenina a l'Empordà», «La trencadissa», «La guerra», «La fira i la mitologia», i «El casament. Els grecs abasseguen tots els negocis, fins el d'encunyar moneda».

El mateix Brunet dona les claus interpretatives d'aquesta narració en el primer capítol de *L'Empordà i els empordanesos*, on fa avinent que l'obra és un divertiment de to menor, «una facècia», escrita amb un doble propòsit: «fer un anunci de l'Empordà» i «combatre una idea llibresca», que es pot resumir en la frívola equació «Catalunya és Grècia». La primera comesa es resol per via de la descripció idealitzada del paisatge empordanès i la segona, per la crítica —mai acerba, sinó amable, bonhomiosa i també un xic sorneguera— d'aquell supòsit fal·laç i sobretot de les manifestacions artístiques estantisses i mancades d'autenticitat que en derivaven. Pel que fa a això darrer, destaquem un passatge hilarant, però carregat de malícia en què Brunet descriu les danses hel·lenitzants executades davant l'arc de Berà per una ballarina de qui no es diu el nom, però que molt probablement era Àurea de Sarrà. El que l'autor retreu en aquesta descripció coincideix amb la diatriba que, pocs anys abans i arran de la mateixa anècdota, Salvador Dalí, Lluís Muntanyà i Sebastià Gasch havien adreçat als intel·lectuals catalans acusant-los de «confondre la Grècia antiga amb les ballarines pseudo-clàssiques» (DALÍ 1928). En tots dos casos l'escomesa no va dirigida contra el classicisme, sinó contra una interpretació abusiva d'aquest concepte.

A l'obra, el component crític s'aborda amb un to decididament satíric que troba l'expressió més genuïna en el maneig ben administrat de la ironia i la paròdia sense caure mai en el sarcasme. Per començar, és irònic el títol de l'obra, ja que l'adjectiu *meravellós* aplicat al desembarcament dels grecs que narra Brunet hi és emprat per antífrasi. I la paròdia entra en joc en diversos episodis de l'obra, com ara en el del capítol «La guerra», que tracta de l'aplec dels indigetes per a lluitar contra els forasters acusats d'endur-se les noies del país i que evoca el rapte

d'Helena. L'eficàcia narrativa d'aquest recurs rau en la desproporció entre el prestigi dels referents literaris evocats i els grecs volgudament devaluats de Brunet. Com és natural, aquest contrast accentua la càrrega antiheroica del relat i fa esclafir de rialles el lector.

Per bé que el fons de l'obra combati certes posicions ideològiques i estètiques del Noucentisme, la seva forma s'incardina en aquest moviment, com ho palesen el protagonisme que hi té el paisatge, el desplegament d'una imatgeria que recorda les marines de Joaquim Sunyer, on no manquen naus de veles blanques, dofins ni el mar omnipresent, amb totes les gammes de blau, o, fins i tot, el retrat de la jove protagonista, Tamariu, que ve a afegir-se als nombrosos models femenins que l'art noucentista va produir.

Si en la narració de l'arribada dels grecs Brunet passa comptes amb l'herència grega de l'Empordà, tinguda per una pura virtualitat, a *L'Empordà i els empordanesos* ofereix com a contrapunt un inventari personalíssim del que ell considera que són les essències d'aquella contrada i que, com veurem, estan vinculades estretament amb la terra i la gent que l'habita.

El breu assaig, que fou concebut per acompanyar i complementar la narració de l'arribada dels grecs, va ser escrit originalment en català, però es publicà primer en castellà l'any 1943, juntament amb la narració esmentada, i no fou fins l'any 1956 que la versió catalana veié la llum.

L'obra consta de vuit capítols sense títol, i cadascun d'ells toca un aspecte de la terra empordanesa, d'una manera similar a com ho havia fet pocs anys abans Pere Coromines a *Les gràcies de l'Empordà*. El primer capítol consisteix en l'explicació de la crítica continguda en *El meravellós desembarcament dels grecs a Empúries*. Dedicava els capítols subsegüents a glossar el paisatge empordanès, la tramuntana, la Santa Creu de Vilabertran i la imatge de la Mare de Déu de Castelló d'Empúries, de les quals Brunet era devot, i el caràcter de la gent empordanesa. Clou l'obra un compendi d'història de l'Empordà.

Del tenor d'aquest assaig es dedueix la voluntat de reivindicar un Empordà tangible, «sense necessitat d'inventar llegendes ni d'exhibir títols nobiliaris», segons diu l'autor. Basta d'atenir-se als seus atractius, que són perceptibles a ull nu. I en aquest afany de ponderar els elements autòctons destaca particularment l'homenatge tributat per Brunet en totes dues obres al parlar de la terra, que es materialitza en una profusió de mots i expressions empordaneses d'extracció popular, com ara *tocar el botet*, *recoquillar-se de riure*, *espinguet*, *rebequeria*, *rautar*, *embosta*, *franquet*, *carculla*, etc., atractiu no pas menor d'uns textos que sens dubte plauran al lector més exigent.

BIBLIOGRAFIA

- DALÍ (1928): Salvador Dalí, *Manifest groc*, Barcelona: Impremta fills de F. Sabater.
 MIRALLES (2008): Carles Miralles, «Empúries i els grecs», *L'Avenç* 325.

- MONTERO (2007): Francesc Montero Aulet, «Fugint dels tòpics. *El meravellós desembarc dels grecs a Empúries*», dins *Actes del congrés «El paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa*», Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, p. 693-704.
- (2011): *Manuel Brunet i Solà (1889-1956): El periodisme d'idees al servei de la "veritat personal"*. [En línia]. Girona: Universitat de Girona. Departament de Filologia i Comunicació, Institut de Llengua i Cultura Catalanes. <<http://hdl.handle.net/10803/51996>>

MOLLA, Guillem: *Ramon Esquerra. Geografia crítica d'un esperit comparatista*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014.

ANTONI MARTÍ MONTERDE

Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Romànica
 antonimartimonterde@ub.edu

La Literatura Comparada és un terreny que, malgrat la seva institucionalització acadèmica a partir de finals del segle XIX, que avui ja podem considerar plena, té encara múltiples dimensions per desplegar, per explicar, per comprendre. Ni tot el que es presenta com a Literatura Comparada, en el fons, ho és, ni tampoc en queden al marge molts estudis literaris que, sense presentar-se com a tals, sens dubte hi participen plenament, de vegades de manera fins i tot inconscient de pertànyer a aquesta tradició crítica. Això passa, especialment, en contextos on les coordenades acadèmiques d'aquesta perspectiva no han estat suficientment desenvolupades, tant temporalment com estructural, com és el nostre. D'altra banda, el debat sobre els anomenats comparatistes sense comparatisme, fins i tot en el context francès en què va donar-se la seva transformació definitiva en disciplina universitària, resulta tan recurrent com necessari. Per això, el primer que cal remarcar en ressenyar el llibre que ens ocupa, *Ramon Esquerra. Geografia crítica d'un esperit comparatista*, de Guillem Molla, és el seu títol, que en vincular la noció de geografia a la crítica ja insinua un dels encerts del llibre: qüestionar la internacionalitat dels estudis literaris amb el senzill però agosarat gest d'assenyalar algú com Ramon Esquerra que sí que en va fer, com una aposta individual molt ben acompanyada per d'altres contemporanis seus, però essencialment en solitari, pel que fa, precisament, a la consciència comparatista.

La trajectòria d'Esquerra és descrita molt encertadament en aquest llibre, abans i després d'inscriure's acadèmicament en les coordenades del comparatisme. És presentat com algú que, tot combinant la docència, la crítica literària, la traducció, l'assaig i el periodisme, aconsegueix dotar les seves pàgines d'un perfil clarament catalanista, europeista i comparatista, i que mostra aquests trets com a absolutament indestruïbles, al costat d'una intel·ligència de lectura que, entre d'altres, Joan Fuster ja va assenyalar fa molt de temps.

Malauradament, la vida de Ramon Esquerra va ser massa breu. La seva mort a la batalla de l'Ebre en 1938 interromp un camí alternatiu al que Eugeni d'Ors, el mateix any, formulava en pronunciar el seu discurs de recepció en la Real Academia Española: «Humanidades y Literatura Comparada». A partir d'aquest doble esdeveniment, amb dos protagonistes tan diferents, podria escriure's ja una part força important de la història del comparatisme a Catalunya —i caldria recordar, com fa Molla en el seu llibre, que Esquerra va ser un dels primers a reivindicar la lectura d'Ors com a aportació insubstituïble a les lletres catalanes: una cosa no treu l'altra. Ara bé: a banda del que no va poder arribar a fer, un dels mèrits indiscutibles d'aquest llibre és posar en relleu el que sí que va fer, que no és pas poc, mostrar-ho, posar-ho en valor i, sobretot, en coneixement del nostre camp acadèmic i dels lectors.

Això significa, al costat d'altres fets, una veritable recuperació de la figura d'Esquerra, en totes les seves dimensions, que cal saludar amb entusiasme. Després de molts anys en què, si hom volia acostar-se a la seva figura, necessàriament havia de fer-ho a les biblioteques, ara tenim la possibilitat de lectura de *Lectures europees* (1936) i «Shakespeare a Catalunya» (1935) —que fa poc s'han vist reeditats a cura de Teresa Iribarren—. Això ja ha estat una molt bona notícia, complementada amb el fet que la revista *El Funàmbul* l'hi hagi dedicat algunes pàgines en un monogràfic sobre *Weltliteratur*. *Lectures Europees* i «Shakespeare a Catalunya» —al costat de «Stendhal en España», publicat en la *Revue de Littérature Comparée* en 1936— són els textos fonamentals de l'autor, que Molla comenta amb profunditat, sense oblidar uns materials docents de gran intel·ligència no només pedagògica que va publicar, com són els tres volums de *Iniciación a la literatura*. Però aquestes relectures són combinades amb el comentari de nombrosos articles en revistes erudites, filològiques i, finalment, també comparatistes, i el material de l'arxiu personal d'Esquerra, que inclou un epistolari gens menyspreable, al qual Molla ens dóna accés amb sensibilitat i intel·ligència, destil·lant aquests materials de manera que il·lumini allò publicat.

Els treballs principals són comentats amb el rerefons d'un autèntic devessall de textos publicats per Esquerra a la premsa, com a crític literari amb textures clarament comparatistes, i amb una gran preocupació per la introducció d'autors estrangers com a peça clau en la construcció d'un públic, que també es proposa per la crítica literària i l'assaig. Així, veiem com en Esquerra les ressenyes són combinades amb articles d'opinió intel·lectual i crítica cultural en què predominen la reflexió sobre la cultura de masses, la funció de la novel·la policíaca i el cinema, i el gran debat d'aquells anys: la Decadència d'Occident i les possibles alternatives dins una Europa desconcertada —per la qual, Esquerra, proposarà, com tants altres autors, un retorn a les bases cristianes de la seva antiga unitat. Amb tot aquest ventall de textos, i amb el recordatori permanent de la immensa tasca de traductor duta a terme per Esquerra, Molla contextualitza profusament tots els seus escrits integrant-los en una fascinant biografia intel·lectual, de la qual emergeix una figura potentíssima, complexa, densa: un Ramon Esquerra que va

fer molt, moltíssim, en el poc temps que va viure. Fins el punt que és d'esperar que Molla emprengui, tan aviat com sigui possible, l'edició de tots els articles citats, molts dels quals força desconeguts o de difícil accés a les hemeroteques.

Com assenyalava l'autor, «l'uropeisme d'Esquerra és present no només quan abraça el vessant més universalista del comparatisme acadèmic, sinó també en els seus inicis com a periodista. Per això ens agrada parlar d'un europeisme *sincer*. Sincer, també, perquè tenia en compte l'autèntica diversitat cultural d'un continent simplificat en Estats.» Aquesta caracterització dona la mesura del camí que pren l'autor: situar Esquerra dins el context cultural català dels anys vint i trenta, i alhora resseguir com s'inscriu en la Literatura Comparada com a disciplina acadèmica. Com hem dit, Esquerra va arribar a publicar un dels seus principals treballs a la *Revue de littérature comparée*, i també al *Bulletin Hispanique* i altres revistes erudites, i aquest fet és clau per entendre la seva figura, i la necessitat de la revisió que en proposa Molla. En aquest sentit, la trajectòria d'Esquerra esdevé molt complexa, perquè en l'eix d'aquest universalisme, l'adopció del model comparatista dominant aleshores, el propugnat per la Sorbonne de Fernand Baldensperger, el fa perdre en versatilitat alhora que li permet somiar una estabilització i un establiment acadèmics.

La sinceritat a què al·ludeix Molla remet a la bona fe de l'assagista Montaigne: són assaigs comparatistes, el que Esquerra fa durant els primers anys de la seva vida, precisament perquè constitueixen una crítica literària amb textures europees irrenunciables, sobretot des del punt de vista de la construcció d'un públic lector, la qual cosa esdevé un gest de gran responsabilitat tant en el pla docent, com en el crític, com en el de traductor —*intraductor*— de literatura anglosaxona i francesa contemporània. I són també assaigs comparatistes pel tipus d'argumentació assagística, de notes de lectura posades en moviment davant del públic, que creixen fins crear, asistemàticament, una llibertat crítica molt i molt remarcable. En aquest punt, el que Molla anomena el «montaignisme d'Esquerra», a banda de ser una de les reivindicacions de l'autor estudiat, en forma gairebé el programa crític i de connexió amb el públic lector. Per això «De l'educació dels infants», especialment pel que fa al tracte amb els llibres, és el text de l'assagista de Bordeus que, pel que s'infereix del comentari de Molla, el va captivar més intensament. Però, a més a més, aquesta dedicació a Montaigne li permet endinsar-se en les pràctiques comparatístiques, que anirà assumint com a pròpies a mitjans dels anys trenta, especialment amb l'estudi sobre la fortuna d'Stendhal i de Shakespeare. Són els seus treballs comparatistes més reeixits, la qual cosa l'aboca a una contradicció insuperable: la seva eficàcia acadèmica li fa perdre versatilitat assagística, acaba assumint la disciplina comparatista com a tal disciplina, i deixa de banda el tipus d'aproximació que, al llarg de la dècada anterior, havia anat desenvolupant a les pàgines de la premsa, i que, parcialment, són recollides a *Lectures européennes*. Guillem Molla, mobilitzant tant la documentació del mateix Ramon Esquerra com també la història de la Literatura Comparada d'aquells anys, aconsegueix perfilar aquest trajecte, sense deixar de mostrar en cadascuna de les seves fases tant les

conseqüències sobre el propi projecte crític i sobre el camp literari català, i mostrant, en relació amb cadascun dels treballs d'Esquerra analitzat, el seu valor, la seva innegable funció en la història de la crítica literària a Catalunya, i l'aportació insubstituïble a la història del comparatisme a casa nostra.

Ara bé: Esquerra, sense prescindir del seu desig d'establir-se acadèmicament, no va deixar en cap moment d'intervenir des de les pàgines dels diaris en els principals debats intel·lectuals del moment. En això s'assembla molt més a un romanista-comparatista alemany, com Ernst Robert Curtius, que als comparatistes francesos que li serveixen de guia, a excepció de Paul Hazard, a qui no per casualitat va dedicar tot un estudi, referit a la idea de crisi de la consciència europea. El model de Hazard, més obert a la història cultural que el de Baldensperger, malauradament no va resultar predominant; però l'interès que suscita en Esquerra parla d'aquest neguit intel·lectual com a comparatista.

En l'apartat de possibles crítiques negatives, només cal assenyalar que no hi hagi una bibliografia final dels treballs de Ramon Esquerra; sí una, de molt completa, sobre ell. Però —encara que no sigui completa— caldria haver-la afegit. L'autor remet a la seva tesi doctoral per disposar d'aquesta bibliografia, però no deuria faltar en la cloenda d'un llibre com aquest.

La figura de Ramon Esquerra —com bé es pot desprendre de la lectura del llibre de Guillem Molla que tenim entre mans, i com assenyala molt lúcidament el prologuista, Xavier Pla— serviria perfectament per il·lustrar la complexitat, densitat i absolut interès que pot oferir, si algun dia entre tots som capaços de posar-la en marxa, la història intel·lectual de la crítica literària catalana. Guillem Molla hi ha fet, sobre la figura d'Esquerra, una aportació clau.

LLUCH, Carles: *Novel·la catalana i novel·la catòlica. Sales, Benguerel, Bonet*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014; «Textos i Estudis de Cultura Catalana» 195.

SÍLVIA COLL VINENT

Universitat Ramon Llull, Facultat de Filosofia
 scollvinent@filosofia.url.edu

Aquest llibre ofereix un estudi solvent sobre la novel·la catòlica a Catalunya. És el resultat polític de la tesi doctoral, dirigida per Jordi Castellanos, que l'autor va llegir a la primavera del 2009 a la Universitat Autònoma de Barcelona, que culmina una trajectòria d'investigació que ja va donar un primer fruit l'any 2000 amb *La novel·la catòlica a Catalunya. Precedents teòrics (1925-1936)*, assaig guanyador del Premi Joan Maragall de 1998. És doncs un llibre molt esperat, per la gestació llarga i pacient i pel pes de la contribució a la història de la novel·la catalana, en la qual la novel·la catòlica representa un corrent d'una importància

inqüestionable en el panorama de postguerra, tal com afirmen Jordi Castellanos i Maria Campillo en la secció que li dediquen en l'onzè volum de la *Història de la Literatura Catalana* (Barcelona: Ariel, 1988, p. 71).

En el primer capítol, Lluch perfila el concepte de novel·la catòlica (p. 11-46), a partir d'un repàs generós dels estudis sobre el corrent novel·lístic europeu (de Gonzague Truc, R.-M. Alberès, Michel Raimond, Pierre-Henri Simon) que va tenir a França un desenvolupament notable, i a Anglaterra, un cultivador d'èxit, com va ser Graham Greene. Lluch explica amb claredat com la categoria de novel·la catòlica s'acaba imposant sobre d'altres etiquetes («novel·la dostoievskiana», «novel·la cristiana», «novel·la tràgica cristiana») fins a consolidar-se des dels anys seixanta, fins al punt que la tradició crítica l'ha acabat adoptant com a etiqueta útil per designar el corrent novel·lístic que es manifesta entre els anys trenta i cinquanta i representat sobretot per Bernanos, Mauriac i Greene, que significa «una renovació de les maneres tradicionals de concebre la presència del catolicisme en la narrativa» (p. 21). La novel·la catòlica hi és tractada com a fenomen d'entreguerres que té els seus orígens en la crisi del naturalisme, en el clima antipositivista, en la preocupació religiosa davant la desfeta moral i la crisi de civilització i de valors, en la força que hi pren el *renouveau catholique*, però sobretot en l'abassagadora influència de Dostoievski.

Una de les aportacions més interessants del volum és l'anàlisi de la confluència entre l'espai de la novel·la catòlica i el de la novel·la de la condició humana. Caracteritzant la primera per l'especificitat d'una perspectiva religiosa, Lluch l'aproxima a l'existencialisme, i va detallant aquesta zona de confluència al llarg del repàs del corpus català. Una conclusió que es desprèn d'aquest capítol introductori imprescindible és que la novel·la catòlica, imbuïda d'una dimensió espiritual i d'un sentit tràgic propis del cristianisme, no es pot assimilar ni a la novel·la apològica, ni a la novel·la didàctica, ni a la novel·la de tesi, ni a la novel·la confessional. Des d'aquesta perspectiva de la novel·lística de la condició humana, Lluch inventaria els temes més característics de la novel·la catòlica: les paradoxes del cristianisme —l'ambivalència entre el bé i el mal, el mal i el pecat com a camí cap a la gràcia—, una clara predilecció pel tema del pecat (sovint identificat amb el sexe) i pel sentiment de culpa (de filiació dostoievskiana), passant per l'adulteri, el fariseisme, la tendència al crim, la gràcia i la salvació, la salvació pel camí del sacrifici —el sofriment vicari o la substitució mística—, el camí cap a la conversió, el miracle, i la figura del capellà, en la qual conflueixen alguns motius prototípics del gènere (de Bernanos, creador del «sacerdot literari» des d'una concepció problemàtica del cristianisme, fins a Greene i la novel·la més emblemàtica del seu cicle catòlic, *The Power and the Glory*, protagonitzada per un capellà bernanosità, conflictiu i ambigu). Amb aquesta orientació temàtica, la innovació tècnica hi té escassa importància: domina la narració lineal de caràcter psicològic, o bé el to de confessional propi de les formes testimonials (diararis, epistolaris, diaris íntims).

Aquesta serà la bastida que permetrà de fer una anàlisi exhaustiva del corpus català. Lluch resumeix els plantejaments crítics entorn de la novel·la catòlica, ja

treballats en l'estudi citat més amunt, en un breu segon capítol (p. 47-56), i presenta el corpus objecte d'estudi, situant-lo en el panorama editorial català dels anys cinquanta i seixanta, contrastat amb el castellà per mitjà del qual es difongueren les traduccions dels autors catòlics i obres crítiques de pes, com ara *Littérature du XXe siècle et christianisme*, del belga Charles Moeller (traduïda entre 1955 i 1960), present per exemple en la crítica de Joan Triadú (p. 49-50). Lluçh determina en els primers anys seixanta el moment de devallada de la voga de la novel·la catòlica, coincidint amb l'inici del Concili Vaticà II (p. 52). Resta clara, en tot cas, la voluntat d'implantar a Catalunya el corrent, i com aquesta voluntat donà un fruit literari a jutjar pel corpus de producció novel·lística, en particular en el període comprès entre el 1955 i el 1964 (vegeu la taula a les p. 53-54): «un corpus de novel·les i autors de prou gruix i entitat com perquè hom pugui parlar d'un corrent català de novel·la catòlica o, almenys, d'una influència prou determinant de la novel·la catòlica europea dins la literatura catalana» (p. 54). Aquest és un fenomen que no té equivalent en la resta de la península i que demostra, segons l'opinió de Joan Sales, que la cultura catalana vivia de cara a Europa (p. 79).

L'estudi ressegueix els elements temàtics i narratius que connecten aquest corpus amb la novel·la catòlica europea, amb l'objectiu de determinar la influència dels autors paradigmàtics sobre els novel·listes catalans (p. 55). S'inicia amb el nom més destacat del panorama de la novel·la catòlica a Catalunya: Joan Sales i la seva novel·la *Incerta glòria* de 1956 (p. 57-124). La preocupació metafísica travessa l'obra de Sales, lligada a l'experiència de la guerra i de l'exili. El concepte de literatura de Sales, explica Lluçh, sorgeix de l'experiència, i d'aquí la importància de la moral, el deure, el sacrifici, l'heroisme, i del cristianisme, viscut com una interrogació sobre el sentit de la vida humana. Sales se situa així en plena afinitat amb el mateix Dostoievski, de qui va traduir i fer publicar el 1961 *Els germans Karamàzov* («obra màxima de la novel·la cristiana universal», hi afirmava al pròleg) al seu Club Editor. Es demostra així que, també com a editor, Sales va treballar per a la difusió de la novel·la cristiana, amb una voluntat programàtica (p. 79). Segons Lluçh, *Incerta glòria* —la primera novel·la sobre la guerra civil espanyola publicada a Catalunya—, en la qual la guerra és «una experiència excepcional de màxima densitat humana», s'integra de ple en el corrent europeu, sempre des d'aquest prisma existencialista, al costat d'un Malraux (*L'Espoir*, 1937) o d'un Saint-Exupéry (*Pilote de guerre*, 1942) (p. 90), i tingué una repercussió gràcies a la traducció francesa del 1962. Pren sentit l'anàlisi temàtica de la novel·la, començant amb el tema de la glòria (l'instint d'eternitat i d'absolut, p. 101) i seguint amb el cristianisme paradoxal de Sales, qualificat d'«inquietant» (p. 112), presidit per aquesta visió dual de la condició humana (i per una atracció pel tema del mal), en què guanyen pes específic les resonàncies de Bernanos, Mauriac, Dostoievski i Greene, o fins i tot d'Albert Camus (p. 108). En la visió de Lluçh, el sentit de la guerra i del fracàs de la postguerra, vist en clau cristiana, conjuga la força del corrent de novel·la catòlica (amb el seu repertori de temes i motius simbòlics) amb la dimensió històrica dels esdeveniments.

En el cas de les novel·les de Xavier Benguerel (p. 125-195), inserides en el cànon del realisme psicològic, Lluch identifica com a models més pròxims Greene i Mauriac, sobretot aquest darrer, i arriba a la conclusió que Benguerel fou un Mauriac en to menor (p. 195). En el cicle novel·lístic de Blai Bonet, el tercer autor important objecte d'estudi (p. 197-256), s'identifiquen els temes característics de la novel·la catòlica, sobretot el mal i el pecat, sempre lligats a l'experiència traumàtica de la guerra i de la postguerra (especialment en *El mar i Judas i la primavera*). Les novel·les de Bonet mostren una clara afinitat temàtica amb el corrent, des de la mateixa «subversió dels codis religiosos tradicionals», en paraules de Margalida Pons, que Lluch identifica precisament com el tema central de la novel·la catòlica (p. 207), una «cristianització dels tòpics de l'existencialisme» (p. 243) —la nàusea, conseqüència del pecat, l'aïllament del pecador—, i una reflexió en clau cristiana de la condició humana, però s'allunyen dels referents més emblemàtics del corrent pel tractament simbòlic i poètic. El volum inclou un darrer apartat (p. 257-299) dedicat a altres autors (Josep A. Baixeras, Ramon Planes, Josep M. Espinàs i Ramon Folch i Camarasa), sense que s'hi detectin ni connexions amb la novel·la catòlica com a corrent d'investigació metafísica de la condició humana, ni influències clares de Bernanos, Mauriac o Greene.

És un mèrit incontestable d'aquest llibre haver aplicat la categoria de novel·la catòlica al corpus català, prescindint de prejudicis ideològics: l'estudi desfà l'equívoc que assimilava la novel·la catòlica amb el moralisme i l'edificació, i supera el perjudici que impedia incloure-hi alguns autors notables. Lluch aconsegueix emmarcar la producció novel·lística catalana en el context de la literatura europea d'entreguerres, i en delimita amb precisió els models. Amb fina erudició i elegància acadèmica, es demostra que la novel·la catòlica, inscrita en el corrent de la novel·la psicològica i influïda sobretot per França, ajudà a la recuperació del gènere als anys cinquanta a Catalunya. És de doldre la manca d'una bibliografia final «per raons d'espai» (p. 9), ja que hauria fet un gran servei als estudiosos de la novel·la catalana contemporània, i als lectors del volum en general.

BONET, Blai: *Poesia completa*, Barcelona: Edicions de 1984, 2014; «1984 Poesia»
12

JORDI FLORIT ROBUSTÉ
Universitat Pompeu Fabra
jordi.florit@upf.edu

Segons X. Lloveras als anys vuitanta hom sabia l'origen mallorquí de qualsevol poeta en sentir-lo imitar Blai Bonet; tota una paradoxa ja que poder identificar l'escarnit era excepcional. La seva desconexió no va disminuir gaire durant el següent decenni: incatalogable i descatalogat, les dificultats per a adquirir molts

dels seus llibres eren considerables. A més, la teòrica i immediata edició completa de la seva poesia —en realitat, perennement enquistada— retornava esforços tot esperant-ne l'avinentesa. I no obstant totes aquestes dificultats, l'interès persistia gràcies al proselitisme de Xavier Lloveras, Josep Albertí o Margalida Pons. Tanmateix, encetat el segle XXI, diversos fets anunciaven l'adveniment editorial. Per exemple, l'estrena cinematogràfica d'*El mar* (2000) d'Agustí Villaronga va revifar exitosament la lectura de la novel·la homònima. Així mateix, el col·lectiu mallorquí Pèl Capell reivindicà l'autor per tot el Principat amb revistes, recitals i homenatges. Totes aquestes mostres, però, s'afuaren simbòlicament a Nova York i en boca de Lou Reed amb la lectura *motu proprio* del poema «Al Brown» dins l'acte «Made in Catalunya» del 2007. Certificat internacionalment l'interès i la demanda, no és estrany que Edicions de 1984 prenguéssin la iniciativa i que, encarregant l'edició crítica als professors de la UIB Nicolau Dols i Gabriel S. T. Sampol, finalment s'hagi editat la tan esperada *Poesia completa* (2014) de Blai Bonet.

Poesia completa consta de 1.374 pàgines, que inclouen els dotze títols més dos reculls inèdits (*Sonets* i *Albons de Virgili*, *Albons de Biel March*) i una secció de «Poesies inèdites i esparses». Paratextualment i en primer lloc, cal destacar el pròleg de Margalida Pons amb una aproximació contextualitzadora que aposta tant pels nous paràmetres crítics com per les descripcions més tradicionals, amb una triple visió tan diacrònica com tematològica i receptiva. En segon lloc, amb una «Nota dels editors» en què s'expliciten els criteris presos, N. Dols i Gabriel S. T. Sampol realitzen un treball ecdòtic convincent i amb un aparat crític de lliçons al final del llibre que satisfarà els lectors professionals. Així, a més d'inèdits i solts, dins la secció dels esparsos també s'inclouen els poemes que, per les diferències entre les variants, es consideren versions autònomes. Qüestions filològiques a banda, editar un volum d'aquest tipus obliga a prendre decisions difícils —la no inclusió de pròlegs aliens, el gramatge de la paginació...—, les quals són certament tan poc salomòniques com inevitables.

Si trenem les mirades analítiques proposades per M. Pons en un únic fil introductori, s'ha de recordar com aviat el talent de B. Bonet, infant de la postguerra rural mallorquina l'adreça vocacionalment cap al seminari, que hagué d'abandonar en manifestar-se-li una tuberculosi que li determinaria la vida. Retornat al Santanyí oriünd i sota la tutela de Bernat Vidal i Tomàs, passant pel sanatori de Coubert, B. Bonet publica *Quatre poemes de Setmana Santa* (1951), una *plaque* que li val ser inclòs dins l'antologia *Els poetes insulars de postguerra* (1951) de M. Sanchís Guarnier. Immediatament, però, amb *Entre el corall i l'espiga* (1952) l'autor revoluciona la poesia religiosa i paisatgística pròpia de l'Escola Mallorquina, bo i introduint-hi una nova sensibilitat amb una metàfora més impressionista i sensual. A continuació, B. Bonet guanya el premi Óssa Menor amb *Cant espiritual* (1952), en el pròleg del qual S. Espriu el considera «[...] la veu més important que ens arriba de la lírica catalana després de la mort de Bartomeu Rosselló». En aquesta ocasió, tanmateix, la unió entre sacralitat i sensualitat es desborda cap a un erotisme místic que ratlla l'heretgia, amb una naturalització de la religió pro-

pera al panteisme maragallia. Aquesta deriva es corona amb *Comèdia* (1960), llibre publicat al Principat però escrit a l'illa i que clou aquesta primera etapa formativa que l'autor va agrupar antològicament sota el cicle d'*El Color* (1985). En aquest darrer llibre, B. Bonet postula una reflexió *sepharadista* sobre la relació política entre Catalunya i Espanya paral·lela a la del ser humà, tant individualment com col·lectiva. Mitjançant una primerenca mescla de registres, intercalant-hi datacions i trets epistolars amb temàtiques tant de tipus vitalista com redemptores, Blai Bonet obre una via estètica que els col·legues illencs consideren errònia, incapaços d'albirar el futur que anticipava.

El maig del 1955, sota la protecció de C. Riba i gràcies al finançament d'alguns prohoms de la burgesia barcelonina, Blai Bonet es trasllada al sanatori de Riells del Montseny i, un cop restablert, a Barcelona. Durant el que X. Lloveras ha anomenat el seu «moment d'or», conèixer Tuset *Street* i el Somorrostro, descobrir les novetats artístiques de l'escola informalista i *Dau al set*, els films de Pasolini i la *nouveau roman* de Robbe-Grillet, experimentar una sexualitat i una fe que es revoltien contra el poder dominant li congriren un univers creatiu indubtablement idiosincràtic. I si bé durant els propers anys barcelonins el gruix de la seva obra serà més narrativa que poètica, tot aquest món líric cristal·litza en *L'evangeli segons un de tants* (1967). Amb un accent urbà pròxim al realisme social del moment però amb un debat profund al voltant de l'Home com a figura de plaer, justícia i redempció, Blai Bonet planteja una actitud irreverent i arrauxada amb què relata uns episodis d'apostòlica al·legoria dins una metròpoli no exempta de pecat així com d'amor i salvació. Aquest cop B. Bonet *narrativitza* el poema en detriment de l'estructura mètrica amb recursos com el *collage* textual, mesclant registres diversos, noms propis i marques comercials, autocites i datacions temporals, a fi de trencar els horitzons d'expectativa en un metonímic trencament del sistema lingüístic. Ara bé, totes aquestes novetats sempre pivoten al voltant d'un nucli temàtic tan recurrent com evolutiu —el Sagrat, l'Humanisme i la *Queeritat* d'en Blai—, raó per la qual M. Pons ha considerat la poètica de l'autor com una «repetició expansiva» que assumeix una creixença gairebé orgànica.

Coincidint amb la mort de C. Riba, Blai Bonet torna a Santanyí en una mena d'exili amidat durant el qual escriu els seus llibres més experimentals, un tercer període que J. Albertí ha designat com la seva «època fosca». A més de cloure el seu cicle novel·líctic i encetar el dietarístic, en el pla poètic *Els fets* (1974) representa una mena de llibre frontissa. Des del mateix pròleg epistolar, la confiança en l'home es relega a una vessant més concreta i no general, sempre amatent a un humanisme entre existencialista i teològic. Havent perfeccionat la juguesca entre la funció expressiva i apel·lativa, l'autor satura el text de referents aparentment contradictoris i de manera el·líptica. Aquesta línia tindrà especial continuïtat amb un títol com *¿Has vist, algun cop, Jordi Bonet, Ca N'Amat a l'ombra?* (1976). Concebut arran d'un triple mural esculpit per J. Bonet per al Gran Teatre del Quebec, el poeta juxtaposa múltiples veus narratives tant reals com fictícies a una llengua que imita enquadraments fílmics i combina dialectalismes, onomatopeies,

cançons castellanès i aforismes metafísics. A partir d'aquestes coordenades, el següent llibre *Cant de l'arc* (1979) manté la tònica experimental tot i que presenta un sincretisme transcendentalista provinent tant de teòlegs com Martin Buber o Rudolf Bultmann com de l'enaltiment d'Einstein, «el poeta alt d'aquesta època», enfront la decebedora cultura oficial del període.

Malgrat tots aquests treballs previs, encara que la seva publicació sigui separada, cal considerar que *El poder i la verdor* (1981) i *Teatre del gran verd* (1983) són un díptic incardinat pel particular *trobar clus* de l'autor amb el qual fa el seu particular cim textualista. Aquest cop l'exacerbació intergeneràtica és gairebé absoluta, ja sigui en un únic poema de puntuació avantguardista o en uns cants d'influència poundiana, a voltes descurada i excessiva però amb exemples com les juxtaposicions entre versos d'A. Daniel i discursos d'A. Himmler. En ambdós casos, l'antagonisme s'estableix entre la verdor i la joventut com a potències actives i sublimadores enfront de la mort arrapada als pulmons i de les múltiples manifestacions del poder. Arribat a aquest punt, *El jove* (1987) resulta ser paradoxalment la continuació lògica dels llibres anteriors. Retornant a certes formalitzacions més comunes però aprofundint en la seva particular visió humanista, la represa d'un to més líric o d'un paisatgisme ara afectat pel turisme li permet retornar a un espai iniciàtic i recapitulador però de condensada bellesa. En aquest sentit, *Nova York* (1991) suposa una mena de continuïtat a partir d'un referent urbà de ressò lorquià, però esdevé malauradament una mena de cant del cigne. Mort l'any 1997, el volum *Sonets* (2000) s'editarà inacabat i a títol pòstum com una mostra més de l'adaptabilitat a l'única autoritat que l'autor va acceptar en vida: la pròpia.

Ubèrrim, heterodox i desmesurat, conscient de la seva potent imatgeria al·lucinatòria i de les seves capacitats lingüístiques, B. Bonet planteja una mixtura postmoderna que afecta tots els registres, gèneres, referents i codis i les uneix en una única escriptura. Tota aquesta combinatòria, però, sempre apunta a unes idees recurrents magníficament representades per la verdor i per la figura del jove. En aquest cas, molt sovint sota el nom propi d'un jovencell en un imprevisible intercanvi entre autor i personatge, aquest *Ecce puber* esdevé una icona ganimèdica que voga per ser un home fill de l'Home, un subjecte alhora ètic per social i estètic per teològic, dins un paganisme sensual que combrega amb el diví a través de l'erotisme i la transgressió de la carn. Rere una aparent disbauxa, apareix una filosofia tant vital com poètica portada fins a les darreres conseqüències i que, a partir d'ara, qualsevol lector podrà posar a prova. De fet, paral·lelament a *Poesia completa*, El Gall Editor ha reeditat els dietaris de l'autor, una coincidència que permet de llegir-lo amb la profunditat i l'extensió que sens dubte exigeix. A partir d'ara, si més no, acadèmics i lletraferits podran fer la seva feina i ja no caldrà ser mallorquí abans de dir que un poeta imita Blai Bonet —i abans de dir poeta a un poeta...

MARTÍ I CASTELL, Joan (2014): *Aportacions a l'estudi de la filologia i la lingüística catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; «Textos i estudis de cultura catalana» 191

DANIEL CASALS I MARTORELL

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
daniel.casals@uab.cat

Els treballs científics en què s'analitza un mateix objecte d'estudi des de diferents perspectives només són possibles si l'investigador que se'ls proposa té una formació integral que permet relacionar coneixements i metodologies de les disciplines afectades. De vegades, aquesta possibilitat esdevé una exigència, com passa en el cas de la història de la llengua, en la qual és necessària la inclusió d'aspectes interns i externs, però també és ben recomanable conèixer qüestions sociolingüístiques, geolingüístiques, politicolingüístiques i culturals que hi estan connectades. Els resultats que s'obtenen en aquest tipus de recerques basteixen un coneixement que es relaciona amb el seu context i que ajuda a entendre'l més bé. Aquest és un dels valors de la novetat bibliogràfica *Aportacions a l'estudi de la filologia i la lingüística catalanes* (2014), obra del doctor Joan Martí i Castell.

Com es desprèn dels estudis que conté aquest volum i també de la trajectòria del seu autor, el professor Joan Martí i Castell és un especialista eminent en els camps de la història de la llengua catalana, la gramàtica històrica, la lexicografia, la dialectologia, la sociolingüística i la lingüística aplicada. Ho demostra un gavaldal d'articles, de capítols i de monografies, entre les quals comptem *El català medieval. La llengua de Ramon Llull* (1981), *Gramàtica històrica. Problemes i mètodes* (1991), *L'ús social de la llengua catalana* (1992), *Els orígens de la llengua catalana* (2001) i *Estudi lingüístic dels Usatges de Barcelona* (2002), entre d'altres. S'hi pot afegir també el *Diccionari de locucions i frases fetes* (1984), juntament amb Joana Raspall. Joan Martí i Castell és, actualment, catedràtic emèrit de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, de la qual va ser primer rector (1992-1998), i també ha estat professor a les universitats de La Sapienza de Roma i de Barcelona, per les quals es va doctorar. Des de 1992, és membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), l'acadèmia de la llengua catalana. En aquesta institució va presidir la Secció Filològica entre els anys 2002 i 2010, i des de 2015 hi presideix la Comissió de Lexicografia.

L'obra *Aportacions a l'estudi de la filologia i la lingüística catalanes* està publicada al número 191 de la col·lecció «Textos i estudis de cultura catalana», de l'editorial Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Inclou una presentació signada per Josep Poble i Tous, president de la Diputació de Tarragona; un pròleg del mateix professor Joan Martí i Castell, i onze articles seus escrits entre els anys 1985 i 2009 sobre qüestions que s'aixopluguen en les disciplines que ha conreat durant la seva dilatada i fructífera trajectòria acadèmica. L'aplec ressenyat té l'objectiu de facilitar la feina als investigadors que vulguin consultar-ne les dife-

rents parts. Segons l'autor, en la tria dels treballs ha tingut en compte «una cronologia que permeti una perspectiva de contrast quant als arguments i el mètode entre els més antics i els més actuals» (p. 8).

El primer estudi, «De “Les excel·lències de la llengua catalana”» (p. 11-38), conté una anàlisi minuciosa de l'obra esmentada d'Antoni Comas, publicada per Rafael Dalmau Editor l'any 1967 al número 1 de la col·lecció «Episodis de la Història». Amb el contingut d'aquest llibre (que repassa les mostres de fidelitat a la llengua catalana en èpoques d'opressió), el doctor Martí i Castell demostra que el volum de Comas és un recull de documentació valuosíssima per a la història externa de la llengua catalana i alhora esdevé la caracterització d'una llengua, com el català, que es troba en una greu situació de minorització i d'amenaça. A mode d'exemple, en l'apartat de l'article dedicat a la «Crida a la fidelitat lingüística», s'exposa la posició crítica de Baldiri Reixach —en paraules de Martí— amb «els traïdors que han conreat el llatí o el castellà com a úniques llengües de cultura, sigui per a les obres originals, sigui per a la traducció d'estrangeres» (p. 18), al costat de la d'altres autors.

El segon treball es titula «Dialectologia social. Estudi de les localitats de Marçà, la Torre de Fontaubella, Margalef de Montsant i Alió» (p. 39-70) i suposa una incursió del professor Martí i Castell en la disciplina de la geolingüística. És un article contrastiu entre les dades recollides en aquestes localitats amb diferents mètodes i en dos moments: les primeres, relatives a una sola franja d'edat (de 60 anys endavant), es van aplegar, durant la primera meitat de la dècada dels seixanta del segle XX, per al projecte de l'Institut d'Estudis Catalans *Atles Lingüístic del Domini Català* (ALDC), del qual Martí va formar part. Les segones van ser reunides, al cap de vint anys, considerant, en aquella ocasió, dues franges d'edat més (de 40 a 45 i de 20 a 25 anys). Aquesta recerca comparativa conclou que els canvis detectats «tendeixen decididament a l'homogeneïtzació, a l'estandardització o a la “submissió” als parlars dels dialectes orientals, més ben considerats sociolingüísticament» (p. 67).

El tercer article, «Teià *versus* Taià i la disciplina lingüística» (p. 71-78), s'adscriu a la toponímia, una matèria oblidada, incomprensiblement, dels actuals plans d'estudi universitaris de filologia catalana. I l'esmentada absència no és menor, perquè aquesta branca ens permet conèixer, entre d'altres qüestions, l'origen etimològic d'un nom propi de lloc, i determinar la seva forma correcta així com el gentilici corresponent. I per mitjà dels topònims hem tingut accés a dades sobre la situació lingüística preromana (substrat) en els territoris catalanòfons, les relacions amb els pobles germànics i la influència àrab (superstrat). El professor Joan Martí també analitza les formes toponímiques documentades *Teià* i *Taià*, i s'inclina per la primera per raons de «disciplina» normativa, per bé que mostra que, «en rigor, sembla que té més raons la forma amb *a*» (p. 77).

El quart article, «Producció escrita i producció oral» (p. 79-92), entra en la disciplina filològica, i s'ocupa específicament de la relació entre les modalitats oral i escrita com a element fonamental en la història d'una llengua. Explica i

exemplifica abastament que els textos escrits són font de coneixement de la llengua oral, si bé més modernament ja se n'han conservat mostres gràcies a l'evolució tecnològica. Quan recorrem a l'escrit per conèixer l'oral el que fem és, en paraules de Martí i Castell, «valer-nos només d'un nivell que no és el reflex directe de la realitat més viva de la llengua» (p. 79). Aquest article també repassa l'aparició del català en els textos escrits i ens ensenya, amb casos concrets, a interpretar els fenòmens de canvi lingüístic que s'hi detecten, produïts força temps abans en el nivell oral.

El cinquè treball del volum que ressenyem està dedicat a «Ramon Llull, creador de la llengua literària» (p. 93-109) i s'emmarca en una línia de recerca que ha donat com a fruits altres publicacions científiques del doctor Joan Martí. Inclou informacions sobre els precedents i l'època en què Llull va confegir la seva obra, el període de formació de la llengua catalana, la figura de creador de la prosa literària catalana, l'interès per la seva obra lingüísticoliterària, la superació de la diglòssia llatí/català i les raons d'aquest autor per a la tria del català, amb l'objectiu d'«aconseguir més fàcilment els seus propòsits proselitistes entre la gent del poble» (p. 104). En essència, és un estudi dels trets que caracteritzen el model lingüístic de què se servia Llull per compondre les seves obres: solidesa i modernitat, unitat i dialectalismes, elements populars i cultismes, precisió i creació de nous mots.

El sisè article, «Significació lingüística dels *Usatges de Barcelona*» (p. 110-136), és una investigació minuciosa de la fonètica i grafia, la morfologia nominal i verbal, la sintaxi i el lèxic del manuscrit esmentat al títol, datat la segona meitat del segle XIII i conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Aquest document, afirma Martí, «reproduceix una traducció feta molt abans: dins de la primera meitat del XIII» (p. 117-118). En allò que afecta el lèxic, aquest treball repassa els diferents tipus de mots apareguts als *Usatges de Barcelona*, formes prèvies a les primeres documentacions, termes de l'àmbit feudal, paraules d'origen germànic o àrab, mots savis, locucions i frases fetes, i també hàpaxs (o formes atestades una sola vegada). A mode d'exemple, dins d'aquest grup de mots, Martí hi aporta, entre d'altres, l'adverbi *alondre* ('d'altre lloc') i l'infinitiu *coventar* ('convenir, prometre per conveni').

El setè estudi, «Connotacions i derivacions sociolingüístiques dels conceptes “llengua” i “dialecte”» (p. 137-151), és una aproximació teòrica a aquests dos tipus de varietats lingüístiques amb criteris per diferenciar-les. A més, planteja la relació entre *llengua* i *nació*, i els límits dels dialectes. Aborda, així mateix, una preocupació central en els pronunciaments de Martí i Castell: la unitat de la llengua catalana, el qüestionament de la qual, segons aquest autor, és «conseqüència d'uns processos tendents a condicionar la consciència nacional» (p. 149) i suposa una «estratègia» que té l'objectiu de «separar d'una comunitat que és gran i poderosa, i, consegüentment, temible per a la consolidació de l'Estat unitari i centralista, grups que hi han pertangut i hi pertanyen des de llur existència». Segons Martí, l'esmentada estratègia consisteix a recórrer «a la llengua com a element de força indiscutible en la definició de la identitat nacional» i a oferir «a les comuni-

tats que lingüísticament es consideren dialectals respecte del català l'alternativa basada en l'engany d'ésser autòctones amb llengua pròpia i distinta de la catalana» (p. 150).

El vuitè capítol està dedicat a portar a terme una «Aproximació a Pompeu Fabra» (p. 152-165). S'hi repassen els vessants d'enginyer, gramàtic, polític i símbol aglutinador; la seva obra, els trets que li donen relleu (el català com a llengua nacional i la diferenciació de la resta de llengües romàniques, en especial de l'espanyol), la seva relació amb l'Institut d'Estudis Catalans i la necessària observança de la normativa. En aquest sentit, el doctor Joan Martí i Castell, membre de la mateixa secció de l'IEC a què va pertànyer el Mestre, afirma que «Pompeu Fabra estava convençut que la no-acceptació de determinades solucions normatives en benefici d'altres que es pretenien [...] més raonables i justificades era un dels símptomes més evidents de la situació d'anormalitat en què havia viscut i vivia la llengua catalana» (p. 161). De fet, segons Martí, Pompeu Fabra titllava de «mals patriotes aquells escriptors que no volien assumir la preceptiva aprovada» (p. 161). En un apartat de l'article ressenyat, es fa una oportuna i vigent incursió en la relació entre la gramàtica i la política quan s'hi afirma que «l'obra i la figura de Pompeu Fabra són la demostració que un gramàtic ha d'ésser també polític, perquè la gramàtica de qualsevol llengua esdevé el conjunt de normes amb què s'han de poder identificar els parlants; és el codi per excel·lència de la intercomunicació dels qui comparteixen un país» (p. 155). I el fet és que, com reporta amb detall el professor Martí i Castell, Fabra va mostrar, amb escreix, aquesta implicació institucional, atès que va ocupar diferents càrrecs públics, uns de més tècnics i d'altres de més polítics, tant a l'interior com a l'exili. D'altra banda, entre els trets de la seva obra, destaca la comparació entre les solucions de les diferents llengües romàniques i la variació geogràfica. Però aquest article encara té un altre valor: dona a conèixer i analitza, a l'apartat 8è, un fons epistolar inèdit fins aleshores de Pompeu Fabra custodiat per l'Arxiu de l'IEC.

En la mateixa línia que el cinquè, el novè article és «Una aproximació a la llengua de Ramon Llull: l'ús de les oracions condicionals amb *si*» (p. 186-210). Representa una nova incursió en la sintaxi catalana considerant com a objecte d'estudi l'obra de l'home que és considerat el creador de la llengua literària catalana. El punt de partida d'aquesta important recerca el representa el pas d'una sintaxi oracional basada en la parataxi (o coordinació) a una de centrada en la hipotaxi (o subordinació), un fet que, en paraules de Martí, es deu a «la necessitat d'exterioritzar un pensament complex» (p. 189). I prenent com a base aquesta nova manera d'ordenar els constituents oracionals, aquest article analitza el tipus de subordinació adverbial indicat al títol. S'hi té en compte el mode verbal, la realitat o la irrealitat, el temps verbal, l'ordre de col·locació de la *pròtasi* (o clàusula subordinada) i de l'*apòdosi* (o oració principal), l'*apòdosi* introduïda per un quantitatiu, altres construccions especials, l'anacolut i també les construccions condicionals parahipotàctiques (és a dir, combinades amb nexes coordinants, com *que, ja i adonchs*).

El desè estudi és «Envers la planificació de l'estatus» (p. 211-243), que s'insereix en la línia de recerca de l'estandardització lingüística i, més concretament, en la distinció plantejada per Heinz Kloss entre el *corpus* i l'*estatus*. Centrant-se en aquesta segona i considerant les intervencions fetes en el marc del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, el doctor Martí i Castell defensa que aquella trobada científica «fou un congrés en què el vessant sociolingüístic [...] tingué un paper principal, amb un capteniment per part dels organitzadors i dels assistents que palesa una clarividència sorprenent, per avançada en el temps, que la necessitat de normativitzar el català no podria deslligar-se de la de normalitzar-lo» (p. 211-212). Martí analitza la relació entre els conceptes de *llengua* i *nació*, i de *llengua* i *pensament*; l'actuació del Govern espanyol envers la llengua catalana, la seva oficialitat, l'actitud dels parlants a l'hora d'usar-la, la posició contrària a la diglòssia, el català al sistema d'ensenyament, la relació entre llengua i poder, els drets lingüístics al món judicial i la noció de Països Catalans com a «unitat nacional i unitat lingüística», atès que «el congrés es plantejà com una convocatòria que afectava tots els territoris de llengua catalana, sense excloure'n cap. No fou, doncs, exclusivament principatí. El País Valencià, les Balears, l'Alguer, Andorra i la Catalunya del Nord hi tenien representants i hi foren considerats com a part d'una mateixa realitat, en la línia en què Enric Prat de la Riba hi exposà el concepte de *nació*, basat particularment en la comunitat de llengua» (p. 241).

Clou el volum ressenyat l'article «Normativització (I): l'Institut d'Estudis Catalans, unitat i variació, una qüestió ideològica i política» (p. 244-268), que s'emmarca en la línia del vuitè treball. Joan Martí aprofundeix en les raons que van guiar Pompeu Fabra a l'hora de codificar el català modern com una llengua de caràcter nacional. Per fer-ho, repassa els conceptes de *llengua* i *dialecte*, el prestigi de la variació lingüística en la societat, la segmentació administrativa del domini lingüístic i la incidència d'aquest fet en la variació geogràfica, la reivindicació de la variació diatòpica del català a les terres catalanòfones, la ideologia en la decisió de participació dels geolectes en la normativa, l'heterogeneïtat i l'homogeneïtat en el pas d'unes llengües a d'altres, la relació entre l'oralitat i l'escriptura, els pros i els contres de la variació diatòpica, els perills de les «normatives alternatives» i la necessària obediència a la preceptiva establerta com a mostra de «lleialtat nacional». Per Martí i Castell, és una qüestió d'ordre. Afirmar que «la disciplina quant a la normativa esdevé imprescindible, perquè té un paper essencial: fer que la llengua que hom parla sigui una i no una altra» (p. 261). Els dos darrers apartats d'aquest article se centren, d'una banda, en la tasca de codificació que van dur a terme l'IEC i Pompeu Fabra. I, de l'altra, en els criteris d'inclusió de trets de les diferents varietats geogràfiques del català en la normativa lingüística.

Cadascun d'aquests onze articles està culminat per una selecció de referències bibliogràfiques consultades que ofereixen al lector la possibilitat d'ampliar els seus coneixements sobre la filologia, la història de la llengua catalana, la gramàti-

ca històrica, la sociolingüística, la planificació i l'estandardització lingüístiques, la toponímia, la lexicografia, la lingüística aplicada i altres disciplines adjacents. Una altra de les virtuts d'aquest llibre és l'aplec d'investigacions científiques en un volum que és més accessible als estudiants i als estudiosos perquè n'evita la dispersió i la dificultat de trobar-los i de consultar-los. Pels motius exposats, per l'objecte d'estudi dels treballs i pel rigor amb què s'han dut a terme, *Aportacions a l'estudi de la filologia i la lingüística catalanes* ha d'esdevenir una referència bibliogràfica obligada per als investigadors d'aquestes disciplines i per a les assignatures universitàries de diacronia i d'aplicacions de la lingüística.

MAS I VIVES, Joan: *Estudis Teatral*s, Barcelona-Palma: Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Institut d'Estudis Balearics-Edicions UIB, 2013; «Biblioteca Miquel dels Sants Oliver» 45.

BIEL SANSANO

Goldsmiths College, University of London, Department of Theatre and Performance
biel@ua.es

Potser convé recordar que la manca d'estudis sobre les arts dramàtiques catalanes durant l'edat moderna i el primer segle de la contemporània (si més no, fins a Àngel Guimerà), ha estat una carència singular durant mantes dècades. I no és exagerat afirmar que avui dia, tot i reconèixer el que s'ha avançat en el coneixement d'aquest corrent estètic, o sobre aquell poeta dramàtic o peça teatral, sobre la recepció i els gustos teatrals, el cert és que les boires del desconeixement hi perseveren. Però tot seguit, cal afegir que en el context dels escassos avanços que s'han produït en la dramàtica d'aquests segles, Joan Mas i Vives ha signat algunes de les aportacions més rellevants, fetes de bones dosis de recerca i de reflexió madura. Una prova fefaent de tot això és el volum d'estudis que ara ens ocupa.

Com el seu títol ens indica, ens trobem a les mans un volum factici, en el qual l'autor ha aplegat un conjunt d'onze treballs elaborats, si fa no fa, al llarg de vora vint anys de recerca (1986-2004). Això no obstant, les onze aportacions no tenen un caràcter miscel·lani i genèric, sinó que, a partir dos punts de referència (teatre i Illes Balears, o més concretament Mallorca), s'articulen a partir de dos eixos: el primer, sobre la supervivència del teatre religiós durant el segle XVI i, més parcialment, alguns punts de la seua evolució al llarg dels dos segles següents; el segon, el teatre català profà al llarg del segle XIX, singularment en els escenaris mallorquins.

Tal com acabem d'apuntar, el primer bloc s'articula al voltant del teatre de temàtica religiosa, i aquí aquesta part de la dramàtica cincencentista té un eix central en el manuscrit Llabrés, també conegut com a manuscrit 1139 de la Biblioteca de Catalunya (on es conserva) o, denominat més genèricament com les «consuetes

mallorquines». Així, la primera part del llibre, que reuneix sis aportacions, té el seu particular pal de paller en els textos procedents d'aquest manuscrit, tan important per conèixer aquesta activitat escènica. La primera d'aquestes sis aportacions constitueix un estudi general d'aquestes manifestacions teatrals que, en conjunt, tenen l'origen en el teatre medieval, però que conviuen amb els escenaris professionals que anaven naixent, i que, malgrat que a partir d'un cert moment van sobreviure fortament condicionades per les disposicions del Concili de Trento (1545-1563), no eren del tot alienes als canvis estètics i de gustos. Joan Mas estudia els testimonis catalans manuscrits que ens n'han pervingut, uns seixanta, s'aproxima als cicles teatrals representats, a les tècniques de composició o als models teatrals seguits.

El segon i tercer dels apartats incideixen en l'anàlisi concreta d'alguns dels subgrups o temàtiques apuntades en el primer. Així, el segon se centra en l'elaboració d'una tipologia de les passions catalanes i dels subtemes que se'n deriven, acarant algunes de les passions més conegudes (*Passió de Cervera*) amb altres textos provinents del manuscrit Llabrés. Un interès singular té la tercera de les aportacions, atès que aborda un tema inèdit en els estudis catalans, com és l'anàlisi de les «moralitats» en el teatre català antic. Amb aquest objectiu l'autor ressegueix el fil dels personatges i dels temes al·legòrics i la seua intencionalitat moralitzant, especialment dels procedents del ja esmentat manuscrit Llabrés (*Consueta de la Nit de Nadal, Representació per la nit de Nadal, Consueta del Fill Pròdich, Consueta de la Tentació, Representació de la mort, Consueta del Juy*), per concloure que aquest gènere de les moralitat també es donà en les peces catalanes, però de forma molt escadussera (85). Si més no, a partir dels manuscrits conservats.

El capítol sisè s'ocupa de forma més genèrica dels mites balears en el teatre català, però al llarg de tota l'Edat Moderna. S'hi analitzen tant els casos relacionats amb la conquesta de Menorca i Mallorca, o amb els sants, beats i altres personatges singulars de les Illes, per acabar amb un apartat dedicat a la *Història de la invenció de Nostra Senyora de Toro*, vocació mariana pròpia de Menorca. Es tracta d'un treball centrat tant en l'anàlisi de les peces que relaciona aquí i allà, com en la unitat i continuïtat cultural i espiritual de les illes Balears i el seu marc de referència, la corona d'Aragó.

Ens hem botat els capítols 4 i 5, pel fet que, juntament amb l'onze, ja en la segona part del volum, constitueixen una altra de les aportacions investigadores de Joan Mas i Vives en la seua llarga trajectòria filològica: l'edició de textos inèdits o només coneguts parcialment. Així, en el capítol quart l'investigador estudia i edita el *Misteri dels set sagraments* (98-127), procedent del manuscrit Llabrés, i que Joan Mas no dubta a qualificar de «*fantasia teatral*»; en el cinquè (amb la col·laboració de Josep Obrador i Socies), edita la *Consueta dels Pastorells* del notari Ferragut (141-149), una altra mostra més del potent cicle de Nadal. Aquestes edicions enllacen, o tenen la seua continuïtat de treball, en l'edició d'un altre text, ara de caràcter profà, *Un consey medicinal* (305-325), una peça de teatre breu

que, segons Mas, hauria servit de model o d'inspiració a Bertomeu Ferrà, a l'hora d'escriure *Els calçons de mestre Lluc*.

És conegut que des que Joan Mas i Vives publicà *El teatre a Mallorca a l'època romàntica* (1986), resultat de la seva tesi de doctorat, el teatre i el Vuitcents en general esdevingueren una parcel·la d'atenció preferent per a l'investigador. Per això, l'edició d'*Un consey medicinal* va precedida de quatre estudis més que configuren conjuntament la segona part del llibre, centrada en el segle XIX, com ja hem apuntat adés. De manera semblant a l'inici del primer bloc del volum, aquest segon també s'inicia amb un estudi de caràcter general del teatre català del XIX, amb la qual ens proposa un esquema per a estudiar el teatre d'aquest segle. Val a dir que aquest esquema, en línies generals, continua sent vàlid tot i els estudis realitzats sobre la dramàtica catalana del segle esmentat. De fet, en el seu dia constituí una certa organització i classificació de les diferents estètiques, generacions, aportacions i assenyalament de camins per investigar, que esperonà els estudis teatrals sobre aquesta època.

Entre l'esquema i l'edició teatral, s'hi inclouen dos estudis més sobre el teatre català als escenaris públics mallorquins i els gustos sobre el consum de teatre popular a Mallorca, aquest darrer centrat en la segona meitat del segle. L'un i l'altre resulten ben interessants per conèixer la recepció del teatre «en català» als escenaris comercials de l'illa (des de Robrenyo o Renart fins a Soler i Guimerà, sense oblidar els valencians Bernat i Baldoví i Rafael M. Liern, entre altres); o per introduir-nos en el gust pel teatre breu en català al si de la societat mallorquina (i balear en general). No debades, Joan Mas hi aporta un repertori força interessant de les peces de teatre «català, mallorquí i bilingüe» (237-257), que es consumien a través de plecs solts i amb els quals, particulars i aficionats, xalaven llegint-los o representant-los en funcions particulars. Una relació de títols i de poetes dramàtics molt útil per acarar-la amb el consum que se'n feia als escenaris de Catalunya o del País Valencià, i extraure'n les conclusions que siguen del cas.

Sense negar les aportacions evidents d'aquests dos treballs, per a nosaltres té un interès particular el quart dels estudis, dedicat a la crítica teatral a Mallorca tot al llarg del Vuitcents. De tema també inèdit, hi apunten les línies generals per a estudis posteriors, tant pel que fa a la identificació de les capçaleres que acolliren crítica teatral, com les signatures que s'hi dedicaren, sense oblidar els interessos i les estètiques diversos que l'esperonaren en cada moment.

És evident que no ens trobem davant d'un llibre «nou», sinó davant de la compilació, que (a parer nostre) és molt encertada i necessària, d'onze investigacions realitzades en ocasions diverses, publicades en llocs no sempre de fàcil localització (malgrat els avanços tecnològics), i que en el seu dia van contribuir decididament a fer llum sobre dues èpoques i corrents teatrals molt diferents. Cal afegir que la major part dels treballs que s'apleguen en el llibre continuen sent de lectura obligada per a qualsevol investigador que s'acoste als períodes i temes estudiats. I això sense deixar de banda que, en conjunt, constitueixen models de recerca sobre temes que aparentment «no existien» o «no tenien cap interès».

Finalment, cal remarcar que Joan Mas i Vives ha tingut la voluntat de revisar els textos, epigrafiar-los interiorment en alguns casos (7) i uniformitzar la bibliografia citada, fet que en facilita la lectura i la consulta puntual. És evident que cal felicitar l'autor i els editors per la feliç idea d'aplegar i editar aquest conjunt factici, que continua sent una aportació rigorosa i actual.

BORJA, Joan: *Papers d'Etnopoètica*, Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014; «Biblioteca Sanchis Guarner».

RAFAEL BELTRAN

Universitat de València, Departament de Filologia Espanyola
rafael.beltran@uv.es

El mot *etnopoètica* va ser encunyat per la folklorista Heda Jason (1977), per tal de definir l'art verbal realitzat per executants amb talent en un procés d'improvisació i interactuació amb els receptors —procés alhora social o ètnic, i artístic—, i va fer fortuna dins els estudis sobre folklore català, en especial a partir de la publicació del manual de Carme Oriol, *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana* (Oriol 2002) i dels treballs de la mateixa Oriol i de Josep Maria Pujol. L'esperit i la metodologia de l'etnopoètica —una branca que reivindica l'especificitat dels documents verbals dins la generalitat dels documents etnogràfics— tenen el seguiment d'un grup nombrós d'especialistes, vinculats per les trobades —i posteriors publicacions— del Grup d'Estudis Etnopoètics, constituït formalment a Tarragona el 2005 (sota l'empara de la SCLL-IEC), i també per la revista *Estudis de literatura oral popular / Studies in Oral Folk Literature*, que Oriol dirigeix. Com es diu a l'editorial programàtic de la revista, l'art verbal «és popular (*folk*) en tant que es troba present en la vida quotidiana de les persones que es comuniquen i interactuen, en el dia a dia, amb l'ús de missatges configurats artísticament».

La peça d'art verbal (l'acte folklòric), objecte de l'estudi etnopoètic, es sintetitzaria per a Borja, un dels membres més actius del GEE, amb la imatge de la «rosa de paper». Hi fa referència, en un dels articles del volum, a partir del poema de Vicent Andrés Estellés («les mans del poble es passaven / una rosa de paper»). Estellés volia simbolitzar amb la «rosa» la veu bella (èticament) i efímera de la resistència popular contra la repressió. Per a l'autor, els versos d'uns «papers» aparentment insignificants i efímers, els trobats al poble de Benimantell, al cor de la Marina Baixa, que repleguen la tradició oral d'uns informants humils, «podrien simbolitzar la permanència de les arrels tradicionals per damunt del vent del temps; la subsistència d'un art oral, alternatiu a la cultura escrita [...]; i, sobretot, la preservació d'una forma atàvica de l'expressió [...] com una consigna [...]

(p. 141). I efectivament hi ha molt de sensibilitat de resistència dins l'obra de Joan Borja, autor o coautor d'una trentena de llibres, alguns de divulgació científica (*Comunicar la ciència, Els discursos de la ciència*) i la major part d'història i crítica literària, però també de divulgació filològica i cultural. Perquè els seus interessos fan indiestriable i fins i tot absurda la diferència entre l'anàlisi freda i distant, i l'ensenyament apassionat farcit de didàctica persuasiva. Ensenyar literatura (i més literatura oral), sembla dir-nos des de cada línia dels articles i dels seus llibres, vol dir difondre rigor i mètode, però també presentar-la amb la persuasió contagiosa de la vitalitat (la del mestre, la de l'estudiant i la del mateix objecte d'estudi).

Papers d'etnopoètica està compost per nou articles o «propostes», com l'autor les defineix, heterogènies o que responen a sensibilitats i circumstàncies diverses, escrits al llarg de deu anys (p. 10). La primera proposta, «Sobre la llegenda del cavaller Rotlà i el Puigcampana», amplia un capítol del seu llibre *Llegendes del Sud*, que va guanyar el Premi Bernat Capó de difusió de la cultura popular (2004). El Portell, l'obertura retallada del Puigcampana, la gran muntanya que presideix la comarca de La Marina, s'associa des d'abans del segle XVIII a la llegenda de Rotlà, el nebot de Carlemany —gegant, a la llegenda—, enamorat d'una donzella mora. Rotlà va assestar un tall al cim amb la seua espasa, per tal de permetre que els rajos de sol projectaren una mica més de llum i vida sobre la donzella condemnada a morir. La bibliografia i els testimonis més antics que testimonien l'existència antiga de la llegenda són aclaparadors (i ben interessants els cartogràfics), i el tema podrà ser ampliat en treballs futurs si s'aprofundeix en les altres llegendes de bretxes, salts, passos de Rotlà a la Península (i d'altres herois, a Europa) amb motius com ara el de la confusió entre Rotlà i el gegant Ferragut (re-cordem el capitell famós d'Estella amb la lluita entre Rotlà i Ferragut) o amb altres interpretacions etnològiques de llegendes relacionades amb herois forasters i fundadors o civilitzadors.

«Jaume I en l'imaginari popular valencià» explora una de les dues figures històriques més rellevants en l'imaginari popular valencià. L'altra, sant Vicent Ferrer, l'ha estudiada Borja també. La investigació segueix les petges, com es reconeix, dels treballs de Caterina Valriu (i Tomàs Vibot) sobre la presència popular dels dos personatges a Mallorca. Com diu l'autor en un altre lloc, al País Valencià cada racó té una història i una soca d'olivera pot amagar un anell morisc. Si el *Llibre dels fets* construeix una imatge mítica de l'heroi ja des de l'engendrament (adversitats superades, encarnacions de la voluntat divina, predestinacions messiàniques, espases prodigioses, etc.), el llegendari popular en complementa aquesta figuració. Les fonts etnopoètiques constaten un ideal llegendari per al rei molt proper al de les fonts historiogràfiques: un ideal de rei fundacional, virtuós, superior, però pròxim (humà). Tot i que l'aproximació és panoràmica i no estrictament historiogràfica, un capítol com el corresponent a «L'engendrament del rei Jaume», dins les *Llegendes històriques catalanes* de Martí de Riquer (RIQUER 2000: 49-103), hauria donat més cos a aquest episodi clau per a la llegenda del rei (p. 40-41), i també potser a altres, com ara el de la població amb les tres-centes donzelles lleidatanes.

En «Una illa de fantasia en *Tirant lo Blanc*», a partir de les aportacions fonamentals de Perujo (1995), Borja estudia a fons l'episodi d'Espèrcius dins la novel·la de Martorell. Coincideix amb Perujo (i Chiner) en la idea que Espèrcius, com Hipòlit, no demostra comportar-se com a bon cavaller quan cerca el seu benefici (p. 93), i actua com una mena de *contrafactum* de Tirant. I recull la proposta de Janer (1993), qui ja relacionava aquest relat amb el cicle folklòric de rondalles al voltant de l'espòs transformat o de l'animal nuvi. Borja amplia aquesta relació a altres rondalles de donzella encantada, en forma de drac o de serp, custodiant un tresor. Crec, tanmateix, que en cap d'aquestes versions la donzella rescatada (encara drac o serp) es llança a besar el seu alliberador, com diu Martorell. I ja Riquer (1992: 187-190) proposava una possible font culta, que bevia de motius folklòrics com els que —efectivament— trobem en aquestes rondalles que introdueix Borja: el poema narratiu de Renaud de Beaujeu, *Li biaux desconneüs* ['El bell desconogut'], que narra com l'heroi Guinglain desencanta la Blondée Esmerée, filla del rei de Gal·les, convertida en serp. I quan ja havia tret l'espasa per a matar-la: «la guivre [serp] vers lui se lança / e en la bouce le bassa». Pren la iniciativa, doncs, com la filla d'Hipòcrates al *Tirant*, i recupera la forma de donzella.

«Unitat i diversitat de la rondallística catalana» presenta un estudi comparatiu de l'estat actual de supervivència de les rondalles en la tradició oral dels diferents territoris de llengua catalana, constatant l'homogeneïtat d'aquest rellevant patrimoni etnopoètic. L'Annex I (p. 239-252), amb la distribució de motius ATU (Aarne-Thompson-Uther) per territoris segons el RondCat (Base de dades en línia de la Rondalla catalana, a la URV, on es cataloguen gairebé 6.000 versions de rondalles), pot ser una eina utilíssima, i les aportacions dels gràfics abundosos que Borja analitza donaran igualment peu a una sèrie de recerques futures al voltant de la permanència o no de diferents «motius» (jo prefereix «tipus» o «arguments») en diverses comarques o àrees.

«Recopilació, fixació i catalogació de cançons tradicionals: de l'*Obra del Cançoner Popular* al Projecte Canpop» serveix de presentació a un projecte de catalogació de cançoner valencià (Canpop), actiu en xarxa i utilíssim, on podrien potser allotjar-se —o almenys ordenar-se— en un futur els molts materials de cançoner encara inèdits que tenen pendants de catalogació l'Institut Valencià de la Música i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

«Una rosa de paper: documents etnopoètics de Benimantell» replega (en l'Annex II) i estudia una sèrie de senzills però valuosos documents inèdits: un quadern amb dites, cinc fulls amb composicions d'un versador, etc. Hem comentat abans que per a Borja aquests documents, com la «rosa de paper» del poema d'Estellés, simbolitzen la subsistència d'un art oral, alternatiu a la cultura escrita. L'anàlisi acurada dels temes paremiològics i poètics que se'n fa —l'amor, la pobresa, la salut, la vellesa, la mort— i del seu estil —exageracions, dobles sentits, grosseries, però també subtileses— és modèlic per a calibrar altres documents d'un tipus d'expressivitat representativa de la cultura agrària del dos segles passats.

«Rondalles de Valor» reproduceix un dels articles del catàleg de l'exposició *Enric Valor, Escriptor de l'Any 2010*, que va organitzar l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (p. 46-59). Es tracta d'un excel·lent capítol aproximatiu al món literari de Valor, que potser s'hauria d'haver actualitzat bibliogràficament amb alguns del articles del mateix catàleg (2010), del monogràfic editat per Lluch i Baldaquí (2011), amb essencials aportacions com la d'Oriol, etc. Però ja tenim la base per aquestes actualitzacions.

«Vella i nova cançó» incideix en l'obvietat de les arrels folklòriques d'una corrent musical aparentment «nova», en el sentit de rupturista: des del primer disc de Serrat, editat el 1968, *Cançons tradicionals* (amb versions d'«El testament d'Amèlia», «El comte Arnau», «La dama d'Aragó», etc.), fins als motius lírics del vent, la matinada, la pluja, la nit... en les composicions d'altres cantants.

Finalment, en «Bernat Capó i l'etnopoètica» Borja presenta ordenat el resum dels materials etnopoètics del folklorista de Benissa: expressions idiomàtiques, endevinalles, cançons, fórmules, oracions, llegendes i rondalles.

Papers d'etnopoètica proposa, en conclusió, un itinerari amb nou parades d'assaig, d'anàlisi i de reflexió: des de la literatura medieval fins al folklore del segle XX i XXI; des de la narrativa de la rondalla fins a l'expressivitat lírica de la cançó popular moderna. Els documents poden semblar inicialment una mica heterogenis (gèneres diferents, temps distants), com reconeix l'autor, però el comú denominador és un reclam d'atenció sobre la importància de la paraula oral, anònima i popularment assumida en l'imaginari col·lectiu. I en aquest sentit, hi ha una coherència ben reeixida i uns models (no un, sinó diversos) de feina inabastable per a futurs investigadors —sempre pensant en els joves— interessats a fer treball de camp folklòric, anàlisi lingüística o filològica, o estudi cultural i etnogràfic.

BIBLIOGRAFIA

- JANER (1993): Maria de la Pau Janer, «L'espòs transformat al *Tirant lo Blanch*», dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, II, Rafael Alemany, Antoni Ferrando i Lluís B. Meseguer (eds.), Barcelona – Alacant – València – Castelló: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Universitats d'Alacant, de València i Jaume I, p. 159-171.
- ORIOI (2002): Carme Oriol, *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*, Valls: Cossetània.
- PERUJO (1995): Joan M. Perujo, *La coherència estructural del «Tirant lo Blanch»*, Generalitat Valenciana: Conselleria d'Educació i Ciència – Institut de Cultura Juan Gil-Albert (Diputació d'Alacant).
- RIQUER (2000): Martí de Riquer, *Tirant lo Blanch, Novela de historia y de ficción*, Barcelona: Sirmio, 1992.
- (2000): *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona: Quaderns Crema.

COROMINES, Joan: *Itineraris Joan Coromines. Excursions a la recerca del mot, de la paraula viva*, Pròleg i edició de Josep Ferrer i Joan Pujades, Barcelona/Sant Pol de Mar: Fundació Pere Coromines/Ajuntament de Barcelona, 2014

ALBERT JANÉ

Institut d'Estudis Catalans

ajane@iec.cat

A l'obra ingent, titànica, de Joan Coromines, en primer lloc com a lingüista excepcional i després com a corresponsal (Coromines és, molt probablement, l'escriptor català de qui coneixem un epistolari més copiós), ha vingut ara a afegir-se un gruixut volum de 600 pàgines que aplega la relació de totes les seves excursions, cosa que en fa, si la nostra informació no és deficient, el primer dels nostres escriptors excursionistes. No creiem pas que en el nostre àmbit excursionista, que tanta lletra impresa ha arribat a originar, existeixi una relació impresa d'excursions realitzades per una mateixa persona que sobrepassi el volum que ara comentem.

El total d'excursions de Joan Coromines al llarg de cinquanta-set anys, numerades correlativament, exactament del 15 d'octubre de 1923, a Vallfornés, fins a l'11 d'agost de 1979, a Aiguadassí (Aigüestortes) és de 1.332, una xifra impressionant de debò. Aquest conjunt es divideix en tres blocs. El primer bloc comprèn 215 itineraris, explicats amb un detallisme exhaustiu i sorprenent. L'últim itinerari d'aquest bloc (la Pobla de Granyanella) correspon al dia 4 de març de 1934. El segon bloc comprèn 245 itineraris, numerats del número 216, dels dies 18 i 19 de març de 1934 (Requesens) al número 257, del dia 4 d'abril de 1954 (el serrat de l'Ocata). En aquest bloc, s'indiquen solament els diversos llocs que determinen l'itinerari, amb l'especificació de l'altitud màxima del trajecte. I, finalment, un tercer bloc, encara més estricte, comprèn un total de 875 recorreguts, numerats del 458 (4 d'abril de 1954) al 1.332 (1 d'agost de 1979). A més de la data, s'hi indica solament el nom del lloc principal, no sempre identificable (Gubiac?), de l'itinerari.

Com se sap, Joan Coromines va recórrer, en un moment o altre, tot el territori de llengua catalana, i va aplegar, d'arreu, una informació copiosíssima sobre llenguatge viu, amb vista als seus ambiciosos projectes lingüístics, centrats, especialment, en l'etimologia i la toponímia. De fet, però, en la relació dels 215 primers itineraris d'aquest recull, que són els que Coromines explica amb un gran detall, que inclou, fins i tot, el preu dels àpats als hostals i dels transports públics, la notícia sobre aquesta arplega de material és gairebé nul·la. Curiosament, no diu res de les anades de Les a Sant Joan de Toran, un dels poblets més arraconats de la Vall d'Aran, que, segons va explicar a Josep Pla, per a la sèrie dels *Homenots*, va fer l'any 1924, on va obtenir del vell Furquet, un ancà de 75 anys, una informació riquíssima sobre el parlar aranès, que va ser la base de la seva famosa tesi doctoral. Però en l'itinerari 71, del mes d'agost de l'any 1926, Coromines torna a

ser a la Vall d'Aran, i aquest cop contracta els serveis d'un guia professional, Joaquim Delseny, de qui ens diu, en un moment determinat, que vol reveure per demanar-li certs aclariments lingüístics. Després, encara, explica que passa la resta d'una tarda fent-li parlar aranès. Abans, havent sojornat amb uns pastors de la vall de Boí, gent salvatge i taciturna, segons ens diu, prova de fer-los enraonar, perquè parlen un dialecte interessant, però no aconsegueix sinó sentir-ne unes quantes paraules escadusseres. I, encara, a l'inici de l'itinerari 167 (juliol de 1932), que transcorre per la regió de Sant Maurici, Coromines diu, explícitament, que durant quatre dies ha recorregut la Vall d'Aran fent treballs lingüístics.

Val a dir que aquestes excursions de la primera etapa de la vida de Joan Coromines s'havien de cenyir a uns horaris tan estrictes i ajustats que permetien un marge de temps molt reduït per a l'obtenció de material lingüístic. La por de perdre l'últim tren o l'últim cotxe de línia per a poder tornar a Barcelona el dia previst (que més d'un cop es produeix indefectiblement) és una constant al llarg d'aquestes més de dues-centes excursions. Talment com ho és la narració de les penalitats que comporta la pràctica de l'excursionisme quan ve condicionada per la limitació del temps, el mal estat dels camins i llocs de pas i, sobretot, la informació suficient. És a partir d'aquestes circumstàncies que el nostre gran lingüista se'ns revela també com un excursionista de primera, amb una gran resistència física i moral, amb un tremp excepcional, i amb l'aptitud i el sentit de la iniciativa que calen per a resoldre els problemes i els contratemps. Ben mirat, fins i tot no deixa de sorprendre'ns la narració continuada d'aquests contratemps: la pluja, molt freqüent, el vent, el fred, la calor, la gana, la set, els camins pedregosos o la seva absència i, sobretot, el cansament, resultat inevitable de llarguíssimes caminades i de duríssimes ascensions. Molt sovint, els companys de camí el poden seguir amb prou feines i algun cop desisteixen de fer-ho i tot. Només el guia aranès Delseny, que devia ser un muntanyenc de debò (un muntanyenc molt ferm, com solíem dir abans), a més d'ensinistrar-lo en el coneixement del seu parlar, és qui el fa esbufegar de debò. L'itinerari núm. 7, per exemple, que descriu l'anada de Bagà a Toses passant pel cim del Puigllançada, i realitzada per Joan Coromines i els seus companys els dies 7, 8 i 9 de desembre de 1923 (això és, a principis d'hivern), és gairebé un relat èpic en què es descriuen totes les adversitats amb què la muntanya posa a prova els qui s'hi endinsen amb l'afany de conèixer-la a fons.

Els mòbils de Joan Coromines són, doncs, en principi, els essencialment característics del nostre excursionisme tradicional, és a dir, la coneixença del propi país, en tots els seus aspectes, el gaudi estètic que proporciona la contemplació del paisatge i, també, la formació del caràcter, l'afany de superació de les capacitats pròpies. I així, Coromines no s'està de ponderar la bellesa i l'atractiu natural de tots aquells indrets que visita, sempre, és clar, que la climatologia, que sovint li és adversa, i les exigències horàries, li permeten d'esplaiar-se en la seva contemplació. Però, a més, i ultra l'interès pel llenguatge, les primeres excursions de Joan Coromines i els seus companys tenien també uns propòsits francament militars,

car eren uns joves idealistes disposats a lluitar, si calia, per la llibertat de la pàtria. En la nota breu inicial que el mateix Coromines va redactar a les darreries de l'any 1972, es refereix a la coneixença que Francesc Macià, el futur president de la Generalitat de Catalunya, tenia d'aquestes activitats. També és en aquesta nota que Coromines diu que abans de la primera excursió que va consignar per escrit, que és de l'any 1923, ja havia fet dotzenes d'excursions, de les quals no havia deixat cap constància.

La major part dels itineraris anotats per Coromines corresponen a les terres del nostre domini lingüístic i a les de la veïna Occitània. Del període que s'acaba l'any 1939, quan va haver d'emprendre el forçat camí de l'exili, notem també sis excursions fetes des de Madrid, on feia el doctorat, i una a Suïssa, des de Zuric, on seguia les lliçons del seu estimat mestre Jakob Jud. Hauríem esperat que un dia s'hagués arribat fins a Rütli, a tocar del llac dels Quatre Cantons, on hi ha el prat sagrat de la independència nacional, i on precisament va morir el seu mestre, segons ens reporta el mateix Coromines en l'esplèndida semblança que li dedica a *Lleures i converses d'un filòleg*, però el jove estudiant devia reservar aleshores tot el temps a absorbir àvidament els coneixements que li transmetia el gran romanista suís, i el seu afany d'anar a caminar per la muntanya es va resoldre en una sola sortida. El dia 8 de desembre de l'any 1938, ja a les acaballes de la guerra, encara va fer una modesta excursió a Collserola (itinerari 321, Can Fatjó), però la següent (7 i 8 de febrer de 1939) ja té per escenari forçat les terres germanes del Rosselló, seguida de tres més pel nord de França. Ve, tot seguit, el llarg sojorn americà, primer a Amèrica del Sud, Xile i, sobretot, Argentina, i després a Amèrica del Nord, Mèxic i els Estats Units. Durant els sis anys que va sojornar a Amèrica del Sud va dur a terme 66 ascensions, de les quals cal destacar la realitzada al Cerro Blanco Olomquimini (5.200 m.), que, segons va explicar ell mateix a Josep Pla (*Homenots*), va ser una primera ascensió dirigida per ell, i l'última d'aquelles terres, la realitzada el mes de novembre de 1945, al Cerro del Plata, de 6.310 metres, que representa, sens dubte, el seu rècord d'altitud. Durant el període següent, també de sis anys, del 1946 al 1951, inclusivament, Coromines duu a terme 36 excursions a les muntanyes dels Estats Units i tres en terres mexicanes. L'any 1952 inaugura l'activitat excursionista amb l'ascensió al Castelo dos Mouros, de Sintra (Portugal), i l'acaba amb una última excursió a les muntanyes dels Estats Units. Ja reintegrat plenament al país, Coromines prossegueix amb intensitat la seva activitat excursionista, ara ja amb decidides finalitats lingüístiques. Aquesta activitat durant l'any 1963, per exemple, és realment frenètica. Deixa constància de 103 itineraris per terres del Pirineu, Mallorca i, especialment, el País Valencià.

La prosa de Coromines, en aquests textos, és eminentment funcional, amb descripcions minucioses, tant del paisatge com de les incidències de l'excursió, sense excessos retòrics ni filigranes estilístiques. Podríem dir que és la pròpia del nostre llenguatge excursionista. La narració adopta l'ús de la primera persona, que algun cop abandona i recorre a l'estil impersonal propi d'una guia itinerària, amb l'ús habitual de la passiva pronominal: «Se surt de Centelles...». Sol mesurar

la distància amb quarts, mitges hores i hores. És bo de fer observar que diu sistemàticament «un quart» i «tres quarts» (a vegades «tres quarts llargs»), i no «un quart d'hora» i «tres quarts d'hora», i també «cinc quarts», que, però, alterna, algun cop, amb «una hora i quart». No deixa d'indicar mai qui són els seus companys, però són certament nombroses les excursions que duu a terme sense companyia, la narració de les quals inicia invariablement amb la frase «Surto sol».

En el transcurs de les seves excursions Joan Coromines va practicar assíduament la fotografia. Un plec que en conté vint-i-sis, òbviament en blanc i negre, il·lustra el contingut d'aquest volum, que inclou també una relació dels seus companys d'excursió, en la qual trobem personatges tan coneguts com Pompeu Fabra, Josep Maria Batista i Roca, Josep Maria de Casacuberta, Jordi Maragall, Jaume Miravittles, Lluís Nicolau d'Olwer, Albert Oliveras, Josep Picó i Martí, Emili Vallès, Pau Vila, el doctor Pere Gabarró, els tres germans Arnalot i, encara, els mateixos germans de l'eminent lingüista.

L'autor d'aquestes ratlles no sabia acabar-les sense recordar que una vegada l'atzar el va fer coincidir a la muntanya amb Joan Coromines, i va tenir el goig de mantenir-hi una bona conversa. Va ser el dia 16 d'abril de 1961 (itinerari 706), al cim de la Mola, de Sant Llorenç del Munt. Aquell dia Coromines anava acompanyat per la seva muller i per Joan Lluís, pastor i folklorista pallarès, un personatge singular, que, entre altres coses, va ser un dels informants de Coromines pel que fa al parlar de la seva contrada.

VENY, Joan: *De geolingüística i etimologia romàniques*, José Enrique Gargallo Gil i Maria Reina Bastardas (eds.), Barcelona: Universitat de Barcelona, 2012; «Homenatges»

ALBERT JANÉ

Institut d'Estudis Catalans
ajane@iec.cat

Aquest volum d'homenatge al professor Joan Veny i Clar, guardonat, amb tota la justícia, amb el darrer Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, aplega vint-i-nou treballs de l'eminent dialectòleg mallorquí (Campos, 1932), relacionats amb les matèries que el títol indica clarament i que havien vist la llum anteriorment en publicacions diverses.

En la seva nota preliminar, els editors, José Enrique Gargallo Gil i Maria Reina Bastardas, reconeixen el mestratge que han rebut de Joan Veny, romanista com cal, ben legitimat per obres de referència com *Els parlars catalans*, i l'*Atlas Lingüístic del Domini Català* (ALDC), reivindiquen també el seu perfil científic de romanista cabal, potser encara no prou ben conegut a casa nostra. Efectivament, segons les seves paraules, remarquen els editors, del català estant, cal «obrir

les fronteres cap a les altres llengües germanes, les romàniques». I és per això que han aplegat aquestes contribucions de diferents etapes d'una vida fecunda presidida per l'amor pels mots —és a dir, per la filologia.

La tria de les contribucions, a partir d'una producció científica ingent, no ha estat evidentment, gens fàcil, i ha estat pactada entre l'autor i els editors. N'han hagut de quedar necessàriament exclosos diversos treballs molt estimables, i estimats per l'autor, però les exigències de l'espai —equiparables a les del temps— són implacables. Tanmateix, els editors tenen la convicció que les vint-i-nou contribucions que han resultat de la tria testimonien plenament el caràcter polièdric, diuen, i la humanitat de Veny.

El contingut del llibre s'estructura en tretze apartats: I La vocació, II Una eina d'intercomunicació romànica, III Lèxic romànic, IV Circulacions lingüístiques, V Geolingüística, VI Aragonès i català, VII Aragonès, VIII Francès i català, IX Sard i català, X Català i castellà en contacte, XI Itàlia, XII Expansió meridional, XIII Lingüística contrastiva. Un simple cop d'ull als títols d'aquests tretze capítols fa adonar tot seguit de l'interès i l'atenció de Joan Veny per la relació del català amb les altres llengües romàniques, incloent-hi les que no sempre es prenen prou en consideració, com l'aragonès i el sard, sobre els quals Joan Veny té un coneixement poc comú. Però si a més dels títols dels capítols ens fixem en els dels treballs que comprenen, aquesta panoràmica s'amplia fins a uns límits gairebé exhaustius. Efectivament, sense esmentar-los tots, en el capítol IV tenim «De l'occità a l'andalús: garneu *Trigla lyra*», en els sis treballs agrupats en el capítol V és qüestió no solament de l'*Atlas Linguistique Roman* (ALiR) (amb el qual Joan Veny està íntimament vinculat), sinó també dels atles lingüístics gallec, d'Astúries (lèxic mariner), les Açores (etnogràfic), Valònia i el Piemont occidental; el capítol IX conté un treball sobre els noms populars dels ocells a l'Alguer; el capítol XII un sobre un catalanisme del murcià, i el capítol XIII un de dedicat als paral·lelismes lingüístics entre l'asturià i el català.

És ben sabut que un dels temes específics en què Joan Veny s'ha especialitzat profundament és la ictionímia, és a dir, els noms populars dels peixos. Les afirmacions categòriques són sempre arriscades, però és molt probable, si no segur, que en el coneixement d'aquest camp no hi hagi, entre nosaltres, ningú que el superi. I aquesta especialització s'estén al vocabulari nàutic en general. És certament possible que hi hagi contribuït, en una certa mesura, el seu origen insular. En tot cas, és un fet que els noms dels peixos de la Mediterrània occidental no tenen secrets per al nostre autor. Una bona mostra d'aquest coneixement especialitzat és el magnífic treball inclòs al capítol IV, «Vocabulaire ichthyonimique et nautique catalan dans la Romania», que és el text d'una conferència que va pronunciar, el novembre de 2011, a Zadar (Croàcia), en el marc del col·loqui internacional d'etimologia i geolingüística romàniques «Mare loquens», que conté una proposició nova sobre l'origen del terme català *dot*, *Poycion americanum*, amb referències geogràfiques que van des de Llançà fins a Malta, i una sorprenent informació sobre l'origen i la transmissió, sovint complexa i multidireccional, de

diversos termes del vocabulari nàutic. Així mateix, els extensos capítols monogràfics del mateix capítol dedicats al garneu, *Trigla lyra*, i a l'alatxa, *Sardinella aurita*, són un prodigi d'erudició i d'interpretació sàvia i ponderada d'un extraordinari conjunt d'informació.

El coneixement tan especialitzat i profund de Joan Veny sobre ictioniímia i vocabulari nàutic l'ha emmenat a atribuir a la influència genovesa la introducció i adaptació de diversos termes d'aquestes matèries, que fins ara no sembla haver estat prou presa en consideració. Com diu Veny, així com Venècia va fer la seva expansió lingüística vers la mediterrània oriental, Gènova, una altra gran potència naval, la va fer vers la Mediterrània occidental i va impregnar dels seus parlars (Provença, França, la Península Ibèrica, Àfrica del Nord) fins i tot els altres països italomànics i l'italià literari. Així, molts termes del nostre vocabulari marítim als quals ja s'ha atribuït un indubtable origen grec o d'altres parlars del Mediterrani oriental, hauria estat a través dels genovesos que s'haurien introduït en els nostres parlars.

És també de destacar l'extraordinari estudi sobre els supervivents romànics de *talentum* 'desig', inclòs al capítol III, un dels primers treballs de Joan Veny, ja que fou publicat fa prop de seixanta anys, exactament el 1957, a la revista *Revue de Linguistique Romane*. És un mot que al llarg dels segles s'ha escampat d'una manera desigual pel territori de la Romània i ha diversificat considerablement la seva significació i la seva forma. La seva història, doncs, és una història fascinant, apassionant, que Joan Veny ens ofereix, d'una manera clara i ordenada, meravel·lata, ell mateix, com el primer, però sense que en cap moment es deixi endur per aquella fantasia incontrolada que moltes troballes inesperades poden provocar, ni s'aparti del rigor extrem del científic que no afirma mai res sense tenir les proves segures que li permeten de fer-ho.

El coneixement que té Joan Veny dels múltiples aspectes del llenguatge li ve alhora del seu contacte directe amb la seva realitat vivent, és a dir, els parlants, amb totes les nombrosíssimes i pacients enquestes que ha dut a terme al llarg dels anys, molt especialment amb vista a la realització de l'*Atlas lingüístic de domini català*, que ara dirigeix juntament amb Lídia Pons, i de la copiosa bibliografia que ha manejat. D'aquesta bibliografia destaca, sobretot, el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, de Joan Coromines. Veny discrepa més d'un cop de les conclusions a què va arribar el nostre primer etimòleg. Ho fa sempre amb un total coneixement de causa, d'una manera raonada i lúcida, serena, sense urc ni insolència, amb un respecte extrem per l'obra del gran mestre. I sense deixar de posar mai en relleu la magnitud inigualada d'aquesta obra verament titànica, la qual, com diria el mateix Coromines, ell és el primer a «mostrar als estranys amb orgull de català o de romanista».

Tres apèndixs clouen aquesta obra de Joan Veny: *Semblança biobibliogràfica de Joan Veny*, per José Enrique Gargallo Gil i Maria Reina Bastardas, *Referències bibliogràfiques i Índex analític*.

GIFREU, Josep (2014): *El català a l'espai de comunicació. El procés de normalització de la llengua catalana als mèdia (1976-2013)*. Bellaterra, Castelló de la Plana, Barcelona i València: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Publicacions de la Universitat Jaume I, Universitat Pompeu Fabra i Publicacions de la Universitat de València, «Aldea Global» 29

DANIEL CASALS I MARTORELL

Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
daniel.casals@uab.cat

L'adveniment de la democràcia a l'Estat espanyol, durant la segona meitat de la dècada dels anys setanta del segle xx, va comportar la recuperació de l'oficialitat del català per a l'espai públic, una condició que li havia estat negada pel franquisme des de l'any 1938. A partir d'aleshores, l'ús tolerat o clandestí de la llengua catalana havia de ser entès com un acte de resistència cultural i de risc. Durant els anys de *l'interludi tràgic* —manllevant les paraules de Josep Faulí— l'ús públic català, també als mitjans de comunicació, va passar d'una absència durant la dècada dels quaranta a una presència testimonial lligada a continguts folklòrics als anys cinquanta.

El decenni següent va ser testimoni d'una certa flexibilitat. L'idioma va ser permès i usat en alguns programes de ràdio, per bé que sota una vigilància estricta. Entre els diversos exemples, hi ha l'espai «Radioscope», dirigit i presentat per Salvador Escamilla a Ràdio Barcelona, en el qual, a més d'inserir algunes frases i paraules en català, es va promocionar el naixement de la Nova Cançó. L'existència d'espais com aquests i també de columnes de premsa en català es devien a una certa obertura del règim amb l'objectiu d'obtenir reconeixement internacional. Aquest canvi es va materialitzar en actituds polítiques i també en regulacions com la *Ley de prensa e imprenta*, de 18 de març de 1966, coneguda com a «llei Fraga» pel ministre que la va impulsar. Tot i això, i malgrat que se n'havia projectat un, de diari en català no se'n va autoritzar cap. Es va permetre una capçalera nova escrita en castellà, *Tele-eXpress*, gràcies a una llicència que el Ministeri de Informació y Turismo va atorgar als periodistes Ignasi Agustí i Carles Sentís, tot i que no es va autoritzar el suplement en català que aquell projecte preveia. Van caldre dos anys perquè, el 22 de juliol de 1966, sortís el setmanari cultural *Tele/estel* (1966-1970), escrit íntegrament en català. De fet, durant la dècada dels seixanta hi va haver un degoteig de publicacions específiques, infantils i religioses, entre d'altres, redactades en aquest idioma. Aquell decenni va néixer Televisión Española, l'única de què es va disposar durant força temps, que va emetre alguns espais de caràcter cultural en català per mitjà del «circuit catalán». El punt de partida va ser l'adaptació de *La ferida lluminosa*, de Josep Maria de Segarra. A la primera meitat de la dècada dels setanta hi va haver un augment de la presència d'aquest idioma a la premsa, a la ràdio i a la televisió, amb fites com «Dietari» (1974-1977), de Ràdio Barcelona. L'any 1976 es concentren

tres fites importants: (1) la sortida del diari *Avui*, el primer exclusivament en català després de la Guerra Civil espanyola; (2) l'inici de les emissions de «Futbol en català», a Ràdio Barcelona el 5 de setembre de 1976, i (3) la posada en marxa de Ràdio 4, la primera emissora d'abast nacional que va emetre exclusivament en català des del 13 de desembre de 1976. Després va venir la recuperació de l'oficialitat reconeguda per la Constitució espanyola (1978), per l'Estatut d'autonomia de Catalunya (1979) i, posteriorment, pels marcs estatutaris valenciana i balear, que van donar cobertura a la utilització de la llengua en àmbits transcendents d'ús com l'administració pública, el sistema d'ensenyament i els mitjans de comunicació.

Del període que es va iniciar justament l'any 1976 fins a l'actualitat, se n'ocupa, de manera excel·lent, la novetat bibliogràfica *El català a l'espai de comunicació* (2014), del doctor Josep Gifreu i Pinsach, catedràtic de Teoria de la Comunicació de la Universitat Pompeu Fabra i membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Segons aquest autor, l'obra objecte de ressenya té l'objectiu de fer «una aproximació sistemàtica a l'evolució del procés general de normalització de la llengua catalana en l'ecosistema mediàtic de finals del segle XX i començaments del segle XXI» (p. 18).

El català a l'espai de comunicació està publicat al número 29 de la col·lecció «Aldea Global», en què participen les universitats Autònoma de Barcelona, Jaume I de Castelló, Pompeu Fabra i de València. S'inicia amb un pròleg d'Isidor Marí i amb una presentació de l'autor, es culmina amb un extens apartat bibliogràfic i s'estructura en set capítols: (1) llengua i espai de comunicació, (2) evolució del debat i la recerca de l'espai català, (3) les polítiques de la llengua i els mitjans de comunicació, (4) la llengua catalana als mitjans tradicionals, (5) la llengua catalana a Internet i als nous mitjans, (6) l'estandardització i el(s) model(s) de llengua als mitjans i (7) un balanç del català a l'espai de comunicació.

El primer capítol (p. 25-54) defensa la tesi que «l'accés d'una comunitat lingüística a la plena normalització de la seva llengua específica requereix disposar avui d'un espai de comunicació en la llengua pròpia, políticament reconegut, socialment institucionalitzat i funcionalment apte per a tots els serveis de comunicació en l'era global digital» (p. 25). S'hi tracten els conceptes de *llengua*, *poder* i *grups lingüístics*, el paper central dels mitjans en l'*ecologia de les llengües*, la posició de les institucions internacionals sobre els drets lingüístics, el debat lingüístic al continent europeu, la relació entre els mitjans de massa i la disciplina de la sociolingüística i també s'hi fa una aportació al concepte d'*espai de comunicació*. El capítol segon (p. 55-74) repassa els principals avenços fets en el període estudiat en àmbits de recerca interdisciplinaris entre mitjans de comunicació i normalització lingüística, que el doctor Gifreu situa en el context dels «*media studies* i la sociolingüística» (p. 55). Els aspectes analitzats són les accions polítiques dutes a terme per normalitzar la llengua, la utilització de l'idioma als mitjans i el procés d'estandardització lingüística i els models de llengua. El tercer capítol (p. 57-94) s'ocupa de repassar panoràmicament les polítiques posades en pràctica, des de

finals dels anys setanta del segle xx fins a l'actualitat, en el procés de normalització del català als mitjans de massa.

El capítol quart (p. 95-139) entra en la concreció de l'ús del català als mitjans de comunicació tradicionals: premsa, ràdio i televisió. El punt inicial se situa en l'aparició ja esmentada, el 23 d'abril de 1976, de l'*Avui*, una fita que tancava el parèntesi de trenta-set anys sense cap rotatiu diari en la nostra llengua. S'hi presenta, d'una manera molt clara, l'evolució que ha sofert la seva presència als mitjans des d'aleshores ençà en publicacions generals i específiques, en emissores de ràdio i en canals de televisió. Així mateix, s'hi assenyalen fites com l'esmentada aparició de Ràdio 4, la primera emissora d'abast nacional que s'expressava íntegrament en català després de la finalització de la Guerra Civil espanyola; la sortida en antena de Catalunya Ràdio, el 20 de juny de 1983; el sorgiment de Ràdio 9 al País Valencià, el 9 d'octubre de 1989, i també el d'IB3 Ràdio a les Illes Balears, l'1 de març de 2005, a més de repassar el panorama radiofònic privat. Pel que fa a la televisió, s'hi remarquen fets cabdals com l'evolució de les emissions en català de Radio Televisión Española (RTVE), l'aparició de TV3 l'any 1983 i del Canal 9 el 1989, a més dels canals privats. Gifreu hi analitza, molt documentadament, el conflicte per a la recepció de Televisió de Catalunya al País Valencià i el lamentable episodi de tancament de la Ràdio Televisió Valenciana. Aquest capítol inclou també l'avaluació de l'impacte de la televisió digital terrestre (TDT) en l'espai de comunicació i la producció audiovisual en català.

El capítol cinquè (p. 141-166) se centra en l'ús de la llengua a la xarxa i als nous mitjans de l'era digital. S'hi explica la coexistència a l'espai de comunicació de dos sistemes: un de basat en els «mèdia tradicionals, analògics, de base territorial», anomenat T+T, i un altre d'integrat per «nous mèdia digitals i desterritorialitzats». S'hi ofereix una repassada de la presència del català a Internet: el domini *.cat*, els cercadors i les xarxes mundials, els mitjans tradicionals a la xarxa, els nous mitjans digitals i les plataformes d'actors no mediàtics (universitats, teatre i dansa, fires i salons, entre d'altres). Gifreu també hi examina la presència de la nostra llengua al «viquiespai», en diferents tipus de plataformes: de coneixement per compartir, com la *Wikipèdia*; de voluntariat, com *Sofcatalà* i *Xadica*; «de creativitat, de llibertat i d'intervenció civil», com *Catosfera*, i de «creació de comunitat d'interessos», com *Facebook* i *Twitter*.

El capítol sisè (p. 167-214) està dedicat al procés d'estandardització i als models lingüístics dels mitjans de comunicació en català. S'hi parla de les relacions entre la normalització i l'estàndard, i sobre aquest aspecte s'hi aporten les tesis de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (IIFV), l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL) i l'IEC. A continuació, Gifreu s'endinsa en les peticions d'elaboració d'un model de llengua per als mitjans que hi va haver durant la dècada dels setanta del segle passat, i els debats associats, com l'anomenada polèmica entre els *heavies* i els *lights*, i les diferents concepcions de llengua que representaven. També s'hi recull el debat sobre el model de català per als mitjans audiovisuals, tenint en compte els principals mèdia del domini com TV3, Cata-

lunya Ràdio i Canal 9. Aquest apartat inclou la posició adoptada per la Secció Filològica de l'IEC i la seva obra *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana*, com a marc de referència per als principals agents de l'estandardització.

Aquest capítol s'introdueix també en els llibres d'estil dels mèdia en català, els compendis de criteris que fixen els seus models lingüístics planificats. S'hi fa un inventari exhaustiu i necessari que permet tenir constància del ric panorama d'aquest tipus de manuals dels mitjans que hi ha en els territoris de parla catalana i de la seva evolució. Com a conseqüència dels avatars històrics exposats, aquests promptuaris han optat, en general i en una primera etapa (anys vuitanta i noranta del segle XX), per l'establiment de criteris lingüístics, amb l'objectiu que els professionals dels mitjans puguin trobar-hi les solucions adients per fer la seva feina. Només els llibres d'estil més recents han incorporat criteris sobre qüestions periodístiques, com la deontologia, els gèneres de la informació o el grafisme. *El català a l'espai de comunicació* inclou també noves propostes sobre estandardització i variació, fruit de l'existència de diversos registres desenvolupats en els mitjans de comunicació i de la ubicació dels mitjans. Tanca aquest capítol una aproximació a la qualitat lingüística dels mitjans i una reflexió sobre la viabilitat d'un «estàndard oral comú per als mèdia».

El setè i darrer capítol (p. 215-230) avalua la presència de la llengua catalana a l'espai de comunicació. Josep Gifreu hi presenta, de manera resumida, les etapes del procés de normalització, els alts i baixos en l'ús d'aquest idioma als mitjans de comunicació de cada zona del domini, apartat en què Gifreu recupera la distinció entre «mèdia tradicionals, de base territorial» i «nous mèdia digitals desterritorialitzats (ciberespai)». L'apartat «Reptes del català al nou espai de comunicació» exposa els principals desafiaments per al segle XXI, amb l'objectiu de «fer del català la llengua nacional normalitzada dels catalans en el nou ecosistema comunicatiu» (p. 216). El doctor Josep Gifreu creu que «el repte central per a una llengua i cultura de rang mitjà com la catalana serà la producció, edició i difusió de continguts aptes per competir en la xarxa: especialment, de continguts audiovisuals, multimèdia i interactius, que són els que més valoraran els nadius digitals» (p. 229). Per intentar assolir-lo, postula que les administracions públiques han d'encaminar les accions tant a enfortir les empreses i institucions públiques que elaboren i difonen «continguts multimèdia en català en tots els gèneres i formats propis d'un servei públic de qualitat» com també a «assegurar una doble coordinació d'accions: entre el sector públic i el sector privat, i entre els nuclis mediàtics del sector públic de cada un dels diversos Països Catalans» (p. 230).

Amb el contingut exposat i amb reptes i propostes com aquests, *El català a l'espai de comunicació* és un viatge per la història del català als mitjans de comunicació des de l'època fosca de la dictadura franquista fins a l'era digital actual. Com a reconstrucció històrica, cobreix una necessitat bàsica per al coneixement global i aprofundit dels gairebé quaranta anys de represa de la llengua als mitjans de comunicació. Aquesta obra del doctor Gifreu esdevé, des de la seva publicació, una referència obligada per als estudiosos de la historiografia dels Països Catalans

del tombant dels segles xx a xxi, de la història contemporània de la llengua catalana i de la història de la comunicació dels territoris catalanòfons. Alhora, com altres contribucions científiques precedents del doctor Josep Gifreu, aquest volum és una contribució cabdal a la teoria de la comunicació per l'excel·lent aportació que s'hi fa sobre el concepte d'*espai de comunicació* per mitjà de l'anàlisi exhaustiva del cas de la llengua catalana. I per la importància i per l'actualitat de la matèria que tracta, el coneixement que aporta l'obra que ressenyem s'hauria d'incorporar, immediatament, a les síntesis sobre les disciplines esmentades, perquè sigui difós i conegut entre la població.

El català a l'espai de comunicació, però, no s'atura en el passat i en el present, sinó que encara el futur. L'anàlisi de quatre dècades del procés de recuperació de l'idioma als mitjans de comunicació de massa i dels seus precedents en època de prohibició permet al doctor Josep Gifreu de plantejar, amb clarividència, els requisits que ha de complir la llengua per assolir la normalitat en una societat comunicativament transformada com l'actual. En aquest sentit, al pròleg, Isidor Marí afirma que aquesta obra «és imprescindible per a qualsevol que vulgui saber cap a on hem de conduir la nostra comunitat si volem que ocupi el lloc que li pertoca en el context mundial [...] Tothom, després de llegir aquesta obra, podrà tenir una visió suficient del camí recorregut i del que ens queda per recórrer en la construcció de l'espai del català en la societat-xarxa mundial» (p. 13-14).

Els agents implicats en l'estandardització de la llengua, sobretot els mèdia en català actuals, han de tenir aquest llibre de Josep Gifreu com a obra de capçalera, perquè, a més d'exposar-los exhaustivament el difícil camí recorregut pel català en aquest àmbit, els obre perspectives d'actuació. Les propostes que els planteja poden contribuir, sens dubte, a enfortir-los i a desenvolupar l'espai català de comunicació, cosa que, *de facto*, significaria contribuir decisivament a la normalització de la llengua catalana i a posar-la al nivell dels idiomes més ben situats en l'escena internacional.

BELTRAN I CAVALLER, Joan Salvador: *Les preposicions per i per a (Recapitulem i afegim-hi alguna cosa més)*, Lleida: Pagès editors, 2014.

JAUME CASASSAS I CASTELLÀ

Universitat Oberta de Catalunya, Estudis de Filologia Catalana

jasassas@uoc.edu

Aquesta obra, publicada l'octubre del 2014, constitueix una valuosa i destacable aportació a una qüestió gramatical actual, la controvertida distribució de les preposicions *per* i *per a*, un tema pendent de ser delimitat i definit per la Secció Filològica de l'IEC.

El professor Joan Salvador Beltran i Cavaller (Tortosa, 1933) ha estructurat el seu extens llibre (300 pàgines) en un proemi i set capítols. En el proemi exposa el contingut de l'obra i la metodologia de treball emprada. També evoca l'esperança que es deixin «ben pocs detalls que puguin ser objecte de controvèrsia». Els quatre primers capítols formen la primera part, aquella que respon al «*recapitulèlem*» del subtítol. A continuació, en resumim el contingut.

En el capítol primer, que duu per títol «*Per i per a* en l'obra de Fabra», l'autor ens fa adonar de l'evolució del criteri fabrià sobre aquestes preposicions. És a dir, Pompeu Fabra persuadit de suggerir preferència per la preposició *per* per a uns casos concrets, els de confluència de causa i finalitat en un complement verbal (preposició + infinitiu), evolucionà vers una posició de completa llibertat de tria entre preposició simple o composta, depenent de si qui escriu prioritza el caràcter causal o final respectivament del dit complement. El professor Beltran destaca que, de totes les seves gramàtiques, hauríem de tenir molt en compte l'última que va poder controlar en vida: la *Gramàtica catalana* publicada a París l'any 1946 (podríem afegir, a més, que molt probablement ens hauríem estalviat molta controvèrsia arran d'aquestes proposicions si aquesta obra no hagués estat ignorada durant ben bé quatre o cinc dècades).

El capítol segon, titulat «*Per i per a* en els textos gramaticals i en els treballs posteriors a Fabra», és un repàs i alhora un estudi crític de les interpretacions i opinions de més de cinquanta autors diversos que han parlat, després de Fabra, sobre el tema que ens ocupa. Alguns són escrits gramaticals, és a dir, gramàtiques i exercicis gramaticals, altres són opinions exposades i estudis realitzats sobre aquest punt normatiu. La majoria d'aquests escrits han estat editats. Uns pocs, no. L'autor mira de ser objectiu i alhora crític, tot contraposant el seu parer amb sòlids arguments quan cal. De fet, no s'està de subratllar els casos en què l'autor del text analitzat presenta dades que és demostrable que no s'ajusten a la realitat. La seva anàlisi crítica el porta a concloure que la proposta coneguda com a «*Co-romines-Solà*» (que consisteix a emprar *per* únicament i exclusivament davant infinitius, adverbis i conjuncions) des d'una òptica estrictament lingüística no està prou fonamentada.

El capítol tercer es titula «*Les recomanacions dels centres de Normalització Lingüística i de les universitats. Ús habitual en l'administració i en els mitjans de comunicació*» i ofereix una visió de l'estat en què es troba la llengua en aquests moments com a conseqüència de la coexistència de criteris normatius contraposats, de manera que evidencia en certa manera la confusió que aquesta situació comporta. Per exemple, destaca el fet que la majoria d'universitats de la part septentrional del domini lingüístic no fa el seguiment normatiu fabrià que sí que fa la resta d'universitats, referent a aquesta qüestió normativa.

El capítol quart té per nom «*Terminologia, semàntica i ús col·loquial*» i exposa de manera descriptiva el funcionament oral de les preposicions i conjuncions que tenen relació amb les idees de causa, de finalitat i de destinació en els dialectes que han conservat l'ús de *per a* en la llengua oral.

Els tres capítols següents constitueixen la segona part de l'obra. Responen a l'expressió *afegim-hi alguna cosa més* del subtítol. Els comentem tot seguit.

El capítol cinquè té per títol «Evolució de *per a* des del seu naixement». Es tracta d'un capítol d'extensió destacable, d'un centenar de pàgines, en què Beltran fa un estudi de l'evolució de l'ús de les esmentades preposicions i també de les conjuncions associades (*perquè, per tal que, per ço que...*) des del segle XIII fins al segle XIX, a partir de l'anàlisi de més de 27.000 ocurrences preposicionals en textos pertanyents a 74 obres, contingudes en 61 volums, de 32 autors (les quatre *Cròniques, El Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina*, 38 obres de Lull, obres de Bernat Metge, d'Ausiàs March, el *Tirant lo Blanc, el Curial e Güelfa*, obres de Jaume Roig, de St. Vicent Ferrer, de Cristòfol Despuig, del Rector de Vallfogona, de Josep Esplugues, de Francesc Flos i Calcat, entre altres). Posa l'èmfasi en l'aparició de la preposició composta. En aquest sentit, a partir d'anàlisis realitzades en els textos més antics (dels *Furs de València, dels Costums de Tortosa* i d'obres de Jaume I, Desclot i Ramon Lull) estableix una hipòtesi sobre l'etimologia de la preposició *per a*: «fou obtinguda per mitjà de la juxtaposició de les preposicions simples *per*, de sentit *causal*, i *a*, de valor *final*» i afegeix en una nota a peu de pàgina (nota 6, p. 143), un parell de comentaris: d'una banda, remarca com Coromines mateix reconeix explícitament en la seva obra *Lleures, Nou converses*, § 65, que potser la seva pròpia hipòtesi, que hi exposa, sobre l'etimologia de la preposició *per a*, és discutible, i de l'altra, no s'està de manifestar el seu desacord més explícit amb la hipòtesi formulada per Carles Segura en un estudi del 2009, que atribueix l'origen de *per a* a una possible influència de l'aragonès. Joan S. Beltran ho defensa amb una argumentació raonada, fruit de les seves anàlisis. La hipòtesi que planteja Beltran ja va ser suggerida en el seu moment per Joan Bastardas (1979: «Sobre la construcció medieval “per sarrains a préicar”», dins *Estudis universitaris catalans*, volum XXIII).

El títol del capítol sisè és «Referència de les llengües peninsulars més pròximes». Aquest capítol, pel que fa al tema objecte d'estudi, es proposa mostrar quines similituds amb el català, presenten el castellà medieval i clàssic i també l'aragonès antic i actual, a partir, però, d'una mostra força més petita de textos en aquestes dues llengües.

El capítol setè és el de les «Conclusions». En aquest capítol, més enllà del que ja hem dit sobre la gènesi de la preposició composta, destaca 1) la validesa de les expressions «per a sempre» i «per sempre més» gairebé idèntiques entre si, 2) la bondat de la preposició composta quan hom vol expressar opinió (exemple: «per a mi, convé fer-ho abans»), 3) per a distingir els casos d'expressió de voluntarietat (l'autor els anomena «impulsivofinals») dels altres casos és bàsic posar l'atenció a si el subjecte de l'oració principal és agent i si aquest subjecte és coincident amb el de l'oració subordinada, la d'infinitiu precedida de preposició, 4) argumenta i defensa, a partir del punt de vista expressat per Fabra (1946), la validesa d'expressions com ara «l'anada de Joan Madrid per a visitar l'exposició».

El recorregut descriptiu que acabem de fer d'aquest llibre torna a posar a la palestra allò que va afirmar Coromines (1971: *Nou converses sobre per i per a*, §42) referint-se a Pompeu Fabra i la seva normativa: «[...] abans de prendre cap decisió que el rectificiqui (ni que sigui en detalls d'escassa importància) ens hi hem de pensar madurament i moltíssimes vegades». A més a més de les conclusions prou convincents que exposa Beltran i que qüestionen la necessitat d'elevat a normativa la proposta Coromines-Solà, les paraules de Coromines mateix, d'estar ben segurs abans de rectificar Fabra, ens interpel·len pregonament.

Esperem que la Comissió de Gramàtica de la Filològica de l'IEC estudiï i reflexioni novament entorn d'aquesta qüestió a la llum de les noves aportacions de J. S. Beltran. Cal actualitzar la norma amb una de major flexibilitat. És clar. L'autor està persuadit que les modificacions que calen han de ser les mínimes. Això és el que deduïm en el capítol de conclusions.

D'altra banda, atès el grau de profunditat i de reflexió assolit sobre els diversos aspectes (diacrònics, semàntics, sintàctics, dialectals, etc.) que regeixen i configuren l'ús i el funcionament de les preposicions *per* i *per a*, a partir de tot el que s'ha dit i escrit fins ara, i especialment, arran del nou llibre de J. S. Beltran, hom pot tenir la percepció que ja s'ha arribat a la meta en aquesta qüestió. Si bé estem d'acord que el tema està prou madur per a prendre una determinació normativa, modestament pensem que hi ha aspectes que poden ser investigats amb més profunditat. Estem persuadits que encara no hem tocat fons, i per mostrar això que afirmem, esbossem tres detalls en què pensem que l'anàlisi, la reflexió i l'estudi no són encara prou madurs:

1) Sembla assenyat tenir en compte en la normativa el que la semàntica de les preposicions ja distingeix adequadament: els casos de preposició regida pel verb (casos aliens als significats de causa o de finalitat) dels casos que podem analitzar com a semànticament causals o finals:

A. No sé si opta *per* tocar el dos o *per* quedar bé

B. No sé si opta *per* l'alternativa A *per* responsabilitat o *per* quedar bé

En l'exemple A), *per quedar bé* no té sentit causal, no és pas la causa de la seva opció, mentre que en l'exemple B) la mateixa expressió *per quedar bé* sí que en té, de sentit causal. En A), el verb regeix les dues preposicions *per*, mentre que en B), només en regeix la primera.

2) La terminologia beltraniana de *verbs impulsivofinals* (equivalents als casos en què Fabra parlava de confluència de causa i finalitat alhora), i altres, és readaptable a una altra terminologia més precisa, a fi de millorar-ne la descripció semàntica, perquè el caràcter «impulsivofinal» d'un verb no n'és pas un tret intrínsec, sinó que depèn del context en cada cas; en aquest sentit sembla més assenyat parlar de «verbs que presenten una estructura impulsivofinal en un context determinat»; de la mateixa manera que avui sabem, d'acord amb els estudis de Mila

Segarra, Joan Solà, J. S. Beltran i de qui signa aquestes ratlles, que no és lícit parlar de «verbs d'acció voluntària» sinó de «verbs que expressen una acció voluntària en un context determinat».

3) Atès que en l'any 2006 han estat publicats dubtes sobre el fet que hom consideri com a prototípic l'estil d'escriptura de Cervantes perquè en el Quixot s'han trobat expressions i estructures de llengua que s'aparten¹ de les emprades pels seus coetanis (Lope de Vega, Quevedo, Góngora, etc.), sembla assenyat l'estudi d'alguna obra addicional d'algun altre autor d'aquesta època a fi de comprovar que s'arriba als mateixos resultats als quals s'ha arribat en l'estudi de J. S. Beltran.

1. 2006: Enigma Cervantes, Documental de D. Grau i J. Bilbeny on s'exposen dubtes racionals (vegeu fragments del vídeo: <https://www.youtube.com/watch?v=9Ow7iQs18P8>) arran de l'origen de Cervantes i la seva obra (vegeu transcripció del vídeo: <http://www.inh.cat/articles/Enigma-Cervantes.-La-transcripcio-del-documental-1-3->).